

Одеський національний університет
Universitas nationalis Odessae

ЗАПИСКИ

З ЗАГАЛЬНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Випуск 4

Збірник наукових праць
на світлу пам'ять
Артему Амвросійовичу Москаленкові
з нагоди його 100-річчя

Opera annua in linguistica generalis

Fascicullum 4

Одеса
Латстар
2002

ББК 81.0я43
З-324
УДК 800(082)

Редакційна колегія

д-р філол. наук Ю. О. Карпенко (відп. редактор)
канд. філол. наук М. І. Зубов (заст. редактора)
викл. С. М. Єрмошкін (відп. секретар)
д-р філол. наук Н. В. Бардіна
д-р філол. наук О. І. Бондар
д-р філол. наук Т. О. Бровченко
канд. філол. наук Д. С. Іщенко
канд. філол. наук Т. Ю. Ковалевська
д-р філол. наук І. М. Колегаєва
канд. філол. наук В. О. Колесник
д-р філол. наук А. К. Корсаков
д-р філол. наук А. К. Смольська
д-р філол. наук Н. М. Шляхова

Рекомендовано до друку Вченою радою ОДУ, протокол № 8 від 27 квітня 1999 р.

«Записки з загальної лінгвістики» внесені до переліку № 4 наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата філологічних наук: Рішення Президії ВАК України № 2-02/2 від 9.02.2000 // Бюлетень ВАК України.-2000.-№ 2.-С.74.

Видання здійснене за фінансової допомоги Міжнародного фонду «Відродження» у межах проекту 6205 «Українське мовознавство».

- З 32 Записки з загальної лінгвістики / Відп. ред. Ю.О.Карпенко. Одеський національний університет ім. І.ІМечникова. - Одеса: Латстар, 2002. - Вип. 4. - 160 с.

ISBN 966-8028-05-8

© ЛАТСТАР, 2002

О. І. Бондар

З історії становлення лінгвістичної екології

Лінгвістична екологія (лінгвоекологія) – вельми молода галузь лінгвістики, настільки молода, що навіть ще не може йтися про те, що вона склалася як наука. Перебіг її становлення ще триває. Тільки розпочинає складатися терміносистема лінгвоекології, ще надто мало власне лінгвоекологічних досліджень.

Однак, звісно, це не значить, що лінгвоекологія виникла на порожньому місці, механічно перенісши моделі екології до лінгвістичної сфери. Завданням нашого дослідження є стислий показ закономірностей розвитку лінгвістики в аспекті виникнення новітньої її галузі, якою є лінгвістична екологія (лінгвоекологія).

Спочатку декілька слів про саме поняття. Під терміном “лінгвоекологія” ми розуміємо прикладну галузь на межі лінгвістики та екології, що виконує важливу роль, розв’язує важливі завдання: 1) вона встановлює чинники, що негативно впливають на розвиток мови та її мовленнєву реалізацію; 2) вона опрацьовує шляхи і способи усунення негативного впливу, збагачення мови і вдосконалення суспільно-мовленнєвої практики, тобто спілкування, комунікативності.

Час від часу лінгвоекологічні питання поставали перед мовознавцями (особливо українськими) і в минулому, бо сама практика життя вимагала цього щораз імперативніше. Часто вони вирішувалися на рівні інтуїції, так, як вважав авторитет у цій справі, часто вони зумовлювали гострі дискусії, що нерідко закінчувалися безрезультатно. Окремі моменти, що почасти торкалися й питань лінгвоекології, можна відшукати вже в наукових працях лінгвістів і культурних діячів ще в першій половині XIX ст.

Так, у публіцистичних працях І.І.Срезневського, зокрема в його праці “Погляд на пам’ятки української народної словесності” (1834), знаходимо думку про необхідність розширити сферу функціонування української мови, зробити її повнокровною літературною мовою. Пам’ятаймо, що на той час новою українською мовою було надруковано масовим накладом лише твори І.Котляревського, Г.-Артемовського, Г.Квітки-Основ’яненка та ще кількох менш відомих письменників.

Пізніше лінгвоекологічні мотиви звучали в публіцистичних працях М.Драгоманова, М.Костомарова, Ю.Федьковича. Виразні лінгвоекологічні мотиви звучать у публіцистичних працях І.Нечуя-Левицького “Сьогочасна часописна мова на Україні” (1907), у книжці “Криве дзеркало української мови” (1912). В обох працях письменник різко виступає проти засмічення української мови (мови українських газет, журналів, наукової і навіть художньої літератури)

галицизмами, критикуючи, зокрема, діяльність М.Грушевського. Проте, як неодноразово відзначалося, ця критика часто була необ'єктивною, неконструктивною, тенденційною.

Про виразну лінгвоекотологічну спрямованість може йтися щодо статті В.Самійленка "Чужомовні слова в українській мові" (1918). Він пропонує в цілому правильні засади вживання іншомовних слів: "Не цуратися їх, але й не багати їх у нашу мову без міри". В.Самійленко виступав проти перенесення чужомовного суфікса (в основі з французької мови) *-ир-* (*-ір-*) в українську мову, насамперед, у прикметниках та дієсловах: *констатувати, формувати, констатований, формований*, а не *констатувати, констатований* і т.ін. У цьому ряду праць варто згадати також статтю Л.Мартовича "Кілька мовних уваг" (1913), статтю В.Гнатюка "Чи можливе тепер у нас уодностайнене літературної мови й правописи" (1911), статті А.Кримського "Наша мовна скрута та спосіб зарадити лихові" (1891), "Про нашу літературну мову" (1901).

Л.Мартович у "Причинках" підносить декілька важливих на той час питань слововживання та ефонії української літературної мови. У мовній практиці галицьких газет та журналів того часу він слушно вбачає значну кількість полонізмів, проти яких не завжди вдало й виступає.

Вибір нормативного слова, словоформи, звучання слова, словосполучення — предмет статті В.Гнатюка, визначного українського етнографа, секретаря Наукового товариства ім. Шевченка у Львові.

Видатний український філолог та історик, академік УАН А.Кримський вважав, що українська літературна мова повинна розвиватися на підвалинах народної мови, якнайбільше уникаючи мовних запозичень. Особливо, вважає він, цього повинні дотримуватися письменники. «Що ж до творів наукових, то вони взагалі мають лиш тимчасову вартість, до всього ж того — у них спеціальний вузький круг читачів, яких не злякає жодна мертвість у мові, а через те в наукових писаннях може й можна держатися трохи штучної, та зате точної і вигідної мови. А краще було б, щоб і в науці писали зовсім так, як говорить народ» (Про нашу літературну мову, с.43).

У руслі, близькому до лінгвоекотологічного, працювали також Чайченко і Школиченко. Загалом, українських культурних діячів к. ХІХ-поч.ХХ ст., діяльність яких би так чи інакше була пов'язана з лінгвоекотологічними питаннями, можна назвати чимало.

У тоталітарному СРСР жодних лінгвоекотологічних досліджень власне не було і не могло бути в засаді, бо це б означало викриття фальшивості комуністичних гасел про рівність народів та їх мов і критичний аналіз політики русифікації. І лише розпочинаючи з 90-х рр., особливо зі здобуттям Україною незалежності, стали з'являтися поодинокі публікації, що більшою чи

меншою мірою пов'язані з лінгвоекологією.

Спочатку термін *лінгвоекологія* вживався як своєрідна метафора. Але з появою праці американсько-норвезького вченого Е.Гаугена "Екологія мови" (1972) [9] розпочалося повільне формування лінгвоекології. Щоправда, Е.Гауген розумів лінгвоекологію переважно в соціолінгвістичному аспекті, як лінгвоекологію функціонування мови в суспільстві. В енциклопедії лінгвістики дано таке досить приблизне визначення лінгвоекології: це розділ лінгвістики, що описує відношення між мовою та формами її існування і оточенням, яке включає в себе географічні умови, людське існування та інші мови з їх формами існування; лінгвістична екологія опрацьовує питання: на якій території розмовляють даною мовою, хто нею користується, які ще мови використовуються для спілкування в даному регіоні, який характер взаємодії мови з її мовцями та іншими мовами [8:V.3].

Вважаємо за необхідність долучити до сфери лінгвоекології також і екологію мовної системи та її реалізації в мовленні, оскільки від стану самої мовної системи великою мірою залежить і успішність її функціонування.

Поштовхом до початку формування лінгвоекології як окремої галузі лінгвістики, безумовно, постали реальні процеси мовної руйнації і повного занепаду, що різко зросли за останні десятиріччя. За прогнозами лінгвоекологів, з майже 6000 наявних на сьогодні мов до кінця ХХІ ст. може залишитися не більше 200, якщо мовна руйнація йтиме такими ж темпами.

В зарубіжному мовознавстві (переважно американському, англійському і канадському) наукових праць з лінгвістичної екології порівняно багато, але практично всі вони мають справу з аспектами порятунку лінгвосоціумів від руйнації. Тобто, знову ж таки, предметом зацікавлення є лінгвоекологія в соціолінгвістичному розумінні. Для прикладу можна назвати такі показові праці як "Смерть мови" Д.Кристала [7], "Замовкаючі голоси: Вимирання мов у сучасному світі" Д.Неттла та С.Ромейн [10], "Лінгвістичне розмаїття і національна єдність: Лінгвістична екологія в Таїланді" У.А.Смоллея [11].

Д.Кристал у вищезгаданій праці звертає увагу на вимирання мов, насамперед, не у біологічному розумінні, а в соціальному. На широкому фактичному матеріалі, розпочинаючи від зникнення остготської мови в Криму в кінці ХVІІІ ст. та занепаду мов американських індіанців і закінчуючи сучасними мовами, що перебувають на грані вимирання, як наприклад, фризька в Голландії, мови аборигенів Австралії, численні мови по кілька сот мовців на острові Нова Гвінея і т.д., він намагається встановити соціальні причини цього негативного, на його думку, для людської цивілізації явища.

Названа вище книжка Д.Неттла та С.Ромейн переважно лише фіксує зони "лінгвоекологічної біди" на карті світу, наводячи подекуди дуже точні факти, коли помер останній мовець тієї чи іншої мови.

Цікавою є праця У.А.Смолля, що показує зразок правильної лінгвоекологічної політики уряду на прикладі Таїланду, де існує кілька десятків народів і мов. Деякі з цих мов нараховують усього по 100-150 мовців, і тим не менше, зовсім не мають тенденції до занепаду. Досягається це, як показує автор, за допомогою чітко побудованої функціональної ієрархії мов, коли кожна мова має строго виражену свою сферу функціонування.

У зв'язку з сучасними світовими процесами глобалізації людського суспільства, економіки, промисловості у деяких зарубіжних вчених-мовознавців виникає питання про те, чи варто розглядати зникнення мов невеликих етносів як негативний процес [6]. Однак переважна більшість вважають таке положення ненормальним.

В російському мовознавстві відомі праці з лінгвоекології А.П.Сковородникова, Л.І.Скворцова та В.Белікова. А.П.Сковородников намагається розвинути теоретичні ідеї, висунуті Е.Гаугеном, зокрема, він уточнює поняття лінгвоекології та сфери її діяльності [3,4]. Л.І.Скворцов вкладає в поняття лінгвоекології, насамперед, культуру усного та письмового мовлення [1,2].

В.Беліков змальовує мовну політику СРСР за часів тоталітаризму в Сибіру як приклад реальної загрози для культурної різноманітності. Коли в більшості країн відбуваються, як правило, спонтанні зміни щодо функціонування мов у суспільстві, то в Росії — це прямі наслідки діянь КПРС. Автор показує політику воєнничої русифікації народів комі та удеге, яка доходила до того, що сталінськими посіпаками спеціально знищувалися книжки на національних мовах, національні письменники оголошувалися “ворогами народу”, а школи переводилися до розряду російськомовних [5].

На жаль, в українському мовознавстві й досі годі натрапити на бодай яку-небудь розвідку в галузі теорії і практики екології української мови. Тим прикріше це, що на разі українська мова потребує особливої уваги та піклування про її розвиток, про подолання сумної тоталітарної спадщини, а тому питання екології стоять тут особливо гостро. І всі ми повинні усвідомлювати, що загрожує українському усному і друкованому слову.

Звичайно, окремі наукові праці, що більшою чи меншою мірою стосуються лінгвоекології, в українському мовознавстві можна назвати вже зараз. Це, наприклад, науковий проект “Говірки Чорнобильської зони: Тексти” (К.: Довіра, 1996), здійснений в Інституті української мови під керівництвом П.Ю.Гриценка; ряд праць у галузі термінотворення авторів О.О.Тараненка, Т.Кияк, М.Ганіткевич, Б.Ажшока, А.Дьякова, Т.І.Панько тощо. Але всі ці дослідження лінгвоекологічними можна назвати лише умовно за браком бодай яких-небудь теоретичних підвалин.

В українському мовознавстві назріла велика потреба в опрацюванні теоретичних і концептуальних засад лінгвоекології, з тим, аби, спираючись на

надійний науковий апарат, провадити практичні лінгвоекотичні дослідження, які б мали прикладне значення для поліпшення мовної ситуації в Україні і забезпеченні неспотвореного комунікування, наслідки якого будуть далекосяжні. На сьогодні лінгвістична екологія не являє собою викінченої системи, перебуваючи у процесі становлення. Однак вже сьогодні серед студентів-лінгвістів слід виховувати майбутніх лінгвоекотичів-практиків.

1. Скворцов Л.И. Культура языка и экология слова // Русская речь.-1988.-№4-5.
2. Скворцов Л.И. Язык, общение и культура (Экология и язык) // Русский язык в школе.-1994.-№1.
3. Сковородников А.П. Вопросы экологии русского языка: Уч. пособие.-Красноярск, 1993.
4. Сковородников А.П. Лингвистическая экология: проблемы становления // Филологические науки.-1966.-№2.
5. Belikov V. Language death in Siberia // UNESCO Courier.- Feb. 1994.-P.32-35.
6. Calvet J.-L. Users are choosers (fate of languages) // UNESCO Courier, Apr.2000.-P.35-37.
7. Crystal D. Deaths of Languages.-Cambridge,2001.
8. The Encyclopedia of Language and Linguistics / Ed. R.E.Asher.-Oxford,1994.-V.1-7.
9. Haugen E. Ecology of Language.-Cambridge,1972.
10. Nettle D., Romaine S. Vanishing Voices: The Extinction of the World's Languages: Oxford.
11. Smalley W.A. Linguistic Diversity and National Unity: Language ecology in Thailand: Chikago, 1994.

Н.В.Бардина

Когнитивные стратегии и тактики иноязычного дискурса

В лингвистике есть термины, которые очень быстро становятся модными и как будто бы отражают веяния эпохи. Такими сегодня стали термины “когнитивный” и “дискурс”. Они встречаются в названиях многих статей и книг, обсуждаются на многочисленных конференциях. Утверждают, что вопрос о дискурсе – подлинный узел переплетения фундаментальных вопросов об отношениях между языком, историей и субъектом [11]. По мнению многих ученых, ориентация на изучение дискурса – основная характеристика современного функционализма, который стремится представить язык в реальном времени и в реальном историко-культурном пространстве [9]. Когнитивизм определяют как новейшее направление в изучении языка, связанное с антропоцентрическим переворотом в методологии.

Однако вместе с тем известно, что термин “дискурс” имеет в современ-

ной науке более 10 толкований [13 - 14]. Термин же “когнитивный” – хотя всего два, но одно из них – чрезвычайно широкое, основанное на определении языка как семиотического инструмента для репрезентации и трансформирования информации о мире (и такое толкование вряд ли можно считать новаторским), а второе – чрезвычайно узкое, связанное исключительно с когнитивной грамматикой Рона Лангакера. Правда, есть еще попытки ограничить понятие “когнитивная лингвистика” нынешним этапом деятельности Наума Хомского и его школы, но это явление вызвано, вероятно, канонизацией имени Хомского в американской лингвистике, а не реальным развитием лингвистического знания.

Таким образом, приступая к исследованию когнитивного строения дискурса, необходимо вспомнить знаменитую фразу Ф. де Соссюра “точка зрения и создает объект” и определить свою позицию в этом вопросе. Для этого целесообразно задействовать три основных усовершенствования, которые, как утверждает Уоллес Чейф, отличают разум человека от разума животного: память, воображение и язык [12].

Память – это возможность восстановить эвристическую цепочку, возможность осознать себя и свои мысли как точку на временной оси. *Воображение* дает нам перспективу в выдвижении гипотез и планировании экспериментов, *язык* позволяет разграничивать сущности и создавать эпистемологическое пространство и – помимо того – объективирует и память, и воображение, становится тем окошком, через которое ученый только и может проникнуть в тайну Человека.

При слове “когнитивный” память возвращает нас к Платону, для которого *язык-логос* был инструментом упорядочения сознания и включения человека в систему себе подобных. Говорение представлялось древним грекам путем единения отдельного субъекта с общечеловеческим разумом [1]. Мы должны вспомнить Аристотеля, который ввел в науку два понятия: *энергея* – связь осуществления с возможностью – и *энетелехея* – связь осуществления с результатом. При этом знание и душу он определил как энетелехею, а логос-язык как энергею. В памяти всплывет имя Френсиса Бэкона, который впервые заметил, что в языке, говорении отражается национальное представление мира. Не сможем мы обойти Дж. Локка, рассуждавшего над тем, как и почему “пучки идей” образуют ассоциативные единства, закрепляемые в словах. Мы обратимся к И.Канту, определившему сознание как идеальное конструирование, а человека как существо двуплановое – принадлежащее и к уровню явлений, и к уровню причин; и к уровню причин, и к уровню свободных поступков. И, конечно, память не даст нам забыть В.Гумбольдта, для которого внутренняя форма языка заключалась в *методе работы* духа со звуковой материей, а переход с языка на язык был сменой сферы

бытия. В. Гумбольдт сумел постичь главное: язык – это форма существования в пространственно-временных координатах. Меняя язык, человек становится субъектом иной системы. Об этой идее долгое время не вспоминали

Уже эти краткие воспоминания дают нам возможность утверждать, что по сути своей когнитивная лингвистика – это продолжение платоновской линии в понимании языка. Язык с когнитивной точки зрения – это не инструмент по переработке информации (как утверждают сторонники “компьютерной метафоры” в теоретическом языкознании).

Язык – это неоканчиваемая объективация идеального, духовный процесс, затрагивающий субъектные и надсубъектные (общечеловеческие, этнокультурные) слои сознания личности. Эта дефиниция, а также многочисленные наблюдения и психолингвистические эксперименты над языковым существованием носителей различных языков поможет нам снять некоторые проблемы при определении дискурса и очерчивании понятия “иной-язычный дискурс”.

Проблема первая: соотношение дискурса и текста. Сейчас высказываются различные точки зрения на это разграничение: дискурс – это условия порождения текста; дискурс – это процесс порождения текста; дискурс – это текст, рассмотренный в историко-культурологическом плане; дискурс – это сверхфразовая единица, которую можно разложить на части, опираясь на лингвистический, тектологический и психоаналитический уровни (именно так трактовал дискурс американский лингвист Харрис, введший в 1952 году этот термин, а также термин “дискурсивный анализ” в научный обиход). Мы полагаем, что дискурс и текст – понятия принципиально разноплановые: текст по сути своей *энтелехейя*, категория пространства, тогда как дискурс – *энергейя*, категория времени.

У текста есть сформированный, законченный смысл и структура. У дискурса ничего этого нет, есть лишь тенденции и преконструкты – стратегии и тактики, которые с точки зрения создателя дискурса не достигают цели полностью, так как включаются в пространство семиозиса, постоянно взаимодействуют с рефлексирующей деятельностью говорящего и прогнозированием понимания.¹

Дискурс – это объективация сознания личности. Объективация, в которой можно усмотреть несколько когнитивных актов:

---

¹ Можно, конечно, попытаться рассмотреть текст как дискурс. Этим, в принципе, занимается, как известно, французская школа дискурсологии, но это всегда будет лишь реконструкция, догадка о том, как это уже было, голый результат, который, как остроумно заметил Г.Гегель, есть “труп, оставивший позади себя тенденцию” [9:2].

1) лингвоментальное позиционирование,
2) различие фрагментов реальности (эпизодов, предметов, явлений, свойств),

3) типизацию этих фрагментов, которая может ограничиваться подгонкой под языковой стереотип или – при повышенной речевой рефлексии – приводить к созданию нового имени (метафоры, окказионализма), использованию символа, что, по мнению И.Канта, позволяет схватывать идеи без объективации их строения,

4) линейную развертку, основанную на синтагматической умственной способности.

Проблема вторая: активность субъекта. Зависит ли строение дискурса от воли и сознания субъекта, как это утверждал Э.Бенвенист, которого считают основоположником современной версии антропоцентрического языкознания? Или перед нами “эффект Мюнхгаузена”, описанный наибольшим авторитетом французской дискурсологии Мишелем Пешё? По мнению Пешё, от субъекта ровным счетом ничего не зависит. Любой дискурс имеет заданную извне матрицу смысла, – то, что может и должно быть сказано в определенной ситуации, в определенной идеологической формации, в семиозисе, не адекватном эмпирическому миру. Как легендарный барон Мюнхгаузен не мог вытащить себя за волосы из болота, так и индивидуум не может создать смысл, который формируется во внешнем для него пространстве. Субъект не отправная точка дискурса, а его продукт.

Для решения этой проблемы необходимо подключить воображение. Воображение, которое позволило нам выдвинуть гипотезу об активности субъекта как переменной величине, зависящей от этнокультурных, социальных и биосоциальных факторов. Как показали проводимые более 10 лет наблюдения над спонтанными нарративными дискурсами носителей разных языков (русского, украинского, словацкого, болгарского, английского, немецкого, корейского, турецкого) и психолингвистические эксперименты, степень активности субъекта зависит, во-первых, от предписанных традициями правил объективации сознания, этнокультурной склонности к рефлексии, а во-вторых, от такой когнитивной характеристики личности, которая была названа *логос-активностью* [1], – стремлением при помощи говорения разобраться в себе самом и окружающем мире. Например, в восточной традиции рефлексивность сочетается с требованием использовать в коммуникации только готовые стереотипы, прекопункты; в словацких дискурсах обнаруживается разграничение социализированной, стереотипной речи и лично окрашенной в неформальных ситуациях [3]. Сходные явления наблюдаются и в одном из украинских субэтносов. М. Пешё иллюстрировал зависимость субъекта фразами типа “это один из ярчайших представителей

символизма”, где каждый элемент смысла задается социальными стереотипами [10]. В одном из наших экспериментов информант-украинец оборвал сходную фразу (на русском языке) “Здесь мы видим интерьер типичной купеческой квартиры” смехом и обратился к автодиалогу: “Почему типичной? Я ведь их не видел никогда”.

Активность субъекта определяется также степенью стандартности референтной ситуации дискурса. Есть ситуации максимально стандартизованные, традиционно обозначаемые одной фразой, например: “Осторожно, окрашено!”. Понятно, что тут активность опасна: вспомним анекдот, в котором тонущий иностранец, который плохо знал русский язык, тщетно зывал о помощи, крича: “Внимание, последний раз ныряю!”. В этом случае уместно вспомнить Рене Декарта, разделявшего знания и умения, ремесло и относившего язык к ремеслу. В стандартных референтных ситуациях язык равен коду, и это, действительно, ремесло, но по мере возрастания интеллектуальной свободы возрастает и значимость знания. Переход на иной код связан и с изменением поведения в целом. Чем глубже человек проникает в чужой язык, тем больше меняется его сознание, доходя до особого психического состояния билингва, которое в современной лингвистике называют шизоглоссией. Ни интердискурсивность, ни субъект не играют ведущей роли: они взаимообусловлены. Творческая активность субъекта колеблется от нуля до высшей личностной дискурсивной формации – языковой объективируемой рефлексии.

Тут мы переходим к третьей проблеме: соотносению дискурса, наррации и конверсации. Э.Бенвенист, как известно, опираясь на специфические конструкции французского языка, противопоставил дискурс и наррацию. Американские лингвисты в большинстве своем противопоставляют дискурс и конверсацию. У.Чейф разграничивает нарративный и конверсационный дискурсы. Представляется, что эта проблема тоже разрешается диалектически.

Дискурс – это все то, где объективируется текущее сознание, но не репродуцируется знание. Поэтому, в принципе, двадцать пятый дословный пересказ одной и той же истории одним и тем же субъектом перестает быть дискурсом.

Знаки стереотипных референтных ситуаций, фольклор могут только помочь нам выявить этнокультурные тенденции в реальном дискурсе. Например, сопоставим английские стереотипные Private; Fresh paint; Stop, I have a gun с русскими и украинскими Посторонним вход воспрещен; Стороннім вхід заборонено; Осторожно, окрашено; Обережно, пофарбовано; Стой, буду стрелять; Сій, буду стріляти. Мы только можем предположить, что в дискурсе англичан будет преобладать тенденция к экзистенциальному неапеллятивному обозначению событий, ориентация на пресуппозиции, а для рус-

ских и украинцев важнее деятельная апеллятивность, стремление обозначить консеквент – умозаключение, конечную фазу ситуации [7].

Сопоставим зачины русских, украинских и словацких народных песен: “Степь да степь кругом...”, “Ой, мороз, мороз...”, “Ах, вы сени, мои сени...”, “Ой, ты речка-реченька...”, “Лапти да лапти...”; “Ой, на горі два дубки...”, “Тече вода з-під Явора...”, “По садочку ходжу...”, “Ой у полі криниченька, кругом травиченька...”, “В кінці греблі шумлять верби...”, “Коло млина кременина зацвіла калина...”, “За туманом нічого не видно...”, “По тій бік гора, по цей бік друга...”, “Попід терном стежечка...” “Ой, на горі та й жєнци жнуть...”, “Неј, lepšie na doline, ako na rovine...”, “Ešte vínko nevykyslo, chlapci, pime ho...”, “Dolina, dolina, aká si mi dlhá...”, “Hore Hron, dole Hron, ja som horehronka...”, “Kolo nás, popred nás cesticka dokriva”, “Ja som baca velmi starý, nedožijem do jari...”, “Pilo by sa pilo, keby bolo za co...”, “Aká si mi krásna...” и т.д. Мы можем предположить, что сознание русских говорящих больше сфокусировано на онтологической категории “вещи”, украинских – на локализации событий, а словацких – на диалектичности, относительности всего в мире. Долина для словака не просто длинная, а длинная именно *для него*, так же, как только для него красива и любимая девушка, даже дорожка, по которой идет лирический герой, не ровная, а кривая.

Подобные предположения можно сделать на основе анализа анекдотов разных народов, художественных и научных текстов [4 - 5].

Но вывод о тенденциях дискурсивной формации требует обращения к спонтанному интеллектуально нагруженному говорению, максимально связанному с актуальным процессом упорядочения сознания.

Дискурс, таким образом, – языковая форма существования человека, которая – в зависимости от референта ситуации – проявляется в разной степени стандартизованных актах и отражает все стороны личности как рефлексивной биосоциоконгнитивной системы.

Стратегиями разворачивания дискурса, следовательно, целесообразно считать не склад знаний (наподобие банка данных), а все установки личности, которые формируют особый тип включаемости в мир. Эти установки не осознаются наивными носителями языка, но могут быть обнаруженными путем тренированной интроспекции при переходе на иностранный язык и в результате систематизированного сопоставительного изучения дискурсивного погружения в иную лингвоментальность.

К стратегиям дискурса я отношу:

1) Психофизиологическую настроенность: изменения артикуляционного уклада (например, при переходе на украинский язык с русского у билингов напрягаются губы, меняется конфигурация языка и пр., что в итоге приводит к изменению выражения лица; при переходе на словацкий с рус-

ского возрастает уравновешенность, размеренность, ритмичность поведения – даже эмоционально окрашенного – и пр.); при осознании этой стратегии ее с успехом можно использовать как прием создания этнокультурного имиджа.

2) Лингвоментальное позиционирование – занятие определенной позиции в процессе коммуникации. Среди них можно выделить а) оппозицию “Я – другой (культура – слушающий)”. Для европейской ментальности, например, характерна релятивная толерантность, для русской – апеллятивный эгоцентризм. Эта позиция часто сохраняется при переходе на иной языковой код, что выдает иностранца. [1]. Третья (б) разновидность лингвоментального позиционирования – степень вербализации рефлексивности, обнаружения хода упорядочения сознания, которая различна в различных этнокультурах. Индивидуумы с высокой степенью дискурсивной рефлексии при слабом владении иностранным кодом замыкаются в себе и предпочитают молчать, ограничиваясь мимикой и жестами. К лингвоментальному позиционированию относится также (в) определение границ взаимопонимания. Этот параметр определяет интердискурсивность, т.е. включенность в собственный дискурс прецедентных текстов, “чужих речений”, которые при различной ориентации сознания говорящих или слабом владении языком могут быть неуместными. Так, например, несколько русских информантов, начиная во время одного из экспериментов пересказывать на английском языке “Муму” И.С.Тургенева, использовали фразу *Once upon a time*, которую усвоили из школьных курсов при чтении народных сказок. Интересно, что, вероятно, билингвы могут утратить историческую перспективу одного из языков, отождествляя код и прекопструкт.

3) Фокусировку сознания на одной из онтологических категорий “вещи”, “свойства” или “отношение”. Проведенные наблюдения и эксперименты обнаружили, что русские информанты чаще акцентировали безотносительную типизацию “вещей” и безотносительную оценку, словаки – относительную типизацию предметов, а для украинцев важнее было расположение по отношению к другим предметам, выяснение материала изготовления, расцветки и т.д. Противопоставленность предметности – акциональности в речевом сознании отражается, в частности, в стереотипных ситуациях (например, распространенными просьбами в маршрутных такси для русских являются фразы типа “Остановку, пожалуйста”, “Водитель, сделайте остановку”, для украинцев “Зупиніться, будь ласка”). “Вещная” ориентация дискурса определяла ошибки в английском пересказе “Муму” русскими и украинскими информантами, проявившими полное безразличие к глагольным формам. Например, после сверхдолгой паузы, которую рассказчик объяснял нежеланием допустить ошибку, появилась следующая английская фраза,

“выражавшая” суть сюжета “Муму”: “Gerasim was killed Mumu”. К этой стратегии можно отнести принцип акциональной когнитивной конденсации, разграничивание сущностей [2]: большое количество оценочной лексики у русских, женско-вещное склонение в некоторых славянских языках, противопоставленность украинских *любити – кохати, отримати – одержжати* (при русских *любить, получать*) и т.п. При переходе на иной код в дискурсе проявляется стремление разделить сущности или объединить их, как это наблюдается в родном языке. Отсюда возникают многочисленные случаи лексической сверхдифференциации или недодифференциации. Например, в речи украинского информанта “This woman said *that* he must do”, в речи немецкого информанта: “Австрийский *царь* решил”, в речи словацкого информанта “кристальный стакан” (= хрустальный бокал).

4) Отбор эпизодов и дискурсных слов. В исследованиях Р. Каплан по контрастивной риторике было обнаружено, что иноязычные письменные тексты строятся по этнокультурным принципам постижения мира: у англичан последующий эпизод (абзац) представляет собой логическое продолжение предыдущего, у восточных народов мысль раскручивается по кругу и т.д. [15]. Наш эксперимент по пересказу “Муму” показал, что русские информанты при слабом владении английским языком стремились сразу оформить финал. Некоторые попытки пояснить его обычно не увенчивались успехом: “The dog was died... because Gerasim ordered... because he decide...”. У украинских информантов более частотным было стремление передать эмоциональное содержание повести: “It’s terrible story...”, “It’s history is very-very sad...”, “It’s very-very hard...”. Союзы и дискурсные слова “*даже, уже, дескать, мол, якобы*” и др. относятся к самым глубинным слоям сознания. Поэтому в иноязычных дискурсах они часто сохраняются в варианте того кода, которым информант лучше владеет: “Мы ездили в Австрию und Францию”, “Він even не зрозумів турок”. В большинстве случаев говорящий избегает употреблять дискурсные слова: или потому, что их вообще не знает, или не знает, где их органично употребить, не чувствует в них надобности. Один из информантов (венгерский учитель русского языка) посетовал, что ни разу в жизни не употребил русское слово “якобы”. Примечательно, что это слово акцентирует зону взаимодействия субъекта – текущего дискурса и дискурса Другого.

Знания иностранного языкового кода могут колебаться и даже превосходить знания кода родного языка на уровне фонетики, грамматики, но базовыми при построении дискурса остаются те стратегии, которые типичны для культуры, вызывающей наибольшие положительные эмоции у языковой личности, ощущение психологической близости. Осознание как родного того языка, которым личность владеет хуже, может привести к намерен-

ному подчеркиванию своей этнокультурной “инаковости”, что проявляется в утрировании или даже привнесения акцента в привычный код в социально значимых ситуациях общения, использовании различных символов, пословиц, поговорок.

Другая крайность – стремление забыть исходный код, который уже не воспринимается как родной язык. Эта лингвоментальная особенность наблюдается у русскоязычных эмигрантов, не имеющих исторической памяти. В преклонном возрасте они уже не могут овладеть новым языковым кодом и оказываются “между культурами”, что фактически приводит к “дискурсивной немоте”.

Промежуточный вариант – молодое поколение, которое лучше владеет иностранным кодом, но неприязненно относится как к исходной, так и вторичной этнолингвоментальности (“Я стараюсь быть подальше и от тех, и от других”, – как признался один из моих двадцатилетних респондентов). В нашем материале есть записи спонтанной речи юношей 19-20 лет, которые с 5 лет живут в Германии. Особенностью их дискурса можно считать отсутствие вербализованной рефлексии, негативное отношение и к русской, и к немецкой культуре (“немцы – фрицы”, “немцы – картошки”, “русские – алкаши”). Как и у билингвов, у них отмечаются референтные ошибки, смещенное представление об интердискурсе, девальвация прецедентных текстов. Тактики иноязычного дискурса более осознаваемы. К ним – с известной долей огрубленности – можно отнести:

- а) референциальный выбор,
- б) способы синтагматической развертки (порядок слов, челночные повторы, обеспечение референционной связности),
- в) осознанное подчеркивание прецедентных текстов,
- г) ироническое интонирование – прием, который может сгладить многие огрехи.

Основное различие между стратегиями и тактиками с точки зрения использующего иноязычный код заключается в том, что тактикам можно научиться, а стратегии – только почувствовать, понять и принять. Осознанно воспринятая при интроспекции стратегия становится тактикой и при этом всегда более ярко выражена, чем воспитанная с детства [5 - 6].

Разумеется, необходимо продолжение планомерного экспериментального изучения стратегий и тактик иноязычного дискурса. Но самое главное – отчетливо осознать, что если современное научное знание строится не на разделении дисциплин, а на фокусировке проблем, то современная дискурсология может рассматриваться как центральная область антропоцентрического функционального языкознания, позволяющая моделировать взаимоотношения субъекта, языка и внеязыковой реальности, простирающейся

во времени и пространстве. Дискурс – это специфическая форма включения субъекта в этнокультурный континуум. Ставшее популярным в последнее время описание “языковых картин мира” опускает самое главное – стратегии дискурса как принципы языкового существования в этнокультурных координатах. Включение их в общую систему представления лингвоментальности даст возможность перейти от “картин мира” к “фильмам мира”, придав жизненность лингвистическим выводам.

1. Бардина Н.В. Языковая гармонизация сознания. - Одесса, 1997.
2. Бардина Н.В. Когнитивная конденсация как принцип этнолингвального варьирования // Слов'янський збірник. - Одесса, 1998. - Вип. III.
3. Бардина Н.В. Проблема диалектичности словацкого мировидения и релятивизм словацкого дискурса // Матеріали міжнар. словістичної конференції пам'яті професора Костянтина Трофимовича. - Львів, 1998. - Т.1.
4. Бардина Н.В. Проблема неагентивности русской лингвоментальности: функционирование когнитивно-безличных предложений в различных стилевых сферах / Актуальні проблеми менталінгвістики. - К.-Черкаси, 1999.
5. Бардина Н.В. Этнокультурные стереотипы как средство моделирования вторичной реальности (интерпретация одного стихотворения) // Мова. - 1999. - № 3-4.
6. Белявский Е. Русские писатели по их происхождению и воспитанию. - СПб, 1909.
7. Боброва Л.В. Контрастивний аналіз відображень стандартних референтних ситуацій в різноструктурних мовах (англо-україно-російськомовні паралелі) // Автореф. ... канд. філ. наук. - Донецьк, 2000.
8. Гегель Г. Соч. - М., 1959. - Т.4. Система наук. - Ч.1. Феноменология духа.
9. Кибрик А.А., Плулган В.А. Функционализм // Фундаментальные направления современной американской лингвистики. - М., 1997.
10. Пешё М. Прописные истины. Лингвистика, семантика, философия // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. - М., 1999.
11. Серио П. Как читают тексты во Франции // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. - М., 1999.
12. Chafe W. Discourse, Consciousness, and Time. The flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing. - Chicago, 1994.
13. Van Dijk T.A. A Handbook in Discourse Analysis. - Berlin, 1985. - V.1-4.
14. Van Dijk T.A. Strategies of Discourse Comprehension. - N.Y., 1983.
15. Kaplan R.B. Contrastive Rhetoric and Second Languages Learning: Notes towards a Theory of Contrastive Rhetoric // Writing across Languages and Cultures. Issues in Contrastive Rhetoric. - Newbury Park, 1988.

Більшість сучасних лексикографічних досліджень, виконаних на ґрунті української мови, укладені за формулою “від Р до С”, де за Х.Касаресом Р (palabra) позначає знак, символ, С (concepto) - поняття [4:31], що, у свою чергу, ілюструє лінгвоцентристські тенденції, властиві цій вельми актуальній галузі мовознавства, і підтверджується хоча б побіжним аналізом словників, що були видані протягом останнього десятиріччя (див., напр., С.Я.Єрмоленко, С.П.Бибик, О.Г.Тодор “Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів”, Бибик С.П., С.Я.Єрмоленко, Л.О.Пустовіт “Словник епітетів української мови”, З.С.Сікорська “Українсько-російський словотворчий словник”, С.І.Головащук “Українське літературне слововживання. Словник-довідник”, “Новий тлумачний словник української мови” у 4 т., “Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки” тощо). Цей же напрямок є актуальним і для роботи очолюваного доктором філологічних наук, професором В.В.Дубічинським Харківського Лексикографічного Товариства (1992), яке входить до складу Міжнародної асоціації східнослов'янської лексикографії (МАССЛ) імені Лаврентія Зизанія Тустановського, заснованої на Міжнародній науковій конференції “Сучасні проблеми лексикографії”, що проходила у Гродненському університеті в червні 1998 р. Так, окрім вагомих теоретичних розробок, Товариством видані “Короткий російсько-український словник сучасних математичних та економіко-математичних термінів” (авт. Л.Г.Боярова, А.П.Корж), “Термінологічна лексика з мікро- та макроекономіки. Російсько-український словник” (під ред. В.В.Дубічинського та Т.В.Рябової), “Словник-посібник економічних термінів. Російсько-українсько-англійський” (під ред. Т.Р.Кияка), “Російсько-український словник сучасних банківських, фінансово-кредитних та комерційних термінів” (авт. Л.Г.Боярова, А.П.Корж), “Російсько-українсько-англійський словник економічних термінів” (за ред. Т.Р.Кияка).

Ці факти доводять функціональність насамперед термінологічних та перекладних (зазначимо їх пасивний характер) словників, що звичайно пояснюється екстралінгвальними чинниками, пов'язаними з реформацією соціального буття. Зазначувана ж теоретиками лексикографії необхідність антропоцентристської орієнтації словникарської справи (див. роботи І.Гетьмана, Ю.Караулова, В.Морковкіна, В.Ужченка), де “об’єктами опису принципово виступають змістовні та/або концептуальні сутності” [8:19], які актуалізують пріоритетність принципу “від С до Р”, в українській лексикографії ще не набула належного поширення. До подібних словників зазвичай зараховують різноманітні ідеографічні словники, серед яких на особливу увагу

1399526

заслугують асоціативні, скеровані на експлікацію глибинних міжсемантичних відношень, ідентифікація яких полегшуватиме активне використання мовних ресурсів, сприятиме гармонізації міжперсонального та ретельного спілкування та загальному моделюванню емпатичної комунікації.

Додамо, що висловлена О.Залевською думка про укладання асоціативного тезауруса [3:136] вже знаходить своє практичне рішення на російському ґрунті: в Інституті мовознавства російської мови РАН затверджено проєкт “Асоціативного тезауруса сучасної російської мови”, за матеріалами якого авторським колективом у складі Ю.Караулова, Є.Тарасова, Ю.Сорокіна, Н.Уфимцевої та М.Черкасової уже видано три томи. В українській лексикографії зазначена галузь представлена роботами Н.П.Бутенко [див. 1], які є вагомим науковим внеском і дотепер (словник видано у 1979 році) слугують цінним матеріалом для лінгвістичних та психологічних досліджень. Але сьогодні вимагає нових розробок у цій галузі, оскільки антропоцентризм сучасної наукової парадигми передбачає увагу до особливостей колективної та індивідуальної самоідентифікації [11] як центральних елементів у процесах усвідомлення особистістю себе у світі та соціумі, де мова виступає “одною з етнокультурних змінних” [5:154], імпліцитна структурованість якої реалізується через актуалізований асоціативний фон, співвідносний певним чином і з семантичними мережами пам’яті [16:27], які становлять собою “сукупність точок, що називаються вузлами, кожний з яких може мислитися як представник певного поняття” [9:259], яке, у свою чергу, “володіє інформаційним змістом лише через те, що воно пов’язане з іншими вузлами. Можна вважати, що інформація існує у відношеннях” [9:263], які і реалізуються почасти через асоціати.

Таким чином, можна припустити, що асоціації є своєрідним експлікатором інтернальної архітектоники у статуарних інваріантах семантичних зв’язків та віртуальній динаміці смислових варіацій, що ще раз доводить необхідність поглибленого вивчення процесів і результатів асоціювання, можливість використання яких у різноманітних наукових дослідженнях (мовознавство, психолінгвістика, теорія комунікації, сугестивна лінгвістика, іміджологія тощо) на нашу думку, не підлягає сумнівам.

Фактичним матеріалом для укладання асоціативних словників слугують результати психолінгвістичних (асоціативних) експериментів, де на подані слова-стимули респонденти мають подати (записати) будь-які слова, що першими спадають на думку. У такий спосіб, за думкою Р.Фрумкіної, “ми адресуємося до підсвідомих асоціацій поза фільтрами розуму” [13], а отже, апелюємо до “первинних процесів” людської психіки, щільно пов’язаними з мовними феноменами [див. 12]. Додамо, що за Ж.Лаканом безсвідоме взагалі структуроване на зразок мови [див. 6] і характеризується ефектами се-

мантичної конденсації та синтаксичного змішування (асиметричний дуалізм), що корелює з визначеними З.Фройдом безсвідомими афективними комплексами [12:88], ідентифікація яких і є можливою через застосування асоціативного експерименту, що взагалі вважається одним з головних інструментарів у роботі з підсвідомим [2:97]. У такому разі дослідник отримує своєрідний “світ образів” окремих носіїв мови, який інтегрується в колективний “образ світу”, що “є тим постійним ... фоном, який випереджає будь-яке чуттєве враження і на основі якого останнє тільки і може набути статусу складника чуттєвого образу зовнішнього світу” [10:34], який не є фактом безпосередньої емпірії, а утворюється та інтерпретується за допомоги нашої психіки [14:21].

Таким чином, результати асоціативних експериментів дозволяють не тільки усвідомити механізми глибинних процесів інформаційної обробки, а й визначити адекватні шляхи конструювання ретельних контекстів, через які здійснюється доволі вагомий вплив на поведінку національної аудиторії, а отже, відбувається формування певних констант у площинах раціональної та аксіосистемної свідомості. У цьому аспекті перспективним вважаємо рекламне мовлення (РМ) як суттєивно маркований дискурс, де його оптимальний ефект залежатиме від урахування всього комплексу лінгвістичних, психологічних та екстралінгвальних чинників, що визначають своєрідність адресної аудиторії. Спільно зі студентами відділення прикладної лінгвістики нами було проаналізовано українське РМ (1999-2000) з метою вилучення його найчастотніших елементів, що подалі пропонувалися як слова-стимули для проведення асоціативного експерименту, результати якого мали становити фактографічний матеріал для укладання “Асоціативного словничка української рекламної лексики”. Було вилучено 69 слів-стимулів, більшість з яких використовувалась у текстах побутової реклами, певна частина - у відповідних соціально орієнтованих контекстах. Додамо, що граматична природа стимулів дозволяє припустити конструювання загальної формули РМ, яка передбачає назву рекламованого товару, його атрибутивну характеристику (виключно у позитиві) та (у разі жорсткого програмування) дієслівне спонування-імператив, що приблизно можна зобразити як Іменник + Прикметник + Дієслово, процесуальна експресія якого може підсилюватись прислівниковою семантикою. Отже, до кожного з указаних слів пропонувалось записати 1-2 асоціації, які першими спадуть на думку. Зазначимо, що зараховувались тільки перші асоціації, оскільки вторинні могли бути результатом “асоціативного ланцюжка” і продукуватись не словом-стимулом, а попередньою реакцією. Респондентами виступали студенти (у більшості випадків) вузів майже всіх регіонів України: отримано відповіді з Білгород-Дністровського, Дніпропетровська, Донбасу, Донецька, Житомира, Запоріжжя, Івано-Фран-

ківська, Києва, Луганська, Львова, Миколаєва, Одеси, Полтави, Рівного, Сум, Херсона, Черкас, Чернівців та ін. Цей факт, на нашу думку, дозволяє вважати отримані результати релевантними для наукового аналізу, оскільки вони відбивають комплексний характер національної перцепції відповідних дискурсів. Крім того, різна фахова орієнтованість інформантів (філологічні вузи, медичні, фізико-математичні, військові, театральні, гірничі та ін.) зумовлює адекватність досліджень, пов'язаних зі специфікою професійного асоціювання; є актуальним і гендерний аспект.

Додамо, що студентська аудиторія іноді вважається космополітичною, що нібито нівелює вагомість наукових інтерпретацій, орієнтованих на виявлення національних особливостей, але ж треба брати до уваги соціальну активність, мобільність, незаангажованість, свіжість сприйняття та, як свідчать і наші дані, досить високий рівень національної свідомості, що властиві цій віковій категорії і за думкою Р.Фрумкіної [13] дозволяє вважати результати опитувань таких інформантів релевантним і цінним матеріалом для психолінгвістичних досліджень.

У зазначений спосіб ми отримали близько 3-3,5 тисяч реакцій на кожне подане слово, з яких до реєстру "Асоціативного словничка..." включено майже півтори тисячі. Решта асоціатів не увійшла до словника, оскільки спричиняла лише збільшення кількості індивідуальних реакцій, які, звичайно, становлять науковий інтерес, але не впливають істотно на показники загального концептуального рівня. Побіжний аналіз асоціатів дозволив нам зробити деякі висновки:

1) більшість реакцій синтагматичні, що ілюструє тенденцію до лінійного розгортання рекламних стимулів, орієнтованих на утворення контекстуального "гештальту" рекламованого товару. Парадигматичні варіанти свідчать про гіпотетичні потенції семантичних кореляцій між асоціатом і стимулом, що припускає можливість текстових реконструкцій останніх;

2) залучення певних методик нейролінгвістичного програмування для декодування отриманих результатів виявляє актуальність їхньої репрезентативної маркованості в синестезованих варіаціях, що зумовлює доцільність подібних акцентуацій у загальній площині РМ;

3) частиномовна ідентифікація асоціатів співвідносна з граматичною природою слів-стимулів і найчастіше реалізується таким чином: іменникові стимули зумовлюють появу асоціацій, скерованих на об'єктні апеляції та атрибутивні визначення. У разі ж ціннісної конотованості пропонованого поняття переважає негативний характер асоціювання, що дозволяє наголосити на певних негативістських тенденціях в аксіосистемній структурі аудиторії (пор. з результатами досліджень Р.Фрумкіної); прикметникова парадигма зумовлює субстантивні асоціації, пов'язані з актуалізацією як усталених, запрогра-

мованих дією реклами кліше, так і з експлікацією індивідуальних уподобань; дієслівні стимули (зазначимо, що здебільшого в РМ використовуються перехідні дієслова) найчастіше характеризуються об'єктною семантикою асоціатів різноманітної сенсової скерованості; асоціати, зумовлені прислівниковими стимулами, зосереджуються у площині процесуальної парадигми. Таким чином, підтверджується теза про залежність асоціативних реакцій від граматичної природи слова-стимула [див. 7], що обов'язково має використовуватись у разі конструювання РМ;

4) статистичні показники асоціативних реакцій свідчать про рівень стереотипності сприйняття зазначених елементів РМ. Так, стереотипними, тобто такими, де рівень повторюваних асоціацій перевищує 30% від загальної кількості отриманих реакцій, вважаються стимули *помірна, неповторний, дивовижний, економічний, міцний, почни, свіжий, класний, знижка, завітай* та ін. У разі їхнього використання у РМ отримується прогнозована реакція сугерента, зумовлена актуалізацією імплікативних дистрибуцій стимулу. Крім того, експлікується стереотипна маркованість прикметникової парадигми, що ілюструє інваріантний характер цього граматичного класу щодо його використання у РМ. Певна ж частина пропонованих для асоціювання елементів РМ характеризується низьким коефіцієнтом стереотипності - нижчий за 10% від загальної кількості асоціатів, що зумовлює потенційну неадекватність їхнього використання у подібних дискурсах. Подібні факти у подальшому можуть орієнтувати на укладання своєрідного тезауруса рекламної лексики, де асоціативна верифікація засвідчуватиме відповідну контекстуальну релевантність використовуваних елементів;

5) зазначені у попередньому пункті стимули з низьким коефіцієнтом стереотипності здебільшого належать до текстів соціальної реклами, аналіз асоціатів якої дозволяє зробити висновок про дисоційованість сприйняття таких контекстів, певні негативістські тенденції у їхньому декодуванні, що призводить до маргіналізації особистості щодо відповідних повідомлень. У разі ж побутової реклами найчастіше маємо асоційовані реакції, які свідчать про особистісну "включеність" до таких інформаційних блоків і відповідно вимагає їхньої якнайкоректнішої побудови;

6) переважна більшість асоціатів належить до апелятивної лексики, але ж зафіксовані онімні реакції вважасмо за вельми цінні показники, оскільки "центральні місця і моменти у світі людини позначені власними іменами" [15:117]. Частотність актуалізацій онімів визначається їхньою релевантністю щодо семантичної амплітуди стимульних дистрибуцій, ментальними пріоритетами, пов'язаними з глибинними конструктами національної свідомості, та суб'єктивним характером ціннісних орієнтирів. У цьому ж аспекті відзначаємо результативність (а отже, професійну довершеність) закордонної рек-

лами “Кока-Коли”, “Фанти”, “Нескафе” та ін. порівняно з вітчизняними спробами, що мало б змусити національних рекламодавців, товаровиробників до серйозного аналізу відповідних дискурсів тощо.

Наведені висновки, звичайно, не вичерпують загальної інформативності отриманих результатів, які аналізуватимуться у наступних дослідженнях, що дозволить, на нашу думку, почасти ідентифікувати механізми глибинної перцепції та певним чином сприяти лінгвістичному моделюванню емпатії в актуальних комунікативних процесах.

1. Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови.- Львів, 1979.
2. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию.- М., 1988.
3. Залевская А.А. Ассоциативный тезаурус- словарь нового типа// Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре.- М., 1988.
4. Касарес Х. Введение в современную лексикографию.- М., 1958.
5. Касевич В.Б. Язык, этнос и самосознание// Язык и речевая деятельность.-Т.2.- СПб, 1999.
6. Лакан Ж. Семинары, книга II: “Я” в теории Фрейда и в технике психоанализа.- М., 1999.
7. Леонычев А.А. Основы психолингвистики.-М., 1999.
8. Паршин П.Б. Типы словарей и принципы лексикографического описания// www.philol.msu.ru.
9. Скрэгг Г. Семантические сети как модели памяти// Зарубежная лингвистика.- М., 1999.-Т.3.
10. Смирнов С.Д. Образ мира как предмет психологии познания//Тез.науч. сообщ. Категории, принципы и методы психологии. Психические процессы.-М., 1983.
11. Уфимцева Н.В. Человек в образе мира русских и англичан// International Conference “Concepts of Humans and Behavior Patterns in the Cultures of the East and the West: Interdisciplinary Approach”.- М., 1998.
12. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений.- М., 1989.
13. Фрумкина Р. Устами младенцев...// www.archive.1september.ru/rus/1997.
14. Langacker R. Possession and Possessive Constructions//Language and the Cognitive Construction of the World.-Berlin-N.Y., 1995.
15. Moss D., Keen E. The Nature of Consciousness, The Existential-Phenomenological Approach // The Metaphors of Consciousness.- N.Y.-London, 1981.
16. Quillian M.R. Semantic Memory// Minsky (ed.). Semantic Information Processing.- Cambridge, 1968.

Л.А.Семененко

Конотативне значення лексичних одиниць як об'єкт вивчення лінгвостилістики і конотативне значення словоформ як об'єкт вивчення морфостилістики

Морфостилістика вивчає обертони (додаткові, супровідні до денотативного значення суб'єктивні співзначення словоформи), “взаємодію предметно-логічного змісту повідомлення, тобто інформації першого роду, з інформацією другого роду, тобто виявами емотивної, волюнтативної, апелятивної, контактостановлювальної і естетичної функції мови, з вираження суб'єктивного ставлення мовця до предмету висловлення...” [1:9]. Ці обертони звуться конотаціями й характеризуються експресивно-емотивно-аксіологічними властивостями.

Поштовхом для інтенсивного вивчення конотацій у лінгвостилістиці й морфостилістиці (як одному із напрямів всередині лінгвостилістики) стали роботи Л.Сльмслева “Пролегомени до теорії мови” [7:264-389] і “Чи можна вважати, що значення слів утворюють структуру” [6:117-136], який визнає будь-яку вторинну інформацію конотативною. Коментуючи теорію конотацій, запропоновану Л.Сльмсловом, дослідник К.Долинін зауважує, що один і той самий предметно-логічний зміст можна, хоча б теоретично, висловити порізно. Сприймаючи повідомлення, ми співставляємо реалізований у ньому набір засобів вираження з іншими наявними в мові можливостями передачі тієї самої думки і тлумачимо вибір, зроблений суб'єктом мовлення, як той, що несе певну інформацію. Таким чином, носієм стилістичної інформації є не мовна одиниця чи послідовність мовних одиниць, а факт використання (вибору) саме цієї одиниці і цієї послідовності для вираження даного предметно-логічного змісту. Саме так виникає вторинний конотативний знак [Див.: 5: 76].

Конотативне співзначення рядом дослідників трактується як стилістичне значення лексеми або маркованої словоформи – морфостилеми [Див.: 1; 3; 12; 20]. Важливим слід визнати твердження, що між конотацією лексеми і морфостилеми існує принципова різниця. За твердженням О.Шендельс, лексема може володіти конотативним потенціалом як словникова одиниця, тобто конотативне значення може співпадати зі стилістичними позначками словника (напр., можна визначити і без контексту “стилістичний ореол” слів *шкапа* (рос. *кляча*) і *рисак*, а конотативність маркованої словоформи можна визначити тільки в контексті. Поза контекстом, поза ситуацією неможливо одну граматичну форму визнати маркованою (суб'єктивною, експресивною, стилістично забарвленою), а іншу нейтральною, об'єктивною [Див.: 20:36]. Конотативне значення лексем має вивчати квантитативно-конотативна стилі-

стика (за термінологією М.Н.Кожиної), або стилістика ресурсів. Вона вивчає сукупність конотативно забарвлених одиниць і інвентаризує, групує, систематизує їх, а також описує способи досягнення стилістичних ефектів. Більшість дослідників вважає, що в даному аспекті конотативний потенціал мовної одиниці описується на парадигматичному рівні. Можна сказати, що в межах цього напрямку вивчаються інгерентні (абсолютні) стилістичні співзначення лексем, під якими розуміють "... додаткову інформацію, притаманну даній мовній одиниці як елементу системи мови, що нашаровується на її референційне значення і уточнює його в аспекті приналежності даної мовної одиниці до певної сфери комунікації (функціональний компонент абсолютного стилістичного значення) в аспекті її відношення до мовної норми (нормативний компонент абсолютного стилістичного значення), а також в аспекті її експресивного забарвлення [8:72].

Конотативні значення граматичних категорій, значень і форм, на думку більшості морфостилістів, вивчаються стилістикою послідовностей. Об'єктом вивчення стилістики послідовностей є значущість відношень між одиницями синтагматичного ланцюга – значущість сумісного використання ідентичних або тих, що різняться, чи протилежних за своєю суттю мовних одиниць [12:130]. В межах цього напрямку вивчаються адгерентні (контекстно зумовлені) додаткові співзначення мовних одиниць, які виникають у конкретному творі на основі даного контексту завдяки синтагматичному оточенню або завдяки тому, що реципієнт сприймає дану словоформу як марковану на фоні її попередніх вживань у інших мовленнєвих ситуаціях.

Для розуміння місця конотацій у структурі мовних/мовленнєвих одиниць – дискретних конститuentів різних мовних рівнів, включаючи і морфостилеми, – слід пригадати їх семну структуру, оскільки питання входження/невходження конотацій до семного складу мовного знаку остаточно не розв'язано. На денотативному рівні значення формуються семним складом, кожна сема включається максимально об'єктивно, а на конотативному ж рівні інформація може передаватися імпліцитно, не спеціальними семами, а "грою сем", перерозподілом, висуванням на передній план або зіткненням певних сем. Іманентною ознакою конотативного значення є суб'єктивність. Конотація виявляє себе через стилістичний ефект. Більш детально структура конотативного значення маркованих конститuentів граматичного рівня розроблена Р.Вольперт, яка, визнаючи її додатковою інформацією щодо логіко-поняттєвого значення словоформи, стверджує, що ця інформація має свій денотат у матеріальному світі, але не входить до семної структури одиниці, а створюється контекстом [20:36-37]. Конотації розподіляються, згідно з її історією за змістом і за механізмом виникнення. За змістом конотації бувають емоційні та підтекстні, за механізмом виникнення – якісні і кількісні. Емоційно-якісні

конотації являють собою значення з емоційною доміантою. Вони зв'язані з денотативним значенням граматичної одиниці, спираються на одну з її сем і реалізують свій потенціал за допомогою елементів контексту. Підтекстові кількісні конотації являють собою значення зі смисловою доміантою. Ці значення виникають завдяки інтенсифікації денотативного значення лексико-граматичної одиниці і її висуненню на передній план контексту за допомогою синтаксичного прийому [Див.: 4:53].

Протилежну точку зору висловлює Ю.Скребньов, який вважає, що семна структура десигната розпадається на набір основних денотативних сем і набір додаткових, конотативних сем, які є носіями стилістичного значення [12:18].

У теорії конотацій граматичних одиниць Р.Вольперт не поділяє точку зору більшості лінгвостилістів на конотацію як на стилістичне співзначення, а вважає, що конотативне і стилістичне значення – це явища різного порядку, і обґрунтовує це так: конотативне значення має свій денотат у дійсності, і через денотативне значення воно зв'язане з формальними показниками, завдяки чому ми сприймаємо додаткову інформацію. Конотативне значення є відповіддю на питання: “Що відбиває дана одиниця?” Стилiстичне значення – це значення, придбане нами у процесі оволодіння інвентарним запасом мови і функціонування його у мовленні у відповідності/невідповідності щодо умов мовленнєвого акту. Стилiстичне значення є відповіддю на запитання: “Якими функціональними ознаками характеризується одиниця?” Отже, між цими двома видами значень складаються ієрархічні відношення: конотативний рівень – це частина стилістичного рівня [Див.: 4:58-59; 86-88].

Що ж складає структурну основу конотації, які складники цього поняття? Більшість дослідників включає до складу конотації такі компоненти: суб'єктивні напашарування різного роду (експресивність або інтенсифікацію значень), граматичну образність, емоційний ефект [20:35], додають аксіологічність (оцінювання) [1:49]. Виділяють також такі комбінації складників: емоційність, оцінність, експресивність як підсилення ознаки й стилістичну забарвленість [13]; іноді доміантою визнається стилістичний компонент, який в свою чергу формує емоційність і оцінність [2]; виділяють оцінний і емоційний компонент, а стилістичний виключають [10; 11]; із структури конотації виключають і оцінний і стилістичний компонент, визнаючи їх елементами денотації [14].

Базовим складником конотації на граматичному рівні переважна більшість дослідників визнає експресивність. Експресивність – це категорія, що відноситься до когнітивного аспекту мовлення, оскільки підґрунтям її є когнітивні за змістом інтенції мовця, які передають ставлення мовця до позначуваного, до його локалізації у світі, у сфері комунікації, в граматиці даної мови і які є відтворенням у свідомості асоціативно-образного поля, що супроводжує

позначуване, переживанням всіх вказаних аспектів на основі емоційного стану психіки. Експресивність – це почуття-ставлення, яке відчуває мовець і/або реципієнт у діапазоні схвалення/несхвалення [17:64].

До складників експресивності як лінгвістичної категорії відносять, як правило, такі семантичні компоненти: інтенсивність, оцінність, образність, емотивність, а також функціонально-стилістичний і зображувальний компоненти [18:45], а В.Хімік додає, що експресивність як факультативний емоційно-оцінний фрагмент висловлення органічно взаємодіє з інтелектуальним змістом повідомлення і складає образне, інтенсифіковане ціле [16:129].

Експресивність розуміють і як естетичну категорію, яка базується на формальних і змістових аспектах мовних одиниць, як єдність раціонального й емоційного, об'єктивного та суб'єктивного у процесі мовотворчості, як потенційну комунікативну властивість, яка реалізується при функціонуванні слова у текстовому континуумі [9:39]. Підсумовуючи існуючі погляди, хотілося б навести визначення В.Чабаненка: “Мовна експресія – це складна лінгвостилістична категорія, що спирається на цілий комплекс психічних, соціальних та внутрішньомовних факторів і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення впливаючої сили вислову. Вона має психолінгвістичні, соціолінгвістичні як інтралінгвістичні основи, тобто уможливується емотивною, волонтактивною та естетичними функціями мови, соціально-історичними чинниками, і також структурною організацією мовної системи” [17:146].

Пропонується розрізнити поняття експресивна схема й експресивна форма. Під експресивною схемою розуміють сукупність мовних/мовленнєвих одиниць і способів передачі ними зображувальності і/або виразності (має вивчатися на парадигматичному і синтагматичному рівнях). А експресивна форма являє собою реалізовану експресивну схему, тобто явище виключно мовленнєве (має вивчатися у синтагматиці) [Див.: 15:5].

Нами поділяється точка зору В.Шаховського на співвідношення понять експресивність та емотивність, емоційність. Він розробив систему сем, що входять до складу цих понять. Компонентами експресивності він вважає **сему інтенсивності**, сему образності, сему оцінності, сему емотивності, а до складу емотивності входять **сема оцінності**, сема суб'єктивності, сема експресивності (підкреслено ядерні семи, інші – периферійні). Основну відмінність між експресивністю і емотивністю і їх обох від інтелектуальної функції визначено так: для інтелектуальної функції релевантна опозиція – так :: ні, для експресивної функції – сильніше :: слабкіше, а для емоційної – добре :: погано. Ефект одночасної наявності емотивності та експресивності у семантиці як слова, так і висловлення визначення як взаємоінтенсифікація. На парадигматичному рівні експресивність й емотивність пропонується обчислювати

у семах, лексико-семантичних варіантах, а на синтагматичному (функціональному) рівні – у конотаціях [Див.: 19: 3-25].

Експресивність на граматичному рівні може виникати за умови порушення адресантом стандартів, норм. Свідоме використання авторами “неправильностей” – солєцизмів, граматичних неологізмів, маркованих словоформ, транспонованих словоформ стає підґрунтям виникнення експресії. “Створюючи експресивно-стилістичні ефекти, відхилення від норми підтверджують її та сигналізують про вихід індивіда у процесі мовотворчості за межі суспільної конвенції” [17:124]. Стилістика декодування вирішує проблему норма/відхилення від норми як зміну коду у формі часткового порушення накладених на код обмежень, що дозволяє передавати стилістичну інформацію, тобто конотацію та ієрархію смислів [Див.: 1:62].

Вивченням механізму виникнення конотативних значень на рівні морфології займається стилістична граматики, або імпліцитна морфологія. Ще у 70-ті роки О.Шендельє пропонувала створити “контекстуально-чуттєву” граматику, тобто таку граматику, яка б відбивала сприйнятливості граматичних форм, значень і категорій до контекстуальних умов [Див.: 20:3]. А у 90-ті роки О.Соколов розробив основи імпліцитної морфології російської мови. Вивчення експресивного потенціалу маркованих граматичних засобів у поетичному мовленні започаткували Л.Щерба, В.Виноградов і Р.Якобсон, який так і назвав одну з фундаментальних статей з означеної тематики: “Поетика граматики і граматики поезії”. До речі, словосполучення “граматика поезія” ми зустріли також в роботі Л.Щерби. Високо оцінюючи ідіолектні особливості В.Брюсова, він писав: “Це свого роду “граматика поезії” (я мужньо зважуюсь на святотатське поєднання цих двох термінів, оскільки твердо переконаний, що коли поети та літературознавці зрозуміють, що таке СПРАВЖНЯ граматики, то цілком погодяться зі мною [21:132].

Експресивний потенціал морфостилемі може реалізовуватись за умов їх актуалізації (висування), інтенсифікації, акумуляції, іррадіації, імплікації, транспозиції (граматичного тропу) [Див.: 1:51-104].

Якщо експресивність лексичних одиниць художнього мовлення зазнала глибокого вивчення, то експресивний потенціал маркованих словоформ, транспонованих граматичних значень ще потребує детального дослідження.

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования. – М., 1990.
2. Булдаков В.А. Стилистически сниженная фразеология и методы её идентификации: На материале современного немецкого языка. – Калинин, 1982.
3. Винокур Т.Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц. – М., 1980.

4. Вольперт Р.Х. Коннотативный уровень описания грамматики: На материале художественного текста немецкого языка. – Рига, 1979.
5. Долинин К.А. Стилль в общей семиотической перспективе и границы стилистического в языке// Основные понятия и категории лингвостилистики. – Пермь, 1982.
6. Ельмслев Л. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру?// Новое в лингвистике. – М., 1962. – Вып. II.
7. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка// Новое в лингвистике. – М., 1960. – Вып. I.
8. Левитов Ю.Л. Стилистические сознания грамматических единиц на уровне языка и контекста: На материале немецкого языка// Стилистика художественной речи. – Калинин, 1982.
9. Литвин Ф.А. Экспрессивность текста и экспрессивность слова// Проблемы экспрессивной стилистики. – Ростов-на-Дону, 1987.
10. Лукьянова Н.А. О семантике и типах экспрессивных единиц. Семантические классы экспрессивов русского языка// Экспрессивность лексики и фразеологии. – Новосибирск, 1983.
11. Лукьянова Н.А. О соотношении понятий экспрессивность, эмоциональность, оценочность// Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск, 1976.
12. Скребинёв Ю.М. Очерк теории стилистики. – Горький, 1975.
13. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова. – Воронеж, 1979.
14. Филиппов Ю.А. Сигналы эстетической информации. – М., 1971.
15. Хазагеров Т.Г. К вопросу о классификации экспрессивных средств: Изобразительные схемы// Проблемы экспрессивной стилистики. Ростов-на-Дону, 1987.
16. Химик В.В. К соотношению понятий экспрессивности, модальности и персональности// Проблемы экспрессивной стилистики. – Ростов-на-Дону, 1987.
17. Чабаненко В.А. Основы мовної експресії. – К., 1984.
18. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж, 1987.
19. Шаховский В.И. Проблемы разграничения экспрессивности и эмотивности как семантической категории лингвостилистики// Проблемы семасиологии и лингвистики. – Рязань, 1975.
20. Шендельс Е.И. Многозначность и синонимия в грамматике: На материале глагольных форм современного немецкого языка. – М., 1970.
21. Щерба Л.В. Литературный язык и пути его развития// Избранные работы по русскому языку. – М., 1957.
22. Якобсон Р.О. Поэзия грамматики и грамматика поэзии// Семиотика. – М., 1983.

О. Ф. Бабій

До специфіки вираження категорій суб'єкта та об'єкта в логіці та граматичних теоріях

Проблема суб'єктно-об'єктних відношень, безпосередньо пов'язана з онтологією мови, є центральною в теорії пізнання, логіці, лінгвістиці. Її вирішення у кожній з означених галузей науки має свою специфіку й не є однозначним. Суб'єктність-об'єктність є важливою категорією мовної системи, що неодноразово привертала увагу дослідників, однак й досі залишається недостатньо опрацьованою. Мета пропонованого дослідження – з'ясувати особливості вираження категорій суб'єкта та об'єкта в логіці й граматиці, простеживши закономірності зміни поглядів на питання суб'єктності-об'єктності у розвитку мовознавчої науки.

“Мовознавство не є наукою про правильне мислення, як здавалося когось із старих граматиків, але оскільки вона у певних своїх галузях (найбільше – у синтаксисі) вивчає типи оформлення думки, воно пов'язується своїм предметом з логікою”, – зазначає Л.А.Булаховський [5:139]. Щоб зрозуміти структуру мови як засобу вираження думки, необхідно реконструювати форми мовленнєвого мислення і простежити шляхи їх відображення в мові. Неабияку допомогу в цьому можуть надати суміжні науки – логіка та теорія пізнання. У теорії пізнання під суб'єктом розуміють істоту, яка пізнає, а під об'єктом – предмет її пізнання. Логіка, на відміну від теорії пізнання, до якої вона входить як частина до цілого, розглядає певний аспект вказаної проблеми, який реалізується в суб'єктно-предикатній структурі судження. Тут суб'єкт – це думка про предмет пізнання, предикат – думка про ознаку, стан, відношення предмета пізнання до інших предметів та явищ дійсності.

Поняття об'єкта включається до складу предиката судження про предмет пізнання. У логіці серед категорії судження виділяють судження-повідомлення, судження-питання й судження-спонування, яким у будь-якій мові відповідають речення: розповідне, питальне, спонукальне.

Судження – надзвичайно важлива форма логічного мислення. На думку Т.І.Дешерієвої, будь-яка істина логічно виражається у формі судження. Будь-яке міркування складається з суджень. Напр.: *Земля обертається навколо Сонця, Ціле більше, ніж його частина* – це судження [9:23].

Н.Д.Арутюнова вважає інакше: судження є центральною категорією логічного міркування, але воно не стоїть біля його витоків. Приймаючи судження за автономну структуру, логіка зіткнулася із так званім “істиннісним провалом” (truth value gap) – неможливістю дати істиннісну оцінку висловлюванням про неіснуючі об'єкти (кентаврів та едипорогів). Але істиннісного

провалу можна уникнути, якщо виходити не з автономних суджень, а з структури логічного тексту [1:ХІІ].

Як зазпачас А.Г.Спіркін, зародження думки у вигляді найпростішого судження належить до того періоду, коли людина стала усвідомлювати й виражати в мовленні предмет як носій різноманітних слів, а ці останні – як належні предмету або класу предметів. Сам по собі цілісний чуттєвий образ предмета не має ще логічно-пізнавальної значущості. Логічне пізнання починається з моменту, коли людина починає розчленовувати цей образ і зіставляти його з образом іншого предмета, тобто коли образ одного предмета включається у зв'язок з іншим образом, в результаті чого виникає логічно членороздільна думка [22:163]. Перехід думки до мовного стану відбувається лише за умови спілкування, необхідності передавати інформацію. Речення тут виступає як одна з форм думки, зокрема, на вищому етапі її вияву – етапі понять, свідомого, а свідомість є вищою формою розвитку психіки людини. У цьому випадку речення відтворює тільки поняттєву структуру думки, а не її суб'єктно-предикатну основу [23:222].

У граматичних і перш за все синтаксичних дослідженнях в галузі індоєвропейських мов аж до середини ХІХ ст. панували засади логічної граматики, вперше сформульовані у вигляді закінченої системи у так званій граматиці Пор-Рояля, виданої в 1660 р., яка у свою чергу значною мірою ґрунтувалася на формальній логіці Арістотеля й раціоналізмові Декарта. Головна засада авторів філософської граматики полягала на тому, що “не можна розібратися в різних значеннях, укладених у наших думках, оскільки слова були зображені лише для того, щоб досягнути наші думки”.

В.З.Панфілов зазначає, що заперечення хоча б і відносної самостійності мови, які зовсім не є неминучим наслідком того положення, що мова має своїм функціональним призначенням вираження людської думки, призвело авторів філософської граматики до помилкового розуміння природи мови, до зведення мови лише до її матеріального (звукового) боку. Відповідно до цього розуміння автори філософської граматики визначають слова “як звуки, що чітко вимовляються, та які людина використовує як знаки для відображення своїх думок” [18:200-201].

У синтаксисі наслідком такого підходу до мови було повне ототожнення судження й речення з боку його змісту, а також структури судження й речення. Авторі філософської граматики Аріо і Лансло, розрізняючи три операції розуму – поняття, судження та умовивід, – визначають речення так: “Судження, яке ми робимо про предмет, так, наприклад, коли я кажу *la terre est ronde* ‘земля кругла’, називається реченням; тобто кожне речення обов'язково складається з двох членів: один називається суб'єктом, тобто те, про що стверджується, так, наприклад, *земля*, другий називається атрибутом,

тобто те, що стверджується, наприклад, *кругла*; окрім того, є зв'язка між цими членами *est* ‘є’. Легко помітити, що два члени судження стосуються першої операції розуміння, оскільки це є тим, що ми сприймаємо (розуміємо) і що є об'єктом нашої думки, а зв'язка належить другій операції розуміння, яку, власне, можна назвати дією нашого розуму та образом наших думок” [18:201].

Ці визначення суб'єкта та атрибута як елементів структури судження і його словесного (звукового) вираження – речення були пізніше перенесені майже без змін на підмет і присудок як члени речення. У ХVІІ-ХVІІІ ст. була створена універсальна схема речення та його членів, яка тривалий час застосовувалася для аналізу речень всіх мов світу. У кожному реченні безвідносно до його граматичної структури відшукувалися шляхом чисто смислових, логічних міркувань суб'єкт (підмет), тобто те, про що розповідається, і предикат (присудок), тобто те, що розповідається про предмет мовлення, а потім об'єкт чи об'єкти (додаток) – назви інших предметів, окрім підмета, і атрибути (означення). Традиційна шкільна теорія речення повністю складалася на основі логічних вчень про судження в ХVІІІ ст. [6:390]

У вітчизняній граматиці основи теорії речення, яка розвивалася в логіко-граматичному плані, були закладені М.Смотрицьким; потім свій внесок у розвиток вчення про речення зробили О.О.Потебня та О.О.Шахматов, які опрацювали свої оригінальні теорії речення, законів змін форм речень у російській мові й визначили різноманітність типів простих речень.

При пануванні логічного підходу до аналізу речення завдання синтаксису простого речення зводилося до того, щоб у будь-якому реченні будь-якої граматичної будови й будь-якої мови визначити підмет і присудок, а якщо речення поширене – також і другорядні його члени: додаток, означення і обставини. За норму брався ідеальний “повний” тип речення, найближчий за будовою до схеми судження (суб'єкт, зв'язка, предикат). Усі “відхилення” від цього типу вважалися “скороченнями” і “опущеннями”. Широко й невмотивовано застосовувався принцип “дорозумлювання” бракуючих норм і нібито опущених елементів, незалежно від звернення до контексту та ситуації. Як зазначає академік В.В.Виноградов, у таких випадках, як: “*Случай!* – сказав один из гостей”, окличне речення *Случай!* повинне було “розбиратися” так: *это* (підмет) *был* (зв'язка) *случай* (присудок). Тобто думка відривалася від слів, припускалася наявність думок без слів. Речення виступало як судження в мовленні; припустима тотожність речення з судженням залишалася непохитною навіть від визнання другорядних членів речення, яких не знає логіка. Усі модальні та емоційні типи речень зводилися до одного знаменника речення-судження [6:391-392].

О.О.Потебня, прагнучи вільних від логічного апіоризму, чисто грамати-

чних, як він вважав, досліджень народної мови, полемічно заявляв, що граматики не є ближча до логіки, ніж будь-яка інша наука. Він виступав проти ототожнення слова й поняття, речення й судження: "Слово не однією сутністю звукової форми, але всім своїм змістом відрізняється від поняття і не може бути його еквівалентом або вираженням хоча б тому, що в ході розвитку думки передує поняттю" [20:68]. Потебня стверджував, що граматичні категорії не збігаються з логічними. Вчений розвивав думку про те, що в реченні може бути висловлена думка, яка не є логічною. Хоча, як зазначає С.Д.Кацнельсон, протест проти підпорядкування граматики логіці не означав відмови від дослідження розумового змісту мовних форм [13:42]. Потебня вважав, що загальної уваги заслуговує розумовий зміст слів, який неможливий, не існує без мови, створюваної і відтворюваної разом із звуковою зовнішністю слів [20:5]. Після робіт О.О.Потебні, де він використав факт історичної різноманітності граматичних форм вираження присудка в російській мові як доказ антиісторичності логічної уніфікації схем речення та судження, стало ясно, що пряме перенесення на речення основних конструктивних ознак судження не має рації. Таке змішування веде до логічної уніфікації всіх типів речення, заважає побачити в реченні його національно-мовну специфіку, його життєві експресивні суб'єктивно-мовленнєві фарби й граматичну своєрідність.

Але, незважаючи на свою боротьбу зі змішуванням граматики з логікою, О.О.Потебня був переконаний, що розчленоване граматичне речення, так само як і судження, є двочленним. Саме з цією двочленністю речення (підмет – присудок) легко пов'язувалася ознака присутності предикативних відношень між підметом і присудком як основна структурна ознака речення. Логічне судження двочленне, якщо зв'язку розглядати як відношення між суб'єктом і предикатом. Тому думка про неминучу (обов'язкову) двочленність будь-якого речення набула широкої популярності, і в через зрівняння усіх видів речень з основним двочленным типом у нас дуже довго не були предметом аналізу конкретно-мовні форми й типи одночлених речень [6:395]. Мету вичерпного опису всіх видів одночлених речень уперше в російському мовознавстві поставив і частково досягнув академік О.О.Шахматов у "Синтаксисі російської мови". Виходячи з того, що створення членів речення ґрунтується на психологічних категоріях, він дійшов висновку, що одночленне речення – це речення, в якому сполучення суб'єкта та об'єкта судження знаходить відповідність в одному члені речення, вираженому переважно одним словом [24:28].

При членуванні судження на частини (суб'єкт, предикат, зв'язку) завжди виходять з його значення, а при кваліфікації членів речення – переважно з формального морфолого-синтаксичного критерію. Наприклад, при знахо-

дженні суб'єкта судження ми встановлюємо передусім головну думку про предмет висловлювання, враховуючи логічний наголос, значення попередніх і дальших фраз. При визначенні підмета звичайно береться до уваги формальний граматичний критерій: певне відмінкове оформлення, певна синтаксична позиція (звичайно – перша зліва). "Під суб'єктом, – пише І.К.Кучеренко, – будемо розуміти названий прямим відмінком предмет (особу, явище), що займає центральне місце у вираженій реченням думці як процесі пізнання" [14:131]. Під об'єктом у граматиці розуміють предмет, на який поширюється дія суб'єкта, тобто залежний від дії. Думка про об'єкт входить до сфери логічних зв'язків предиката, отже, засоби вираження об'єкта – це частина засобів мовного вираження предиката.

Звичайно, знаходження підмета допомагає з'ясувати значення судження, оскільки саме підмет служить для вираження суб'єкта судження. Але цього замало. Щоб зрозуміти зміст судження, вираженого в реченні, і правильно визначити його компоненти, треба з'ясувати структуру речення в цілому й місце речення у системі інших речень.

Не можна ототожнювати члени речення з членами судження, слова з поняттями. Єдність мови та мислення є "конкретною", що неодмінно включає елементи відмінності. Тому не має слушності думка, що коли в якомусь реченні суб'єкт судження не знайшов словесного вираження, значить, і в думці, і в самому судженні немає суб'єкта. Цей суб'єкт може бути зрозумілий із ситуації, з контексту, а це означає, що в думці він наявний обов'язково (інакше не може здійснитися судження). В односкладному реченні (наприклад, *Опікуватися невиліковно хворою дитиною важко навіть люблячим і матеріально забезпеченим батькам* (з газ.) легко виявляється агенс, усвідомлюваний як суб'єкт судження.

Основні логічні категорії можна знайти у всіх людей. Ці логічні категорії отримують своє зовнішнє вираження в мові. Для їх передачі в мові використовуються відповідні граматичні конструкції. Логічний зміст, що об'єднується з його граматичним вираженням, утворюють в мові не відокремлені, а такі логіко-граматичні категорії, що спільно виступають і встановлюють граматичну форму в реченнях. Ці категорії, які виділяються в ньому, створюються абстрактною передачею логічного змісту і його ж конкретизацією в граматичній формі [16:12]. Принцип підходу до аналізу логічних і граматичних категорій спрямований у сферу процесу вираження і розкриття понять мовними формами. Вихідною одиницею, де здійснюється кваліфікація змістових і виражальних ознак, є слово, оскільки як одиниця інформативного спрямування воно суміщає в собі лексичні й граматичні параметри [2:4].

Аналізуючи співвідношення логічних та граматичних категорій, І.І.Мещанін зазначає, що логічні й граматичні категорії, отримуючи в мові спільне

логіко-граматичне значення, використовують різноманітні граматичні форми для вираження змісту логічних категорій, який в них вкладається. Та сама логічна категорія предиката може передаватися складеним іменним присудком і простим дієслівним, представляючи дві частини мови в одному члені речення. Один зміст логічної категорії передає також і її суб'єкт, але в граматичному вираженні він може бути представлений як відмінком підмета, так і особовою формою дієслова, тобто двома різними граматичними формами двох членів речення за тотожності їх логічного змісту. Особова дієвідміна дієслова виділяє тут не тільки граматичний суб'єкт, але й зміст логічного суб'єкта, які встановлюють і відмінок підмета, й граматичне оформлення присудка [16:12].

Зміст, який виділяє суб'єкт, предикат і атрибут, відображується в мові за тією функцією, з якою вони виступають у будові речення. Ними передається значення тих понять, які виражаються мовою і які вкладаються ним у дійову особу (суб'єкт), у саму дію (предикат), у залежний член присвійного словосполучення (атрибут). Вони включаються в логічні категорії, з'єднуючи їх у мові з граматичними. Створювані ними логіко-граматичні категорії зумовлюють зв'язок усіх логічних категорій з граматичними. Логічні категорії не виступають у мові поза їх граматичним використанням. Граматичні категорії можуть, відповідно до змісту логічних, отримувати самостійну граматичну форму [16:13].

Основою судження та двоскладного речення є суб'єктно-предикатні або предикативні відношення. Суб'єктно-предикатна структура судження реалізується в логіко-граматичному розчленовуванні речення, яке нерідко відносять до синтаксичного рівня. Самостійність логіко-граматичного рівня в структурі мови обґрунтовується в роботах В.З.Панфілова. Він, зокрема, зазначає, що і логічний суб'єкт, і логічний предикат можуть бути виражені будь-якими членами речення або групою членів речення [18:163]. Так само вважає і О.Н.Савченко, наголошуючи на тому, що далеко не завжди присудок виражає повністю зміст предиката і навіть не завжди виражає головне в ньому, а підмет не завжди виражає логічний суб'єкт і не завжди має відношення до нього [21:231]. На синтаксичному рівні ми маємо справу з підметом і присудком, а на логіко-граматичному (рівні актуального членування речення) – з логіко-граматичним суб'єктом і предикатом, кожен з яких може бути виражений будь-якими членами речення або групою членів речення. При цьому, як стверджує В.З.Панфілов, член актуального членування не є простою сумою синтаксичних членів. Дослідник аргументує свою думку аналізом двоскладного речення: “у двочлених фразях *Він приїхав – швидко, Він приїхав – поїздом* слова *швидко* та *поїздом*, виступаючи на рівні синтаксичного членування речення як обставини способу дії, залежать

синтаксично від дієслова-присудка *приїхав*. На рівні ж актуального членування речення ті ж слова, виражаючи логіко-граматичний предикат, знаходяться в предикативному зв'язку з іншими словами речення (*Він приїхав*), які, виражаючи логічний суб'єкт тієї самої думки, на рівні синтаксичного членування речення в свою чергу протиставляються одне одному як підмет і присудок” [19:40].

Вчення про актуальне членування речення запропонував чеський лінгвіст В.Матезіус у 20-30-х роках ХХ століття. Актуальне членування не співвідноситься з граматичним членуванням. Актуальне членування завжди бінарне, а граматичне членування може мати будь-яку кількість членів. Актуальне членування може збігатися з формально-синтаксичним, тоді для підмета (чи групи підмета) типовою буде функція теми, а для присудка (чи групи присудка) – функція реми: *Шахи / втрачають колишню популярність* (3 газ.). У наведеному прикладі тема співвідноситься з позицією підмета, а рема – з групою присудка; суб'єктній синтаксемі як такій, що перебуває в лівобічній придієслівній позиції, звичайно притаманна позиція теми, а об'єктній синтаксемі як такій, що звичайно перебуває в правобічній придієслівній позиції, притаманна позиція реми.

Але збіг актуального та граматичного членування не обов'язковий. Наприклад, у реченні *Людям вітру властиві / сильні спалахи почуттів* (3 газ.) група підмета *сильні спалахи почуттів* стоїть у позиції реми. Такий збіг порушується не тільки тому, що мова змушена компенсувати неподатливість граматики, а й тому, що існує змістовна розбіжність між категоріями логіки і категоріями комунікації [1:5].

У сучасній лінгвістиці помітно зросла увага до проблем функціонування граматичних одиниць. Основою аналізу синтаксичної структури речення є формальні засоби синтаксису, але у відриві від семантичних функцій, які вони виконують у синтаксичній структурі речення, “не можуть дати істотних результатів для висвітлення структури речення” [15:48]. Функціональний підхід до аналізу мовних явищ не заперечує традиційного, бо ґрунтується на синтезі двох підходів: “від форми до значення” і “від значення до форми”. “Але на протигагу традиційному, – зазначає А.П.Загнітко, – в основі своєї зосереджує увагу на проникненні в семантичне багатство граматичної форми, при цьому враховуються її генетично-еволюційні видозміни, тенденції асиметрії означуваного й означаючого, виявляється гносеологічний зміст форми, місце в ньому об'єктивних і суб'єктивних смислів” [10:5].

Про поширення функціонального підходу до вивчення мовних явищ свідчать праці О.В.Бондарка [4], О.І.Москальської [17], Г.О.Золотової [11], Н.Ю.Шведової [25], А.П.Загнітка [10], І.Р.Вихованця [7;8], О.І.Бондаря [3] та ін.

Одним із здобутків сучасної теорії функціонального синтаксису є розме-

жування аспектів вивчення синтаксичних одиниць, зокрема, власне-семантичного, семантико-синтаксичного, формально-синтаксичного та комунікативного ярусів структури речення. Перші три яруси структури речення стосуються сфери мови, тому вони мають більшу стабільність і визначеність, а четвертий, комунікативний ярус, спрямований у сферу мовлення і тому є найбільш динамічним через потреби комунікації. Актуальне членування (комунікативний ярус) допомагає триярусній мовній структурі речення пристосуватися до мовленнєвих умов. Воно вводить речення в текст, де тема є з'єднувальною ланкою між попереднім і даним реченнями, а рема подає нову інформацію. Диференціація чотирьох ярусів речення дає змогу чітко розрізнити формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції синтаксичних одиниць, а також синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення між ними.

Власне-семантичний ярус стосується логічного розгортання вираженої в реченні думки (він відбиває предикатно-аргументну структуру речення). Компоненти власне-семантичної структури речення є найбільш глибинним ярусом. Яких би модифікацій не зазнавало речення в мовленні, завжди можна встановити його логічну першооснову. Власне-семантична структура речення у конкретних мовах реалізується у формі його семантико-синтаксичної структури [8:125].

Формально-граматичний ярус структури речення ґрунтується на предикативному взаємозв'язку між підметом і присудком, підрядному зв'язку між опорним і залежним членами речення (або між реченнями), сурядному зв'язку між реченнями і членами речення. Формально-синтаксичні члени речення визначаються на основі синтаксичних зв'язків у межах речення, які стосуються внутрішньої структури мови, семантико-синтаксичні компоненти речення (синтаксеми) – визначаються на основі семантико-синтаксичних відношень, які спрямовані назовні. Компоненти формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного ярусів взаємопов'язані. Семантико-синтаксичний ярус ґрунтується на формально-синтаксичному ярусі, який є формою його реалізації. У монографії “Семантико-синтаксична структура речення” зазначається, що “кожна синтаксема як мінімальна одиниця семантико-синтаксичного ярусу речення характеризується певними позиційними можливостями, тобто функціонуванням у ролі формально-граматичних членів речення, з-поміж яких виділяються члени речення, найбільш спеціалізовані для вираження відповідної синтаксеми” [8:128]. “Для описової граматики, – пише Л.О.Кадомцева, – основоположне значення має семантико-синтаксичний рівень, який відтворює те, як логічний зміст думки не універсально, а конкретно у кожній національній мові створює семантику власне речення, його значення, що є мовним виразом логічного змісту” [12:8]. Організуючу роль

у формуванні семантико-синтаксичної структури речення відіграє предикат та його валентність. Сутність предикатного слова відбивають дієслова як головні носії валентності в реченні. Інші носії валентності (прикметники, прислівники, іменники) набувають валентнісних властивостей у зв'язку з дієсловом, тобто в результаті їх переміщення у первинну для дієслова предикативну позицію [7:41]. Семантико-синтаксична валентність предиката визначає кількість субстанціальних синтаксем (суб'єктної, об'єктної, адресатної, інструментальної та вокативної), вказує на їх семантичні функції, відношення між ними та відношення субстанціальних синтаксем до відповідного класу предикатів. Особливе місце у системі субстанціальних синтаксем посідають суб'єктні синтаксеми як взаємопов'язані з предикатами організуючі компоненти речення. У вітчизняній граматиці чимало вчених займалися окремими питаннями аналізу суб'єктних синтаксем (О.О.Потебня, О.М.Пешковський, В.В.Виноградов, І.І.Мещанинов, Н.Д.Арутюнова, Н.Ю.Шведова, Г.О.Золотова, І.Р.Вихованець, М.Я.Плющ, К.Г.Городенська, О.К.Безпояско, А.П.Загнітко та ін.), а нещодавно О.Г.Межовим було зроблене комплексне дослідження суб'єктних синтаксем на всіх рівнях структури речення.

Звичайно, суб'єктна синтаксема займає лівобічну позицію відносно предиката, а правобічна заповнюється об'єктною синтаксемою. Окремими питаннями аналізу і класифікації об'єктних синтаксем (переважно визначенням їх морфологічних та семантичних варіантів) займалися такі вчені, як О.О.Потебня, О.О.Шахматов, О.П.Пешковський, Є.К.Тимченко, О.Синявський, В.В.Виноградов, Л.А.Булаховський, І.К.Кучеренко, О.В.Бондарко тощо. З'ясування ролі граматичних форм слів у вираженні семантичних категорій об'єкта, зокрема вивченню природи відмінкових форм іменника присвячені праці таких лінгвістів сучасності, як М.Я.Плющ, О.К.Безпояско, А.П.Загнітко. Значний внесок у вивчення функціонування відмінків – морфологічних засобів вираження об'єктної синтаксеми – зробив І.Р.Вихованець, який розробив ієрархічну класифікацію відмінкової системи, що ґрунтується на первинних семантико- і формально-синтаксичних функціях відмінків, а також подав класифікацію семантичних варіантів об'єктної та інших субстанціальних синтаксем. Особливу увагу він приділив дослідженню знахідного відмінка як спеціалізованого в українській мові відмінка прямого об'єкта.

Простеживши процес еволюціонування мовознавчої науки у погляді на категорії суб'єкта та об'єкта, можна зробити певні висновки. Мовознавство пов'язується своїм предметом з логікою, але ці науки мають різні завдання: логіка вивчає закони і форми мислення, а мовознавство досліджує типи оформлення думки. Універсальна для всіх мов світу суб'єктно-предикатна структура судження, що об'єднує в собі різні логічні варіанти пропозиційної функції, яка лежить в її основі, має різні формальні способи мовного вира-

ження. Речення в цілому виражає зміст судження. Тривалий час (протягом двох століть) у граматиці панували засади логіки: ототожнення судження і речення. Перенесення принципів аналізу структури судження на синтаксичне членування речення зумовило відрив думки від слова, припущення наявності думок без слів, ототожнення слова і поняття. Через змішування логічних і граматичних категорій не можна було адекватно вивчати синтаксичну будову мови, бо всі типи речень були уніфіковані до однієї логічної структури “підмет-присудок”. Таким чином нівелювалися національно-мовна специфіка речення, його життєві експресивні суб’єктивно-мовленнєві фарби й граматична своєрідність.

Після праць О.О.Потебні та О.О.Шахматова, які виступили проти логічного підходу до аналізу речення, запропонувавши новий, логіко-граматичний підхід, опрацювавши свої оригінальні теорії речення, закони змін форм речень у російській мові й визначивши різноманітність типів простих речень, стало ясно, що пряме перенесення на речення основних конструктивних ознак судження не має рації.

Принцип підходу до аналізу логічних і граматичних категорій спрямований у сферу вираження й розкриття понять мовними формами. Мовознавці 2-ої половини ХХ ст. (С.Д.Кацнельсон, В.З.Панфілов, І.Г.Мещанинов тощо) дійшли висновку, що судження як пропозиційна функція виражається на синтаксичному рівні в членах речення, а його суб’єктно-предикатна структура – у логіко-граматичному (актуальному) членуванні речення. На синтаксичному рівні ми маємо справу з підметом і присудком, а на рівні актуального членування – з логіко-граматичними суб’єктом і предикатом, кожен з яких може бути виражений будь-якими членами речення або групою членів речення.

Здобутком сучасної синтаксичної теорії є функціональний підхід до аналізу речення як основної синтаксичної одиниці і найбільшої одиниці мовної системи. Синтез функціонального підходу – “від форми до значення” і “від значення до форми” – дозволяє уникнути ізольованого розгляду мовних явищ, що є недоліком окремо взятих формальної та семантичної граматики. Диференціація чотирьох ярусів речення дає змогу чітко розрізнити формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції синтаксичних одиниць, а також синтаксичні зв’язки і семантико-синтаксичні відношення між ними. Це особливо важливо при дослідженні семантико-синтаксичних компонентів речення, зокрема, при вивченні суб’єктних, об’єктних та предикатних синтаксем, оскільки вони потребують комплексного вивчення, яке охоплює всі яруси структури речення.

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. - 2-е изд. - М., 1999.

2. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії.-К., 1991.
3. Бондар О.І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: система засобів вираження.-Одеса, 1996.
4. Бондарко А.В. Функциональная грамматика.-Л., 1984.
5. Булаховський Л.А. Вибрані праці в п’яти томах.-К.,1975.-Т.1.
6. Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения// Вопросы грамматического строя.-М.,1955.
7. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови.-К., 1992.
8. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення.-К.,1983.
9. Дешериева Т.И. Субъектно-объектные отношения в русском языке.-М.,1985.
10. Загнітко А.П. Основи функціональної морфології.-1991.
11. Золотова А.П. Очерк функционального синтаксиса русского языка.-М., 1973.
12. Кадомцева Л.О. Синтаксис простого речення.-К., 1985.
13. Кацнельсон С.Д. История типологических учений // Грамматические концепции в языкознании XIX в.- Л., 1985.
14. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія.-К.,1961.-Ч.1.
15. Мельничук О.С. Розвиток структури слов’янського речення.-К., 1966.
16. Мещанинов И.И. Соотношение логических и грамматических категорий// Язык и мышление.-М.,1967.
17. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса.-М., 1981.
18. Панфилов В.З. Взаимоотношение языка и мышления.-М., 1971.
19. Панфилов В.З. Логика и грамматика.-М.-Л., 1963.
20. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике.-М.,1957.-Т.1.-2.
21. Савченко А.Н. Части речи и категории мышления // Язык и мышление.-М.,1967.
22. Спиркин А.Г. Происхождение сознания.-М.,1960.
23. Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономаріва.-К., 2001.
24. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка.-Л.,1941.
25. Шведова Н.Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. - М., 1960.

Н. Б. Дарієнко Когнітивний підхід до вивчення оказіоналізмів: проблеми та завдання

Спектр досліджень А.А.Москаленка дуже широкий. Але всі його наукові пошуки так чи інакше були спрямовані на розкриття головної проблеми – проблеми розвитку української мови від найдавніших і до радянських часів включно. Зрозуміло, що основним об’єктом дослідження був лексичний склад мови, який пройшов тривалу еволюцію й продовжував свій розвиток.

Тому поза увагою відомого вченого не могли залишитись “паростки нового в мові” [8:10], тобто неологізми.

Вивчаючи загальномовні неологізми, що вживались на позначення нових понять чи предметів, А.А.Москаленко для себе й усієї наукової громадськості визначав такі завдання: “Ми їх повинні день у день фіксувати, класифікувати, вивчати сферу їх уживання, засоби утворення їх” [8:10]. Ці завдання цілком відповідали тогочасним тенденціям у мовознавстві, за якими на перший план виступав формальний бік мови, досліджувались експліцитні зв’язки мовних явищ. Основним відправним пунктом була мова, з якої все починалось і все закінчувалось. Цей диктат мовоцентризму призводив зазвичай до описовості в лінгвістиці, яка переважно обмежувалась констатацією фактів, а не з’ясуванням самих мовних механізмів.

Зараз же у мовознавстві все більше увага науковців зосереджується на ролі людського фактора в мові. Точкою відліку виступає людина, її свідомість, мовленнєва діяльність. Антропоцентричний підхід застосовується в когнітивній лінгвістиці, яка вивчає мову на основі загального пізнавального механізму, “що є одним з інструментів набуття мовних та позамовних знань, їх обробки та використання у мовленні” [10:66; див. також 4:3]. Таким чином, акцент робиться на виявленні співвідношення одиниць мови та мовлення з концептуальною сферою свідомості людини, на поясненні процесів категоризації та концептуалізації.

На думку С.А.Жаботинської, лінгвістика зможе зайняти палезне її місце в колі когнітивних наук завдяки вивченню проблем семантики, що розглядає зв’язки в системі “значення-знання” [5:4]. А найсприятливішим матеріалом для дослідження, на наш погляд, є авторські неологізми, або okazіоналізми, які можна назвати “своєрідними мікросистемами в лексичних системах сучасних літературних мов” [7:42]. Вони становлять собою індивідуальну інформаційну структуру, актуалізовану в універбі, яка відбиває релевантні ознаки об’єкта номінації й водночас визначає механізми включення цього об’єкта до загальної концептуальної сфери мовця. Особливу увагу тут слід звернути на два моменти: 1) okazіоналізми позначають певний фрагмент світу, так званий квант інформації, який сприйнятий автором; 2) вони фіксують результат мислення, яке може оперувати незвичайними зв’язками уявлень, що виявляється в асоціативно-образній природі слова.

Але слід уточнити поняття “індивідуальна інформаційна структура”, адже якщо ми маємо справу з репрезентацією специфічного бачення об’єкта номінації, то де ж гарантії, що реципієнт зможе знайти спільні, фокальні точки з автором? Річ у тім, що нове слово, набуваючи символізації, звучання, орієнтує нас своєю морфемною будовою, яка, безумовно, містить семантичний компонент, на свій змістовний бік, адже у переважній більшості но-

вотворів ядерним виявляється кореневий морф уже існуючих лексем. Завдяки цьому okazіоналізм залучається до структури нашого попереднього досвіду та виступає вже не як ізольований елемент, а як цілком рівноправна лексична одиниця, яка несе набагато більше смислового навантаження, ніж узуальна лексема, бо пов’язана з різними досвідними системами – онтологічною, аксіологічною тощо. Проте слід зауважити, що морфемний склад авторського новотвору – це лише базис на шляху осягнення його смислу, а далі ми повинні спиратися на контекст.

Okazіоналізм виникає внаслідок комунікативно-прагматичної інтенції мовця передати нову інформацію, яка виступає квінтесенцією вражень, емоцій, оцінок, а також стимулювати певну реакцію реципієнта, викликавши в його уяві образ об’єкта номінації.

Критично ставлячись до семантичних досліджень, які існують на цей час, Л.А.Антипенко визначає їх суттєві недоліки, серед яких обмеженість передачі форм існування смислів, відсутність фіксації гнучкості концептуальної системи, що полягає в її здатності змінювати межі ситуацій, ієрархію ознак, спрямованість зв’язків [1:7]. Але тут слід наголосити на ще одному важливому недоліку, який безпосередньо стосується семантики okazіоналізмів, – не враховується момент художньої об’єктивації предмета, пов’язаний із авторською індивідуальністю.

Лексема є знаком-символом, значення якого виступає фрагментом концептуальної інформації та “має своєю вихідною точкою світ, представлений у мисленні людини” [2:22]. Тому своїм завданням ми ставимо виявлення інформації, закодованої у внутрішній формі okazіоналізмів, за допомогою аналізу взаємодії мовних і позамовних факторів у їх когнітивній структурі. Для вирішення цього завдання когнітивна лінгвістика пропонує свій методологічний апарат – концептуальний аналіз, який, щоправда, знаходиться в процесі становлення. Але визначальним елементом цього аналізу є дослідження способів поєднання різноманітних смислів у концептуальній структурі слів [6:85].

Одним із різновидів концептуального аналізу є прототипічний аналіз (Дж.Лакофф, Е.Рош, А.Вежбицька, Р.Фрумкіна). У прототипічній семантиці лексичне значення трактується як прототип об’єкта номінації, позначеного словом [13:107]. Але якщо для Е.Рош і Дж.Лакоффа прототип є найкращим, найтипівшим представником категорії, її ядерним елементом, якого можна спостерігати, то для А.Вежбицької це узагальнений ментальний образ, як, наприклад, прототип чашки, що містить такі компоненти: “виготовлена для пиття гарячих рідин”, “настільки маленька, аби людина могла піднести її до рота однією рукою” [3:217]. Але ж це зовсім різні рівні (ідея, уявлення про предмет і конкретний репрезентант категорії), які не є співвідносними. Щодо

оказіоналізмів, то тут є кілька несприятливих моментів: по-перше, якщо прототип виступає як ментальне утворення, опис його може містити суб'єктивне розуміння дослідника; по-друге, якщо існує кілька okazіоналізмів, що входять до однієї категорії (напр., “водний об'єкт” у В.Стуса: **хвилеводдя, весно-повінь, синьокрай**), то практично неможливо визначити її найкращого представника; по-третє, під час розгляду окремого okazіоналізму в контексті певної категорії доведеться експериментальним шляхом визначити її прототип і порівнювати його когнітивну структуру із структурою авторського неологізму, що вимагатиме величезної роботи.

Ще заплутанішою виявляється теорія фреймової семантики (Ч.Філлмор, Р.Лангакр, У.Чейф). Річ у тім, що визначення фрейму є досить абстрактним і розпливчастим. Усім відомі теоретичні положення М.Мінського про те, що ця структура інформаційних даних відображає знання про певну стереотипну ситуацію, набуті досвідним шляхом, і про текст, який її описує [10:72]. Поряд із фреймом вживаються такі терміни, як “схема”, “схемата”, “сценарій” тощо (до речі, було б добре систематизувати їх зв'язки у вигляді схеми). Проте ця теорія, на жаль, має недостатню прикладну реалізацію. Крім того, найчастіше моделюються текстові фрейми, хоча ці структури даних “придатні по відношенню до одиниць і категорій практично всіх рівнів мовної системи” [2:8], а тому можна моделювати фрейм певного інтеріоризованого об'єкта чи поняття [10:74]. Це один бік проблеми. З іншого боку незрозумілим залишається такий момент: фрейм – це набір слів, які позначають частини концептуального чи акціоного цілого (напр., фрейм “торгівля”: покупець, продавець, сума, платити тощо) [12:49], чи все ж таки набір концептів? Отже, нечітка дефініція терміна “фрейм”, невизначеність його статусу й функцій в процесі концептуального аналізу інтеріоризованих об'єктів чи понять поки що не дозволяють науковцям сміливо застосовувати цю інформаційну структуру у своїх дослідженнях.

Цікавим щодо аналізу okazіоналізмів може виявитися досвід концептуального аналізу логічного напрямку (О.С.Кубрякова, Н.К.Рябцева, Н.Д.Арутюнова, С.Є.Нікітіна). О.С.Кубрякова розглядає когнітивну структуру слова як фреймову, оскільки існують семантичні сіті, що пов'язують окремі значення слова, а “заповнення концептуального слоту відбиває звичайні сполучуваності слова, яке розглядається, його стандартні заповнювачі” [6:90]. Але тут виникають інші труднощі: okazіоналізм, як правило, вживається лише раз в конкретному контексті, тому неможливо прослідкувати, як він буде поводити себе в інших комунікативних ситуаціях.

Усвідомлюючи різницю у вживанні терміна “концепт” стосовно узуальної лексеми як мовної одиниці та стосовно okazіоналізму як мовленнєвої одиниці, пропонуємо такий спосіб тлумачення концепту okazіональних лексем:

1. Розгляд внутрішньої форми слова.
2. З'ясування структури концепту на основі визначення та впорядкування тих понять, що пов'язані зі словом.
3. Встановлення (по можливості) прототипу, який був в уяві автора.
4. Визначення конотацій слова за контекстом та експериментальними даними.
5. Виведення оптимальної дефініції слова і визначення зв'язків між його значеннями.

Але зрозуміло, що цей перелік далеко не повний. Продемонструємо фрагмент концептуального аналізу на прикладі okazіональних іменників В.Стуса із вірша “Де сон, де сни...”, які актуалізовані в такому контексті:

...бо не прочуєшся, як збрешешся ти раптом
і станеш підспівайлом стягачів,
що над **тщемальством** **тщенародів** в світі
деруть удень, здирають уночі,
і дух, і шкуру й сльози непроліті, <...>
і житимеш ти ситим мертвяком... [11:87].

Звернімося спочатку до okazіональних іменників **тщемальство** та **тщенароди**. Корисну інформацію нам може дати визначення їх внутрішньої форми. Очевидним тут є зв'язок із кореневою архаїчною морфемою ще праслов'янського походження *-tъsk-, яка має значення “слабкий, кволий, немічний за своїм розвитком” (пор. рос. *тщета, тщедушие*). Ймовірно, що ці характеристики виступають прототипічними для поданих слів і накладають свій відбиток на конкретну ситуацію. Аналізуючи наші фонові знання, треба з'ясувати, яким повинен бути народ для того, щоб його можна було назвати слабким, кволим, немічним, а для цього слід порівняти його зі стереотипом, який склався у свідомості В.Стуса. Для автора народ – це національна спільнота, що має свою територію, закони, звичаї, традиції та усвідомлює себе такою; призначення народу – самоутвердження, утвердження своєї держави. Відповідно, народ, який не виконує своє призначення, є марним (рос. *тщетным*); він втрачає свої права і потрапляє у рабство. Причиною тому стають немічність, слабкість, проте не фізична, а духовна. Тому автор робить наголос на безвольності народів, що дає нам підстави для віднесення **тщенародів** до категорії “натовп”. Отже, спостерігається регрес у духовній сфері, який, по суті, актуалізує концепт **тщемальство**. Поєднуючи в собі всі значення морфеми *-tъsk-, він набуває додаткової семи «інтенсивність». Тобто це надмірна немічність, яка принижує народ, позбавляє його гідності, призводить до його мізерності. **Тщемальство** залучає до свого складу також такі смислові компоненти, як «безвольність», «хирлявість», «духовна вбогість» натовп-

пу. Ці компоненти виступають своєрідним асоціативним комплексом.

Суб'єктом дії в ситуації “здивити над тщемальством тщенародів” є **стягачі**. В основу внутрішньої форми новотвору покладена предикативна ознака, виражена дієсловом “стягти”, що є стилістичним синонімом до дієслова “вкрасти”. Цим підкреслюється знижене звучання оказіоналізму. Дії **стягача**, які полягають у здирстві, характеризуються як протиправні та протизаконні, тому поданий концепт можна віднести до категорії “злочинець”. Грабіжництво – це найрозповсюдженіший, типовий злочин, що передбачає привласнення чужого майна в корисливих цілях. **Стягачі** ж деруть “і дух, і шкуру й сльози непроліті”, тобто перед нами не матеріальне збагачення, а духовне, причому із застосуванням сили. Ці особи порушують моральні принципи і виявляються бездуховними людьми. Не входячи до складу **тщенародів** і не характеризуючись **тщемальством**, вони стоять над народами, вище за них, мають над ними владу. Зіставивши одержану інформацію з тим, що у вірші наявний перегук з поемою Т.Г.Шевченка “Сон”, можна сказати, що **стягачі** є представниками влади, панівним класом. І якщо вони здирють, забирають останнє, то зв'язок з когнітивною структурою лексеми **тщенароди** встановлюється на рівні “збагачення – збіднення”.

Вербалізований концепт **підспівайло** теж має розгалужену систему когнітивних складників. Вибір його мотивуючої ознаки базується на метафоричному перенесенні: якась особа повторює дії, вчинки інших людей, що нагадує соліста, який виконує основну партію в пісні, і тих, хто йому підспіває, тобто виконує супровідну роль. Крім того, за контекстом причина перетворення звичайної людини на **підспівайла** репрезентується таким чином: збрехатись (збрехати собі) > стати підспівайлом **стягачів**. Додається ще один когнітивний складник – «зрада», тобто зрада себе, своїх моральних принципів. Незважаючи на те, що лексема **підспівайло** вживається на позначення особи, її концептуальна структура містить ідею предметності: ця особа залежить від представників влади, виконує їх накази і стає знаряддям в їх руках.

У свою чергу, виконання наказів здирати дух і шкуру передбачає автоматичні дії без додаткових міркувань підлеглих. Звідси з'являється компонент «бездушність», вербалізований у подальшому контексті як авторська асоціація “ситий мертвяк”.

Структура досліджених концептів у нашому розумінні набуває такого вигляду:

ТЩЕНАРОДИ

- 1) призначення → марність;
- 2) немічність, слабкість, кволість духу, безвольність → натовп;
- 3) втратити міць, силу духу, гідність → збіднення духовне;
- 4) втратити волю, права → рабство;

ТЩЕМАЛЬСТВО

- 1) дуже велика немічність, слабкість, кволість → нікчемність;
- 2) безвольність, відсутність сили, моці → мізерність;
- 3) відсутність гідності → духовна вбогість;

СТЯГАЧІ

- 1) грабіж, здирство → злочинець;
- 2) привласнення волі, сили, моці → збагачення;
- 3) порушення моральних норм → бездуховність;
- 4) застосування сили → влада;

ПІДСПІВАЙЛО

- 1) збрехатись → зрада себе;
- 2) підспівувати → вторинні функції, допоміжна роль;
- 3) повторення дій, вчинків → уподібнення;
- 4) виконання наказів → знаряддя;
- 5) бездушність, мертвяк → предмет, неістота.

Фактично, подані структури концептів можна розглядати як фрейми, які “повертаються” перед дослідником тим чи іншим слотом [2:8]. З іншого боку, самі слоти, такі, як влада, бездуховність, знаряддя тощо, виступають найбільш характерними елементами цих структур і їм можна надати статусу прототипів (у розумінні А.Вежбицької). Проте чи варто підмінити терміни? Це питання поки що ми залишимо відкритим.

Отже, концептуальний аналіз оказіоналізмів повинен не тільки доповнювати семантичний аналіз, а й служити його підґрунтям. Якщо “когнітивну карту” слів, які зайняли своє місце в словнику, можна вивести із визначення, дефініції слова [6:86], то певної дефініції оказіональні слова не мають. А тому в цьому випадку ми маємо йти зворотним шляхом: від концептуальної структури до дефініції.

Аналізуючи оказіоналізми, науковець виступає в ролі історика, який намагається простежити шляхи становлення цих мовленнєвих одиниць від початкового задуму до безпосередньої реалізації в слові. Такий підхід до вивчення мовотворчості пропагував ще А.А.Москаленко, зазначаючи, що для того, “щоб увійти в творчу лабораторію письменника, треба знати етимологію та історію окремих слів, ужитих у його творах” [9:82].

1. Антипенко Л.А. Опыт концептуального анализа имён негативных эмоций в русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Харьков, 1995.
2. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии. – Львов, 1997.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1996.

4. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования // *Лінгвістичні студії*. – Черкаси, 1997. – Вип. 2.
5. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка). – М., 1992.
6. Кубрякова Е.С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова ПАМЯТЬ // *Логический анализ языка. Культурные концепты*. – М., 1991.
7. Москаленко А.А. Неологизмы с першим компонентом супер-, ультра-, гіпер-, мікро-, міні- в українській та російській мовах // *Українська мова і література в школі*. – 1975. – № 7.
8. Москаленко А.А. Неологизмы первого року семірічки // *Українська мова в школі*. – 1960. – № 5.
9. Москаленко А.А. Про значення деяких слів у поезіях М. Бажана // *Мовознавство*. – 1971. – № 6.
10. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К., 1999.
11. Стус В. Твори у 4 т., 6 кн. – Львів, 1994. – Т. 1, кн. 2.
12. Филлмор Ч.Дж. Об организации семантической информации в словаре // *Новое в зарубежной лингвистике: Проблемы и методы лексикографии*. – М., 1983. – Вып. 14.
13. Харитончик З.А. Способы концептуальной организации знаний в лексике языка // *Язык и структуры представления знаний*. – М., 1992.

Н. В. Кутуза

Конотони як символи в рекламі

На сучасному етапі розвитку реклама оформилась в окремих вид діяльності, який функціонує у нерозривному зв'язку з існуючими засобами комунікації. Реклама кодує лінгвістичні та візуальні знаки, утворює свій варіант світу, відмінний від реальності, тобто конструює притаманний тільки їй ірреальний сегмент дійсності, в якому великої ваги набуває символіка.

Реклама має на меті привабити увагу людей, сформувані у споживача певний рівень знань про товар / послугу, обґрунтувати вигоди від такого придбання, створити приємний образ (імідж) фірми та позитивне ставлення до неї, спонукати потенційного покупця до придбання рекламованого товару саме в цій фірмі, нагадувати споживачеві про фірму та її товар тощо.

Отже, усе багатоманіття прийомів реклами орієнтоване на те, щоб витворити у покупця яскравий образ його внутрішніх бажань та сподівань. Символи ж знаходять широке застосування у рекламній діяльності через те, що саме вони “кодують характерний образ життя, норми, цінності” [5:135]. У сучасній науці символом називають “річ, смисл якої не є очевидним. Інша риса символу – він завжди виконує не тільки смислово, значеннєву функцію,

а й приховує діючу силу, активну віру в цей умовно виражений смисл. Отже, символ – це знак, умовне позначення предмета, поняття або явища, значення якого живе в позасвідомих глибинах душі й пов'язує людей за типом розуміння себе та всесвіту» [4:34].

Поняття символічної кодованості є “багатоплановою відкритою семантичною структурою, що має здатність в одному контексті виявляти кілька символічних значень одночасно і лише умовно віддалятися від первинного символічного визначення” [9:16]. Символізація виступає як “здатність сприйняття за асоціаціями надавати суб'єкту, який пізнається, додаткової інформації, відмінної від самого об'єкта сприйняття. Символізація пов'язана також із суб'єктивністю форми чуттєвих образів” [13:27]. Визначальною характеристикою у природі символу “виступає його віднесеність до продуктів пізнавальної діяльності, а також до реальних або уявних об'єктів, які символізуються за допомогою даного символу” [12:49].

Загальноприйнята система життєвих символів “дозволяє людям відчувати гармонію один з одним, із суспільством і космосом, спонукає до колективних дій” [11:6]. Таким чином, своєрідний узагальнений знак з яскравою прихованою семантикою є символом.

Ефективна реклама може створити загальні й конкретні символи, а за допомогою повторення вони стають відомими суспільству й самі можуть надсилати вторинні повідомлення. За сучасних умов у рекламі реальний світ “трансформувався у світ символічний з різким викривленням» [7:196], але реклама ґрунтується не стільки на інформації про товар, скільки на демонстрації власне сфери майбутнього споживання, на демонстрації тих переваг, які покупець отримає, придбавши товар. При цьому “акцент робиться не на споживальних якостях товару (оскільки ці якості нічим не відрізняються від якостей абсолютно аналогічних товарів інших фірм), а на символічних цінностях, що дозволяють демонструвати свій соціальний статус, приналежність до престижної соціальної групи” [14:88], тобто пропонують не товари/послуги, а символи. Значущість кожного рекламного образу в цьому символічному світі неймовірно зростає, реклама повідомляє про об'єкти бажаного, а “світ бажань – це і є світ реклами” [6:305].

Через те, що в кінці ХХ сторіччя в економічному житті країн сталися колосальні зміни, неймовірно зросла роль корпоративної символіки товаровиробника, найважливішим елементом і матеріальною оболонкою якої є торгова марка, знак, а також й ергонім.

Ергоніми дуже важливі елементи у сприйнятті покупця – вони є провідним чинником, що робить продукцію/послуги знайомими й необхідними для споживача, а отже, ергоніми повинні запам'ятовуватися, бути інформативними, емоційними, зручно читатися, привертати увагу, віддзеркалювати

сутність товару або послуги, а також узгоджуватися з уявою покупця про актуальні властивості рекламованого товару.

Конотовані ергоніми – конотоніми – відзначаються послабленням денотативного змісту та підвищенням конотованих елементів. Конотонімам, як і символам, притаманна багатозначність та велика кількість інформації, що міститься в їхній семантичній структурі: “своєрідні конотації, завуальоване вмотивування роблять назву символом” [2:103]. Власні назви, переважно імена відомих людей, відомих літературних героїв, географічні назви, “стають свого роду символами певного стійкого знання» [10:83] через те, що “індивідуальні конотативні змісти виникають на основі постійних асоціативних зв’язків, які є загально визначеними у певному мовному колективі» [там само]. Як правило, в основі імен-символів покладено асоціативні зв’язки, що містять натяк на специфіку підприємства, якість, вид, розміри продукції, яку випускають, результат від використання продукції/послуги, інтер’єр, архітектурні особливості, місцерозташування, ознаки елітності, престижності. Вагому роль “при створенні символічно мотивованих ергонімів відіграють і такі екстралінгвістичні фактори як реклама, престиж підприємства” [1:100], а також мода, індивідуальні смаки номінаторів/власників.

Як зазначалось, реклама створює конкретні символи, в яких кодуються характерні аксіосистемні константи, що втілюються в семантичному образі назви. Оскільки ж у багатьох випадках невідривним елементом рекламного тексту є ергонім, то аналіз семантики та функціональних особливостей зазначеного шару лексичної системи видається актуальним і необхідним. Ми зосередимось на загальному огляді особливостей конотонімів. Слід зазначити, що основою цих ергонімів є антропонімна, топонімна, теонімна, астінімна й апелятивна лексика. Всі назви можна розподілити на групи за характерними ознаками умовно, бо кожний онім може містити цілий спектр символічних значень. До таких ознак можна віднести:

а) загальну відомість імен, прізвищ історичних осіб, географічних назв, міфічних героїв, назв планет: “Варна” – сільгосппродукція; “Верді”, “Готье” – меблі; “Зевс” – двері, торгівельна компанія; “Кентавр” – автозаправка; “Клеопатра” – взуття; “Марс” – контрольно-вимірювальні прилади, автозаправка; “Меркурій” – бар, ломбард, торговий дім; “Муза” – кондитерські вироби; “Сатурн” – фабрика; “Сафо” – жіноча косметика; “Юнітер” – двері, продукти;

б) зодіакальні знаки власників номінованих об’єктів: “Водолій” – побутова техніка; “Діва” – промтовари; “Овен” – монтажна, туристична фірма; “Скорпіон” – двері, бар, торгівельна компанія; “Стрілець” – супермаркет;

в) натяк на професійну орієнтацію, послуги підприємства: “Аваль” – банк; “Істина”, “Кодекс”, “Консенсус” – юридичні фірми; “Канада” – фірма.

що допомагає імігрувати до цієї країни; “Карат” – ломбард; “Кондор” – мисливський магазин; “Синоптик” – вентиляційні системи, опалювальне обладнання; “Слов’яночка” – ресторан; “Феміда” – адвокатська контора; “Фуриет” – бар, банкети;

г) натяк на пропоновану продукцію: “Ариадна” – нитки; “Бахус” – бар; “Інструмент” – інструменти; “Мандарин” – продукти; “Мідас” – золото; “Одіссей” – машини; “Сота” – компанія мобільного зв’язку; “Сяйво” – електротовари; “Харч” – продукти; “Цейлон” – чай;

г) якість: “Гепард” – охорона; “Комфорт” – меблі; “Професіонал” – меблі; “Секрет” – замки; “Філадельфія” – ремонт комп’ютерів; “Хазяюшка” – товари для дому;

д) інтер’єр, архітектурні особливості: “Акваріум”, “Жираф”, “Кактус” – продукти; “Майами” – бар;

е) ознака престижності, елітності: “Естет” – салон краси; “Сенатор” – бар; “Фараон” – велосипеди;

є) ознака плодючості, прибутку: “Антея” – взуття; “Арбуз” – аудіотехніка; “Гей” – стоматологічні послуги; “Деметра” – ательє. Подана класифікація ґрунтується на результатах експерименту, скерованого на визначення асоціативного фону зазначених ергонімів [див. 3].

Інтерес викликає група ергонімів, утворених за лексичними моделями, запозиченими з інших мов, здебільшого з англійської: “Бест” (best найкращий) – торгівельна компанія; “Дорс” (doors двері) – двері; “Квін” (queen королева) – бар; “Хелп” (help допомога) – аптека; “Автохаус” (house дім) – продаж машин; “Артленд” (art мистецтво, land країна) – художня майстерня; “Бабіленд” (baby дитина, land країна) – дитячі товари; “Голден бой” (golden boy золотий хлопечко) – бар; “Київстар” (star зірка) – мобільний зв’язок (звернемо увагу на штучне поєднання українських та англійських елементів назви); “Комп’ютерленд” – комп’ютери; “Неолоджик” (logic логіка) – комп’ютери; “Нью Саунд” (new новий, sound звук) – магазин музичних товарів; “Мобістар” – мобільний зв’язок.

Ці різновиди конотонімів дослідниця Т.П. Романова називає ергонімами-екзотизмами: “іншомовні слова, що передаються засобами графіки рідної мови” [8]. Зазначені ергоніми мають великий недолік – для загалу вони незрозумілі, але в той же час можуть зацікавлювати незвичним для рідної мови звучанням.

Отже, реклама конструює ілюзорний вид дійсності, нав’язуючи потенційним клієнтам/споживачам впевненість у здійсненні бажань, використовуючи при цьому специфічні мовні засоби, до яких належить і використання конотонімної лексики. Таким чином, зазначеному різновидові онімів притаманний спектр символічних значень, що призводить до виявлення характер-

них ознак ергонімів, які містять натяк на актуальні для номінатора ознаки. При цьому номінатори/власники і намагаються привабити клієнта навіть назвами-екзотизмами, не враховуючи негативного ефекту семантичної зредукованості таких лексем для сприйняття пересічних громадян.

1. Беспалова А.В. Структурно-семантические модели эргонимов и их употребление в английском языке (на материале названий компаний): Дис. ... канд. филол. наук. - Донецк, 1989.
2. Волкова Н.Н. Процесс номинации и прагматонимы // Матеріали вузівської наук. конф. проф.-виклад. складу: літературознавство, мовознавство. - Донецьк, 1997.
3. Кутуза Н.В. Актуальні параметри ергонімичного декодування // Записки з ономастики. - Одеса, 2000. - Вип. 4.
4. Лукаш Г.П. Символ як знак культури та літератури // Матеріали вузівської наук. конф. проф.-виклад. складу: літературознавство, мовознавство. - Донецьк, 1997.
5. Мокшанцев Р.И. Психология рекламы. - М.; Новосибирск, 2000.
6. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии XX века. - М.; К., 1999.
7. Почепцов Г.Г. Психологические войны. - М.; К., 2000.
8. Романова Т.П. Проблемы современной эргонимии. Document HTML. - philology. ru
9. Сімович О.І. Семантична характеристика традиційних слів-символів в українській мові. Автореф. ... канд. філол. наук. - Львів, 1999.
10. Судомоина Е.Б. Имена собственные - ассоциативные индикаторы // Шоста респ. ономастична конф. (4-6.12.1990): Тези доп. і пов. - Одеса, 1990. - Ч.1.
11. Тресиддер Дж. Словарь символов. - М., 1999.
12. Уваров Л.В. Образ, символ, знак (Анализ современного гноссологического символизма). - Минск, 1967.
13. Уваров Л.В. Символизация в познании. - Минск, 1971.
14. Феофанов О.А. США: реклама и общество. - М., 1974.

О. Дербаль

Мовні проблеми у сфері освіти міжвоєнного Закарпаття (на матеріалі часопису "Учительський голос" (Мукачеве, 1930-1938))

У 1929 р. закарпатські вчителі українофільського напрямку, від'єднавшись від "Учительського товариства", створили власну організацію – "Народовецьке учительське товариство", яка пізніше отримала назву "Учительська громада". Очолили нове товариство Августин Штефан та Олександр Полянський. З 1930 по 1938 рік "Учительська громада" видавала в Мукачеві свій друкований орган – "Учительський голос", який редагував О.Полянський.

Дослідники назвали "Учительський голос" "одним із найбільш впливових, бойових і проблематичних педагогічних часописів з яскраво вираженим напрямом і завданням" [7:188]. На сторінках цього щомісячного науково-популярного часопису розглядалися злободенні проблеми українського вчительства Закарпаття. Значне місце в "Учительському голосі" відводилося питанню мовної ситуації у шкільництві Закарпаття міжвоєнного періоду.

Метою нашої публікації є загальна характеристика статей УГ, присвячених мовним проблемам у сфері освіти міжвоєнного Закарпаття, та визначення позиції журналу щодо мовних питань.

Для глибшого розуміння мовних публікацій на сторінках "Учительського голосу" подамо загальну характеристику ситуації у шкільництві краю 20-30-их років ХХ ст.

Як відомо, до 1919 року Закарпаття належало до Угорщини, яка входила до складу Австро-Угорщини. Закарпатські українці не мали належних прав на політичний та культурний розвиток, у тому числі й на розвиток освіти рідною мовою. Внаслідок такої політики Угорщини станом на 1910 рік на Закарпатті не було жодної школи з українською мовою навчання [5:287].

Після приєднання Закарпаття до Чехословаччини в 1919 р. культурно-освітнє становище українців значно поліпшилося порівняно з австро-угорським періодом. Сен-Жерменський договір, підписаний 10 вересня 1919 р. на Празькій мирній конференції, забезпечував Закарпаттю автономію і самостійне вирішення мовних, культурних та релігійних справ [2:37]. У виданому чехословацькою владою 18 листопада 1919 р. "Генеральному статуті Підкарпатської Русі" зазначалося, що офіційною мовою, зокрема і мовою навчання, у краї є місцева народна мова [6:129-130]. Оскільки народна мова населення Підкарпатської Русі стає мовою викладання в школах, то виникає питання про створення єдиних норм літературної мови. На цьому ґрунті постає дискусія стосовно питання, яку мову використовувати як літературну для закарпатських українців – загальноукраїнську, тобто мову Т.Шевченка, російську чи місцевий діалект. Для вирішення цієї проблеми органи влади звернулися до Чеської Академії наук, яка визнала за доцільне використовувати на Закарпатті галицький варіант української літературної мови, але зі звичиним для місцевого населення етимологічним правописом [8:159-160].

З 1919 р. сотні угорських шкіл Закарпаття починають перетворювати у школи з руською (тобто українською) мовою викладання. У результаті вже в першій навчальній році у краї діяло 475 початкових шкіл, у тому числі 321 – із руською мовою навчання [4:207].

У чеський період сталися позитивні зміни й у сфері середньої освіти. До трьох діючих гімназій (Ужгородської, Мукачівської та Берегівської) додалася ще Хустська реальна гімназія, відкрита у 1922 р. Проте в пропорційному

відношенні кількості неукраїнських гімназій переважала. Так, на 450 тисяч українського населення в краї чехословацька влада відкрила 4 гімназії, а на 34 тисячі чехів та словаків було 5 гімназій [4:209].

Основною проблемою у галузі освіти українською мовою була нестача кваліфікованих учительських кадрів. Для її вирішення у школи набрали частину місцевих і галицьких українських учителів, значно більшу частину російських емігрантів, а також певну кількість чеських легіонерів, що хоч трохи володіли російською мовою. Кожний учитель викладав мовою, яку він вважав правильною зі своїх національних чи політичних переконань. Тому в руських школах краю навчання велося різними мовами. Як зазначено з цього приводу у календарі “Карпатської правди”, “автохтони вчили по-церковнослов'янськи з домішками живої мови, українці – по-українськи, росіяни – по-російськи, чехи – по-російськи з домішкою чеської мови. Отже, вийшов “язиковий вопрос” [9:16].

Важливо наголосити, що, всупереч офіційній позиції чехословацької влади, яка була задекларована у вже названому “Генеральному статуті Підкарпатської Русі”, на практиці у міжвоєнний період на Закарпатті проводилася послідовна політика чехізації в освітній сфері. Цьому значною мірою сприяв той факт, що начальником шкільної адміністрації краю був не місцевий житель, а чех (до 1924 року Й.Пешек, потім Й.Шімек) [8:161].

Характеризуючи українське шкільництво на Закарпатті у міжвоєнний період, тогочасний громадський діяч, посол чехословацького уряду від Закарпаття Ю.Гуснай відзначив помітний зріст шкільництва у порівнянні з австро-угорським періодом: “Шкільництво українське на Підкарпатті, якщо хочете його порівнювати зі станом, що був до перевероту, мусите признатися в поодиноких випадках зростає...” [1:50]. Разом з тим Ю.Гуснай у праці “Шкільництво на Підкарпатті” (Прага, 1932) зауважив, що такі чинники, як політичні інтереси, мовні дискусії та матеріальні труднощі, гальмують розвиток україномовного шкільництва краю. Посол зазначив із цього приводу: “Є правдою, що воно (українське шкільництво – О.Д.) могло б після тринадцятилітнього вільного нашого життя інакше визирати, якби не було в нас питання язикового, політичного примітивізму й матеріальної слабости, себто обставин, що дуже спритно використовуються експонентами чеського елемента, службовцями, головню високими урядовцями, засланими до нас з історичних земель” [1:51].

Отже, стан шкільництва на Закарпатті у 20-30-і р. ХХ ст. не був однозначним: з одного боку, чеський уряд докладав зусиль для забезпечення значно сприятливіших умов розвитку освіти, ніж це було в австро-угорський період; з іншого боку, в краї на практиці проводилася чехізація.

Результатом такої неоднозначної політики влади у міжвоєнний період на

Закарпатті загострилася мовна боротьба між представниками кількох напрямів: українофільства, москвофільства, русинофільства та прихильників угорського напрямку. У міжвоєнний період активну участь у культурно-громадському житті краю брало учительство. Як стверджував Ю.Гуснай, серед учителів, що представляли різні культурно-мовні напрямки, саме українське вчительство було найбільш свідоме й віддане своїй народоприсвітницькій праці. “Українське вчительство провадило працю творчу, знаходилося на височині свого знання й вірно служило народові на полі народньої культури й національної свідомости” [1:53].

“Учительський Голос”, як уже зазначалося, представляв інтереси вчителів українського напрямку. Цей журнал виходив українською мовою та фонетичним правописом. М.Штець зауважив, що “в той час, як на Закарпатті не було жодної дійсно української граматики з новим фонетичним правописом, “Учительський голос” був поряд з творами краєвих закарпатських письменників зразком і підручником мови для українського вчительства” [9:85]. “Учительський Голос” був безкомпромісним у мовних та національних питаннях. На його сторінках постійно підкреслювалося, що жителі Закарпаття є українцями, і тому місцеві школи повинні виховувати учнів в українському дусі. “Учительський Голос” гостро виступав проти москвофільства, стверджуючи, що російська мова є чужою для закарпатців. Зокрема, у статті Метиша “За національне обличчя нашої школи” з цього приводу зазначено, що “штучне плекання в наших школах якоїсь містичної рускості від Попраду до стін недвижного Китаю не має під собою ніякого природнього ґрунту. Русскость, за яку так роспинаються деякі несвідомі сини нашого народу, чужа не тільки нашому селянству, але й тим “русским інтелігентам”, що закінчили наші руські школи, але й говорити по-русски в тих школах не научилися” [УГ.-1937.-Ч.5.-С.119-120]. Разом з тим “Учительський Голос” рішуче відкидав і місцевий регіоналізм, тобто русинство, прихильники якого намагалися довести, що місцеве українське населення є окремим “карпато-русским” народом з окремою мовою, відмінною як від української, так і від російської [1:58]. Критикуючи русинський напрям, Мстиш у вже названій статті писав: “Час зрозуміти, що творення якогось штучного русинського народика є нашим національним винародовленням, що приводить синів нашого народу до морального каліцтва. Такі небажані експерименти шкідливі нашій школі, нашому народові, нашій державі” [УГ.-1937.-Ч.5.-С.120].

Певні відомості про шкільництво на Закарпатті в чеський період подані у статті Аргуса “Наші школи перед Союзом Народів” [УГ.-1934.-Ч.2.-С.40-41]. Автор зазначає, що на початку січня 1934 р. комітет Союзу Народів у Женеві відкинув петицію голови Руської ради народної оборони в Америці Михайла Югаса. У петиції М.Югас скаржився на те, що чехословацький уряд не забез-

печу автономних прав Закарпаття й не дбає належно про розвиток місцевого шкільництва. У петиції стверджувалося, що на Закарпатті є лише 800 українських (руських) народних шкіл (малося на увазі 800 класів) і немає жодної української горожанської школи. Аргус подав інші, ніж у петиції, факти про українське шкільництво на Закарпатті. Він, зокрема, зазначив, що в краї спостерігається ріст українського шкільництва після 1919 р. Так, у 1920 р. на Закарпатті була вже 321 руська народна (тобто початкова) школа з 532 класами, у 1931 р. – 425 шкіл із 1383 класами, а на початку 1933/34 навчального року кількість таких шкіл зросла до 490 із 1823 класами, у яких діяли руською мовою викладання у 1920 р. було 2 з 28 класами й 4496 учнями.

Крім позитивних тенденцій в освітній сфері Закарпаття 20-30-х років, “Учительський Голос” відзначив також ряд негативних явищ. У першу чергу у журналі наголошується на чехізації закарпатських шкіл.

Проблема чехізації закарпатських шкіл порушується у невеликій статті Юрія Качала “Добрий приклад” [УГ.-1935.-Ч.10.-С.202]. Автор констатує наслідки чехізації: “Дивіться, вже наших дітей є 200 в чеських школах!” [УГ.-1935.-Ч.10.-С.202]. Ю.Качала дає рекомендації, як ефективно протистояти чехізації шкіл. З цією метою він радить використати досвід самих чехів у їх боротьбі з германізацією Чехії. Автор статті повідомив, що в умовах Австро-Угорської імперії одним із засобів притягнення чеських дітей до німецьких шкіл була видача їм одягу та взуття. Щоб протистояти цьому, в 1875 р. у Брні кілька чеських жінок створили товариство під назвою “Доброчинний комітет жінок”. Це товариство забезпечило одягом та взуттям 3 млн. чеських школярів. У міжвоєнний період чехи застосували німецький досвід на Закарпатті, щоб перетягувати дітей русинів до чеських шкіл. З метою врятування українських дітей Закарпаття від національного занепаду Ю.Качала рекомендує жінкам краю взяти добрий приклад з чешок і, заснувавши своє товариство, зайнятися наданням матеріальної допомоги місцевим учням.

Проблеми чехізації закарпатських шкіл присвячені також такі статті УГ: Аргус. “До якої школи повинна ходити школопопинна дитина” [УГ.-1934.-Ч.7.-С.139-140]; “Українська дитина – до української школи” [УГ.-1935.-Ч.2-3.-С.46-47]; Г.К. “Для кого чеська школа в Пузняківцях?” [УГ.-1935.-Ч.6.-С.100-102]; “Чехізація повним темпом” [УГ.-1937.-Ч.7-8.-С.187].

“Учительський Голос” звертав увагу на те, що на Закарпатті у 20-30-і роки ХХ ст. проводилася не тільки чехізація, а й русифікація місцевого населення, про що свідчить публікація О.Пайкоша “Дорога національного освідомлення дітей” [УГ.-1935.-Ч.1.-С.19-22]. Автор із жалем констатує, що в деяких школах Закарпаття “дух... вихови не природній, оснований на штучно виробленій у нас московщині” [УГ.-1935.-Ч.1.-С.20]. О. Пайкош закликав чи-

тачів: “Виступаймо (протестуймо) проти таких виховників, які в школах в діточі серця закріплюють московські, нам незрозумілі слова, як, наприклад: КОЛОКОЛ, ПОТОЛОК, ЯМЩИК, СКАМЕЙКА, ЛЯГУШКА, РЕБЙОНОК і інші, бо тим самим нищать психічний розвиток дитини й убивають національні почуття” [УГ.-1935.-Ч.1.-С.21].

Проблеми русифікації учнів у закарпатських школах торкаються також такі статті: О.Мешко, “Даремна праця, бо не вдасться” [УГ.-1936.-Ч.3.-С.58-59]; “Красвий з'їзд родичів при поліційній асистенції” [УГ.-1935.-Ч.2-3.-С.38-41]. У полі зору “Учительського Голосу” була також одна з проблем закарпатського шкільництва міжвоєнного періоду – дискримінаційні заходи різного типу стосовно учнів та учителів з українофільськими поглядами. Зокрема, у 9-му числі педагогічного часопису за 1933 рік була надрукована стаття “Наша праця не визнається”. У ній деякі вчителі, члени “Учительської громади” скаржилися на упереджене ставлення шкільних інспекторів-русофілів до українських учителів з національним усвідомленням. Ці інспектори необ'єктивно оцінюють працю таких учителів, керуючись насамперед своїми політичними та мовними переконаннями. У результаті такого необ'єктивного інспектування вчителі-“русские”, які не виконали і третини праці, здійсненої українськими педагогами, отримують оцінки “добре” і навіть “дуже добре”, а вчителі-українці – оцінки “відповідно” або й “менш відповідно”.

Проблема упередженого ставлення до закарпатських учнів, які сповідували українські ідеї, розглянута у редакційній статті “Перзекуції в школах” [УГ.-1934.-Ч.2.-С.34-36].

Як відомо, розпорядженням МШНО у Празі від 14 вересня 1937 р. закарпатським шкільним властям було наказано провести всезагальне опитування батьків стосовно того, які шкільні підручники повинні використовуватися у закарпатських школах. Плебісцит закінчився перемогою московфільського напрямку: більшість батьків проголосувала за використання у школах російських підручників [8:165]. В “Учительському голосі”, є ряд статей, які порушують проблему підручничого плебісциту: Ю.Ревай. “Пригадуємо собі... В імені демократії” [УГ.-1938.-Ч.2.-С.53-56]; О.К. “Чия перемога” [УГ.-1938.-Ч.2.-С.56-59]; В.К. “Що далі?” [УГ.-1938.-Ч.8-9.-С.190-192]; К. “Плебісцит і демократія” [УГ.-1938.-Ч.8-9.-С.199-200].

У статті “Чия перемога”, підписаній криптонімом О.К., автор прагне об'єктивно підійти до питання голосування про шкільні підручники і в зв'язку з цим розглянути, що вплинуло на результати голосування. Зокрема, О.К. зазначив, що однією з причин таких результатів плебісциту було те, що в закарпатських говорах лексема “руський” двозначна: крім значення “російський”, “русский”, вона означає також поняття “русинський”, тобто український. У ході плебісциту мало місце сплутування термінів “русский” – російський і

русський – український. Оскільки в анкеті, яка пропонувалася селянам, вибір треба було зробити між мовами, які були позначені як “русская” і “українська”, то селяни проголосували за “руські” підручники, вважаючи, що обирають “русські”, тобто українські підручники, дотепер уживані в школах.

У 20-30-і роки ХХ ст. на Закарпатті панував компромісний правопис, який поєднував фонетичний та історико-етимологічний принципи, хоча в цей час на інших українських землях уже перейшли на фонетичний правопис. У сусідній Галичині це відбулося ще в 1893 р. Компромісний правопис підтримувався урядом та шкільним керівництвом Закарпаття. Цим правописом були написані підручники для закарпатських шкіл, зокрема схвалена Міністерством шкільництва і народної освіти Чехословаччини граматика І.Панькевича, що була видана у 1922, 1927 та 1936 роках [3:87]. Разом з тим на Закарпатті вже у 20-і роки вживався фонетичний правопис. Уперше його використав В.Гренджа-Донський у збірці віршів “Шляхом терновим” (Ужгород, 1924) [10:286].

3 лютого 1926 р. комуністична газета “Карпатська правда” перейшла на загальнонародну українську літературну мову з фонетичним правописом [10:285]. У 1930 році такий перехід відбувся й у газеті “Свобода”. Розглядуваний нами “Учительський голос”, журнал “Наша земля” (1927-1928) та газета “Українське слово” (1932-1938) виходили також фонетичним правописом.

Учительство краю на сторінках “Учительського голосу”, виступало за скасування у школах підтримуваного владою компромісного правопису і введення практичного фонетичного правопису, який би значно полегшив процес навчання. Зокрема, у редакційній статті “Фонетичний правопис і шкільний реферат” [УГ.-1934.-Ч.2.-С.31-33] звертається увага на те, що фонетика використовується вже на всіх українських землях, крім Закарпаття. У Східній Україні, що входила до складу Росії ще перед першою світовою війною завели фонетичний правопис, а після війни він поширився настільки, що вже не було жодного російського видання старим етимологічним правописом. У статті підкреслено, що лише місцеві москвофіли та російські емігранти не підтримують фонетичний правопис, оскільки, з їхнього погляду, це штучний витвір українофілів, який був створений спеціально для розмежування української і російської мов. Фонетичний правопис відстоювався і в інших матеріалах “Учительського голосу”: “Коли писали на Підкарп. фонетикою?” [УГ.-1936.-Ч.9.-С.230-232]; “За фонетичний правопис” [УГ.-1937.-Ч.3.-С.69-72]; А.М. “Зобов’язання щодо фонетичного правопису мусимо перевести в життя” [УГ.-1937.-Ч.12.-С.305-306] та ін.

Як бачимо, у публікаціях “Учительського голосу” акцентувалася увага на позитивних тенденціях у сфері освіти міжвоєнного Закарпаття (ріст українського шкільництва після 1919 р., відкриття нових українських освітніх за-

кладів). Разом з тим на сторінках журналу засуджувалися такі негативні явища у сфері освіти, як чехізація та русифікація шкіл, упереджене ставлення до учителів та учнів, які сповідували українські ідеї. Журнал виступав за навчання у школах краю виключно українською мовою та за введення в освітні заклади практичного фонетичного правопису.

1. Гуснай Ю. Шкільництво на Підкарпатті // Українське шкільництво на Буковині, в Галичині, на Закарпатті та в Канаді. - Прага, 1932.
2. За рідне слово! Полеміка з русофілами.-Мукачів: накладом Учительської Громади в Ужгороді, 1937.
3. Магочі П.Р. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948).-Ужгород, 1994.
4. Мудра Ю.І. Наш край-наша історія.-Ужгород, 1994.
5. Статесва В.І. Мовні питання на сторінках закарпатської періодики другої половини ХІХ-початку ХХ ст. (до 1919 р.) // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні.-Ужгород, 1993.
6. Тіхий Ф. Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі / Переклад з чеської та післямова Л.Белея, М.Сюська.-Ужгород, 1996.
7. Турияни В.В. Педагогічна періодика Закарпаття між двома світовими війнами // Українські землі в роки другої світової війни.-Ужгород, 1998.
8. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стай і статус.-Чернівці, 1998.
9. Штець М. Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918).-Братислава, 1969.
10. Штець М. Розвиток українського правопису на Закарпатті і в Східній Словаччині // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику.-Пряшів, 1969.-Т.4.-Кн.1.
11. Штець М. Українська мова в Словаччині (Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження).-Пряшів, 1996.

Н. В. Сапригіна Метатекстові опозиції “близький / далекий”, “вищий / нижчий”

Під метатекстом розуміють текст, який інформує про зміст іншого тексту та організує його структуру за певним логічним принципом. Такого тлумачення поняття метатекст дотримується А.Вежбицька [2:402]. Водночас метатекст допомагає правильно розшифрувати основний текст. Метатекстові висловлення виявляються в тексті шляхом порівняння з логічними судженнями та виділенням ключових понять.

Метатекст мусить складатись з одиниць метамови. Поняття метамова

виникло в галузях математики й логіки. Метамова – це “мова, якою говорять про мову (мову-об’єкт), мова, об’єкт якої є зміст і вираження іншої мови” [4:125]. В визначенні, що міститься у Великій Радянській Енциклопедії: метамова – це “мова, що використовується для вираження суджень про іншу мову, мову-об’єкт” [5:146], зліті ознаки мови і мовлення (бо судження мають ознаку предикативності).

Головна мета створення поняття метамови в тому, що метамова дає більшу ступінь узагальнення опису, “мусить містити вирази більш високих логічних типів” [5: 146], ніж мова-об’єкт. Означення високого ступеня узагальнення в кожній науковій галузі. Але і в природних мовах слова з високим ступенем узагальнення можуть виконувати метатекстову функцію.

Роман Якобсон [11] запропонував таку схему повідомлення: адресат – контекст повідомлення / контакт; код – адресат. Адресант і адресат зазначають про себе в повідомленні певними сигналами, знаками. Адже можна припустити, що у кожному тексті й навіть у кожному окремому знаку є сигнали (семи й формальні ознаки), що характеризують адресанта і адресата. Якщо виходити з положення про нульову форму репрезентації мовної одиниці [4:158], в окремому конкретному знаку ці сигнали чи є, чи відсутні. Але мовознавцю краще озброїтися установкою на їх пошук.

Розглянемо з такої точки зору можливі позначення адресанта і адресата в тексті. Якщо адресат описується в тексті неточно, некоректно – взагалі необ’єктивно – то це питання істинності та етики. Але другий фактор можливо-го сприйняття повідомлення – реакція самого адресата на відображення його в повідомленні. Якщо адресат не згодний з тим, як до нього звертаються чи як його відображують у повідомленні, виникає питання, в свою чергу, до адресанта – а хто він такий є, а за що його шанувати і враховувати його точку зору. Серед реакцій адресата можливі перерва в спілкуванні чи відповідь за зразком: “від такого чую”. Мовну поведінку, програму якої можна передбачити після певних (за змістом) реплік того, хто почав розмову, Е.Берн [1] називає “сценаріями”, хоч власне “сценарій” типу: “А ти хто такий?” психолог не описує.

Отже, у ситуаціях мовного спілкування виявляємо два найважливіші фактори: 1) об’єктивність позначення адресата (адекватність) і 2) згода адресата з тим позначенням його особи, що подається у тексті. З життєвих фактів відомо, що адресат може згодитися навіть з необ’єктивною подачею інформації про нього.

Выход из кабины приравнивается к выходу из космического корабля. Будьте предусмотрительны! – таке оголошення висіло у салоні маршрутного таксі. Адресат, згідно з цим звертанням, любить жарт, любить і ризик. Але пасажир таксі, звичайно, не космонавт. Усмішки і позитивна реакція

пасажирів підтверджували, що їм подобається об’ява. І навряд чи можна погодитися з позначеннями адресата в таких рекламних слоганах: *Пиво з твоїм обличчям* (обличчя адресата дорівнюється до пива), *Крысиные бега* [назва кінофільму. - Н.С.]. *Беги за билетами* (нібито ‘адресат – пацок’).

До семантичної групи метапредикатів, що відображують ставлення мовця до ситуації і адресата, входять ‘свій / чужий’, ‘вищий / нижчий’, ‘хороший / поганий’, ‘близький / далекий’. Ці предикати створюють бінарні опозиції. Розглянемо опозицію ‘близький’ / ‘далекій’. З подальшого аналізу виявляється, що вона тісно пов’язана з опозицією ‘вищий’ / ‘нижчий’. Семи ‘близький’ / ‘далекій’ – відносні. Тобто можна вважати себе, як адресанта чи адресата, більш близьким чи більш далеким до якогось умовного кола. Ці умовні чи уявні кола розташовуються наступним чином:

я (мене, мій...)	ми (нас, наш...)	ти (тебе, твій)	Ви (однина)	ви (множина)	власне ім’я людини	іменник-апеллятив	він, вона	власне ім’я (множина)	апеллятив (множина)	вони	іменник неживий
------------------	------------------	-----------------	-------------	--------------	--------------------	-------------------	-----------	-----------------------	---------------------	------	-----------------

Найближче коло спілкування – між я і я. Це самосвідомість в думках, автокомунікація в випадках самоаналізу, щодеників, уявлення собі друга, який в усьому подібний до “мене”, та особливо в здатності порозуміння. І.І. Ковтунова зазначає, що в ліричній поезії багато звертань-автокомунікацій (хоч це авторське дзеркальне “я” маніфестовано найрізноманітнішими засобами: наказовим способом дієслів, власним ім’ям автора і под.)

Іноколи відрізнити звертання до “зовнішнього” адресата від автокомунікації в поетичному тексті неможливо [7:20-21]. *Ми* ближче, ніж *ти*, бо *ми* означає ‘я+ти’ і свідчить про наявність сумісних дій і/чи загальних почуттів, які не завжди потребують розмови, пояснення. Тому, мабуть, лікар звертається до хворого на *ми*, підкреслюючи, що йому відомі інтимні почуття тіла пацієнта, і що той може довіритися лікареві, як собі.

На дальших колах цієї “планетарної системи” – позначення неживих предметів, які не здатні бути адресатами, крім випадків уособлення, тобто порівняння з живими. Знов-таки діє установка, чи згодний адресат уявити себе в колі таких порівнянь. В англійській мові нежива істота означається займенником *it*. Слов’янське *воно*, хоч прямо не пов’язане з неживим, але у відношенні до людини (крім позначення дітей) набуває негативних конотацій, особливо в українській мові. Розглянемо найтипівіші позначення адресата займенниками *ти* і *ви*. У Пушкіна є поезія “Ты и вы”.

Пустое вы сердечным ты
Она, обмолвьясь, заменила
И все счастливые мечты
В душе влюблённой возродила.

Пред ней задумчиво стою,
Свести очей с неё нет силы;
И говорю ей: как вы милы,
И мыслю: как тебя люблю.

Право позначатися на *ти* при наявності в етикеті ввічливої форми *ви* має людина, яка входить до одного кола з мовцем, тобто 'близька'. Між мовцем і тим, кого він позначає на *ти*, відношення рівноправні або адресат нижчий за мовця, наприклад, молодша людина, дитина. Коли адресат 'вищий', етикет вимагає звертання на *ви*. Таким чином, *ви* (зі значенням однини) позначає адресат - далекий, вищий, *ти*: "адресат - близький і/чи нижчий".

Дівчина-дворянка змінила *ви*, що було обов'язковим звертанням (і тому нейтралізовувалась позиція 'свій', 'близький' / 'чужий', 'далекій'), на *ти*, що в її підсвідомості означало 'близький', 'свій', і ще, мабуть, 'дорогий'. Причиною герою сподобалась її помилка. Порядність не дозволяє герою перейти незримую межу, не одержуючи сигналів від співбесідниці, що і в неї таке бажання.

Зміну звертання *ви* на *ти* спостерігасмо і в листі Тетяни з поеми Пушкіна "Евгеній Онегін". Спочатку: *Предвижу всё: вас оскорбит...*, потім: *Ты в новиденьях мне являлся...* і наприкінці: *Но так и быть: судьбу мою / Отныне я тебе вручаю*. Причина – не тільки в тому, що Тетяна кохає Онегіна. Тетяна сподівається, що Онегін буде її розуміти (*никто меня не понимает*). Таким чином, *ти* – не тільки 'близький', але ще й 'той, хто розуміє'. Трагедія в тому, що розуміння так і не трапилось. Герої не перейшли на *ти*.

В російських родинах на початку ХХ ст., а в українських сільських родинах до цього часу збереглося шанобливе звертання молодших до старших на *ви*. М. Булгаков дуже любив свою матір Варвару Михайлівну і називав її на *ви*. Але, коли до письменника дійшла звістка про смерть матері, Булгаков пише ліричного листа-звертання до покійної. В цьому творі письменник називає покійну матір на *ти* (з великої літери).

У середині ХХ століття у СРСР в деяких сім'ях чоловік і жінка теж називали один одного на *ви*. Так зверталися один до одного актриса Любов Орлова і чоловік, режисер Григорій Александров. Традиція звертання на *ви* йде з французької культури.

В оповіданні Мопссана "Дитина" чоловік кидає дружину в першу шпобну ніч, тому що до нього прийшли з запискою, в якій його коханка благає зустрітися в останній раз, бо вона вмирає. Дружина залишається одна з запискою. Особливо вражає законну дружину, що незнайома жінка звертається до її чоловіка на *ти*. У французькій традиції подружжя має говорити один одному *ви*.

Звертання на *ви* до дружини, до матері не означає, що ця людина - адресат - далека. Звертання використовує сему 'далекій' і сему 'вищий' для визначення пошани. У польській мові форма пошани – слово *pan*, яке співвідноситься з третьою особою дієслів. За нашою ієрархією, таке звертання знаходиться в мисленному просторі ще далі, ніж російське *вы*, і має близький статус з власним ім'ям людини (згадаємо аналогічні звертання з використанням титулів - *ваше величество*, *ваше святейшество*, *ваше благородие* – в поєднанні з 3-ю особою однини). Цей факт, згідно з ідеєю Ф. де Соссюра, – проявлення колективної свідомості, колективної домовленості, довірливості мови. "Справді, всякий прийнятий у певному суспільстві спосіб вираження в принципі ґрунтується на колективній звичці, або, що те саме, на угоді. Так, знаки ввічливості, часто маючи певну природну виразність (...), все-таки фіксуються правилом, і вживати ці знаки нас спонукає саме це правило, а не їхня власна цінність" [9:90].

Але яке звертання вище, ніж *Ви*? Знов – *Ти*. До Бога в східнослов'янських традиціях звертаються *Ти*. У французькій мові до Бога звертаються – *Toi* (Ти), але також можливо - на *Vous* (ви).

Таким чином, *ти* не означає неповагу – таке значення з'являється тільки при відповідному протиставленні. Пушкін у "Посланнях цензору" вживає *ти*. Ставлення до адресата у тексті "Послання" в цілому доброзичливе. Але ясно, що у житті Пушкін з адресатом-цензором не були на *ти*. Сама поетична інтонація, ритміка поетичного тексту, за спостереженнями І.І. Ковтунової, змінює сприйняття семантики повідомлення [7:15]. В даному випадку – надає звертання сему 'вище'.

Цікаво, що в подібному випадку Максим Рильський в поезії "Олександрові Довженку дружнє посланіє" використовує звертання-позначення адресата на *Ви*: *Казали Ви, що маєм принести / ми заповідь людської доброти / Туди, де ворог намазавсь розлити / Людиноненависницькі заповіді...*

Уособлений образ Батьківщини, який, звичайно, теж має сему 'вища', М. Рильський передає через звертання/позначення на *ти*: *Ти стоїш передо мною / В темних образах і світлих, / Україно, Україно, / Молодая у віках: / То скривавлена війною, / У комет зловісних мітлах, / То розквітла солов'їно / І розкрилена, мов птах.*

Зразком близьких відношень може бути товаришування, яскраво виражене, наприклад, у відносинах дітей. Діти, коли дружать, фізично знаходяться на мінімальній дистанції (пліч-о-пліч), діляться думками й речами, відверто розповідають про свої почуття, добре знають і розуміють внутрішній світ один одного. Коли така близькість небажана, поведінку того, хто вимагає близькості, називають фамільярною. Англ. *familiar* походить від лат. *familia* сім'я та означає 'близький', 'знайомий' (як щодо людей, так і щодо явищ),

коли близькість вважається нормою. І це ж слово перекладається як *фамільярний* і одержує негативну конотацію, якщо підкреслення близькості переходить міру дозволеного.

В мовній поведінці також зустрічається фамільярність – підкреслення близькості, яке небажане адресатом. *Не сметь називать Зину Зинкой* (М.Булгаков. Собачье сердце). А.Вежбицька зазначає, що суфікс -к (а), доданий до жіночого власного імені, надає йому значення ‘близькість’, ‘збільшувальність’, ‘експресивність’, ‘анти-сентиментальність’, ‘анти-повага’ [3:186]. Якщо інша сторона допускає таке звертання, воно стає своєрідним посиленням семи ‘близький’. Одна дівчина, яку хлопець-однокурсник назвав Ніною, була цим задоволена. “Він хотів сказати, – пояснила вона, – що я йому подобаюсь”.

Приклад мовної ситуації, коли адресат стає максимально далеким – зразок офіційно-бюрократичного стилю, який К.Чуковський назвав “канцеляритом” [10:571]. У виразах цього стилю індивідуальні характеристики адресата зникають, і в цьому є щось принизливе для гідності адресата. Формальні риси “канцеляриту” відомі. Використовуються безособові дієслова, спостерігається “напизування відмінків”, роль дієслів виконують іменники.

При повторном заказе снимков в случае невозможения ранее отпечатанных фотографий претензии к качеству печати не принимаются. Де саме в цій об’яві вказівка на адресата? Їх немає. Нібито адресат не існує. Така неповага навіть гірше, ніж найменування адресата неживим предметом. А позначення адресата таким “таємничим” способом, безсумнівно, знаходиться за межами окресленої нами “планетарної системи” типового мовного позначення людських комунікативних стосунків. Адресат уявляється десь “у іншій галактиці”. Холодна фраза, яка прийшла з Заходу: *Це ваші проблеми є ніби метатекстом до цієї об’яви.* А реакцію адресата можна уявити за допомогою фрази персонажа однієї з п’єс Є.Шварца: *Я помру – він і не помітить.*

Спробуємо прояснити, як же адресат знаходить інформацію про себе в цьому тексті. Це ідентичність ситуації – адресат хоче надрукувати фотографії з негатива, з якого вже робив замовлення. Але й сама ситуація передається так, наче вона далека від сприйняття – зображується не дієсловами, а похідними від них іменниками. Слово, що власне вказує на адресата – *претензії*. Воно походить від дієслова *претендувати* (‘вимагати більше, ніж треба’). У слова є актанти: ‘хто претендує на що’. Цей уявлений “хтось” і є адресат. Але він робиться винуватим – нібито хоче більше, ніж має на то право. Адресант також приховується за постфіксом -ся.

Сучасні об’яви становлять зразок антиканцеляриту. Цікаве за доброзичливою реакцією таке оголошення: *На дворе сейчас не май – двери плотно закрывай.* Найбільше підкреслення параметру ‘близький’ спостерігається в діалогах людей, які добре знають один одного. При створенні діалогу випус-

кається опис теми, про яку у мовців є яскраві уявлення [8:204-205]. Інколи пропуски настільки значні, що сторонній людині неможливо вгадати, про що йдеться.

Ось приклад такого діалога, засвідченого психолінгвістом І.Н. Горсловим: *Глухаря видел? – Нет ещё. – Не любишь? – Почему? Просто не я один. – А пробовал? – Несколько раз. Не пробился. – А ведь Кузнечик там. – Что ты? Точно? – Сам видел, потому и попал...* [6:226]. Може задатися, що це розмова двох шпигунів або представників кримінального світу. Але все інакше. У театрі йшла п’єса “Гнездо глухаря”. Багато театралів хотіли потрапити на прем’єру. Один з розмовників-друзів не попав. А другий попав, тому що в касі театру працювала його однокласниця Галина Кузнєцова, за прізвиськом Кузнечик.

Таке взаємопорозуміння емоційно зближує товаришів. Водночас занадто лаконічний спосіб передачі думки, незрозумілий оточуючим, ніби окреслює коло між друзями і іншим світом. Цей факт може бути образою для інших, якщо вони чують такий діалог і не зовсім чужі для розмовників. Невипадково учителі в школі вимагають від учнів “повної відповіді”, розуміючи під тим не тільки граматичну повноту речень, але й достатню для розуміння семантичну інформацію. Водночас неповнота й предикативність тексту, коли наявна тільки рема висловлення, притаманні не тільки діалогу. Як спостерігає І.І.Ковтунова, ці риси властиві ліричній поезії [7:151]. А якщо це так, то лірика відводить адресату-читачу близьке коло з автором-поетом, замаплює читача на близьку орбіту, робить його розуміючим, чутливим товаришем, співбесідником. Наведемо приклад з поезії Максима Рильського.

Торкнулась легко скорбною рукою
Його розмашистого рукава.

І говорила, але що слова
У боротьбі з сваволею такою! (...)
Мовчить. Задумався. Коня спинив,
Простяг їй руки – легко підхопив –
І прошептав: “Натуру переставлю”

Читач легко заповнює пропуски, розуміє, що *торкнулась* – це ‘вона торкнулась’, а ‘вона’ – це ‘закохана жінка’. Так само й *задумався* – це ‘він’, ‘закоханий’, ‘дорогий’, ‘рідний’ замислився. Якщо автор-письменник уявляє адресата в чомусь нерівним до себе, сема ‘близький’ зникає та з’являється опозиція ‘вищий’/ ‘нижчий’. Читач може знати менш, ніж досвідчений автор. Але чи варто підкреслювати інформацію “автор – вищий” у художньо-му тексті? Розгляньмо вірш для дітей Платона Воронька “Кіт не знав”.

Падав сніг на поріг.
Кіт зліпив собі пиріг.
Поки смажив, поки пік,

А пиріг водою стік.
Кіт не знав, що на пиріг
Треба тісто, а не сніг.

Автор вірша, можливо, мав намір разом з дітьми посміятися над героєм-котом, нерозумним чи таким, що нічого не знає ('нижчим'). Але реакція дітей, яку ми спостерігали, була інша. Деякі дівчата плакали. Вони співчували "котику". Ситуацію вони зрозуміли так: будімота kota хтось обдувив, дав йому неправильний рецепт. Кіт мріяв про пиріг, вірив, що в нього все добре вийде, старався, витратив багато сил. Але нічого не вийшло.

І справді, при такому метатекстовому переказі ситуація, викладена в вірші, здається трагічною. Як відомо, основне правило сприймання мистецтва висловлене Аристотелем: людина шукає у художньому творі героя, якому вона могла б співчувати та якого могла б дорівнювати до себе. Ми бачимо, що для дитини це правило найголовніше. Те, що кіт чогось не знає, для дітей не є приводом вважати себе 'вище': дитина сама мало що знає. Кіт у казках і дитячих іграх – улюблена тварина.

Опозиція "герой – нижчий, читач – вищий", яку хотів створити автор, нейтралізована метатекстом "герой – близький" і емоцією співчуття. Читач солідаризувався не з автором, а з героєм. Але все ж таки вірш не позбавлений художньої цінності, бо співчуття було досягнуто, а воно, поряд з естетичним ефектом, – це найкращий вплив на душу людини.

Таким чином, вміле керування опозиціями 'близький'/'далекий', 'вищий'/'нижчий', їх адекватна (інколи в межах одного тексту) зміна є не тільки одним з художніх прийомів, але й взагалі важливим засобом програмування результатів впливу повідомлення на адресата. Неврахування цих параметрів призводить до неадекватного (неочікуваного) сприйняття повідомлення. Мета-текстові опозиції – не суто семантичне явище. Вони мають формальні мовні ознаки.

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. – Минск, 1992.
2. Вежбицка А. Мета-текст в тексте // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – Вып. 8.
3. Вежбицкая А. Личные имена и экспрессивное словообразование // Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1996.
4. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985.
5. Гастев Ю.А. Финн В. К. Метаязык // Большая Советская Энциклопедия. – 1973. – Т. 16.
6. Горелов И.Н. Разговор с компьютером. Психолінгвістический аспект проблемы. – М., 1987.

7. Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. – М., 1986.
8. Лурия А.Р. Язык и сознание. – М., 1979.
9. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. – К., 1998.
10. Чуковский К.И. Живой как жизнь // Чуковский К.И. Сочинения: В 2 т. – М., 1990. – Т.1
11. Якобсон Р.О. Лингвистика и поэтика // Структурализм: "за" и "против". – М., 1975. – С.193.

В. В. Орлов

Прагматика кольорових позначень у перекладознавчому аспекті

Прагматика будь-яких мовних одиниць тісно пов'язана з їхньою семантикою. Перша виступає як єдиний неповторний компонент того чи іншого знака; друга виражає значення, яке при застосуванні в різноманітних ситуаціях має різні відтінки, різну комунікативну спрямованість тощо. Відрізнити прагматичне значення від власно семантичного іноді дуже не просто. Прагматичні значення у мовленні мають тенденцію до закріплення, тому що людині властиво застосовувати у своїй мовленнєвій та розумовій діяльності динамічний стереотип [1:16]. Виходячи з цього та для урахування різниці між власним значенням слова та його функцією в мовленні ми звертаємося до прагматики.

Найголовною метою лексики є виявлення функційних та стилістичних розбіжностей у мові, що обумовлює близьке до прагматичного значення слова явище – **конотацію**, під якою ми розуміємо сукупність вторинних значень символічного порядку, які мірою потреби додаються до первинних, пов'язаних, у свою чергу, із знаком або повідомленням. Не володіючи статусом компонента власне семантичної структури слова (частини його значення), конотації, тим не менш, іноді надається велика роль в емоційному забарвленні мовлення.

Прагматичний зміст слова на рівні мови співвідноситься з конотативним компонентом семантичної структури слова. Під конотацією розуміють також прагматико-експресивний компонент змістовного плану мовленнєвих суттєвостей. Він доповнює об'єктивний та граматичний зміст слова. Конотативний компонент значення слова функціонує в процесі комунікації, при його актуалізації у висловленні [2:219]. У зв'язку з цим автор твору вибирає та організовує мовні засоби таким чином, щоб вони не тільки мали смисл, а й викликали у читача емоційну реакцію та естетичну насолоду.

Для кожного слова мови при даному контекстуальному оточенні існу-

ють необхідні відносини між формою та змістом інформації, між його матеріальною реалізацією та поняттєвими даними, для яких воно служить. Будь-яке слово набуває смислу, якщо з попередньої інформації можна зробити висновок про те, що йшлося про цей предмет раніше. Знакова система динамічна, одне слово пов'язується з іншим, одне значення слова пов'язується з іншим, завдяки цьому значення змінюються залежно від їх "ансамблю" [3:136]. Описуючи семантику віртуального знака, крім переліку його значень треба звертати увагу на його змістовні зв'язки та статутні ознаки. Поряд з цим треба описувати, як на цьому наголошує М.В. Нікітін, загальні правила змістового варіювання слів, якими визначаються оказіональні флуктуації узуальних значень, їхні потенційні асоціативні переосмилення [4:32].

Значення будь-якого словесного знака містить у собі особливості його парадигматичних та синтагматичних зв'язків з іншими знаками. В цьому можна переконатися на прикладі функціонування іменника *or* в різних за тематикою контекстах.

Так, у романі "Ежені Гранде" Оноре де Бальзака цей метал стає для пана Гранде смислом усього життя. Слово *or*, не змінюючи свого первинного значення, символізує жадібність цього персонажа, який оцінює усі речі та почуття у лудорах та каратах [5:59]. Роман "Мадам Боварі" Гюстава Флобера містить власне ім'я, у склад якого входить той самий іменник *or*. Назва "*Lion d'or*" достатньо точно говорить про соціальний стан власниці шинку з такою назвою та його відвідувачів. В цьому випадку має місце вже не пряме значення іменника *or*, виступаючого в ролі епітета, але додатковий компонент залишається тим же, що й у романі "Ежені Гранде", – засіб вирішення багатьох життєвих питань.

Зовсім не тварину, зроблену з золота, має на увазі абат Карлос Ерера у романі "Втрачені ілюзії", коли говорить про зміну життєвих цінностей в буржуазному суспільстві. *Золоте Теля* виступає як символ для тих, хто оцінює реальність, як і старий Гранде. Слово як художній знак, на відміну від нехудожньої комунікації, володіє різного роду інформаційною цінністю. Воно спрямоване на те, щоб викликати глибокі емоційні почуття. Крім того, що прагматичний потенціал слова зумовлюється експресивними можливостями мовних значень, а відносини між знаками у тексті забезпечують прагматичний потенціал, деякі компоненти прагматичного значення, за словами Т.А. Казакової, "вносяться у текст художньо-комунікативним досвідом та мовленнєво-розумовим типом одержувача" [6:13]. У зв'язку зі сказаним ми можемо стверджувати, що слова набувають реального значення тільки в оточенні інших слів, на що вже наголошувалося вище. Таке оточення виникає в умовах більш-менш широкого контексту, який певною мірою актуалізує слова у мовленнєвому акті. Завдяки такому явищу несумісні в інших

стилях мовлення іменники *buisson* та *fer* [7:317] набувають особливого змісту у художньому мовленні. Автор роману "Вогонь" об'єднує ці іменники з метою зображення перебування солдатів на війні. Словосполучення *buisson de fer* (залізни куці) не має ніякого відношення до природи, але зображує численну кількість металевих споруд. У романі ми зустрічаємо декілька вживань сполучення *fil de fer*, але автору не вистачає цього сполучення, і він вживає сполучення *buisson de fer*.

Вживання іменників, що називають хімічні елементи (НХЕ), можна пояснити тим, що у цих назвах містяться уявлення про кольорові якості тих чи інших речовин, про що більш докладніше йшлося в іншій моїй статті [8:23-26]. Твори, обрані для дослідження, демонструють, як вживаються для кольоро-світлових позначень назви хімічних елементів у 20 творах 10 авторів французької художньої прози. Серед 1574 слововживань 25 термінів до досліджуваного в роботі явища увідходять 320 (20,33% від усіх вживань НХЕ) вживань 10 термінів, які розподіляються таким чином:

Or	205 (673)	Antimoine	2 (4)
Argent	90 (223)	Phosphore	2 (5)
Fer	6 (356)	Etain	2 (13)
Cuivre	6 (98)	Soufre	2 (14)
Plomb	4 (88)	Chlore	1 (4)

Наведені дані свідчать про те, що для зображення предметів або будь-яких явищ автори вживають іменник *or*. Але, якщо взяти до уваги, що цей іменник найчастіше вживається взагалі в усіх обраних для аналізу творах, то така ситуація не може вважатися випадковою. Слід звернути увагу на те, як співвідносяться між собою загальна кількість вживання того чи іншого іменника та його вживання у функції позначення кольору. Тут постає зовсім інша ситуація. Перше, на що треба звернути увагу, це високий показник вживання у функції позначення кольору іменника *argent* (40,80 % від усіх вживань), який за загальною кількістю вживань міститься після іменника *fer*, який автори для позначення кольору вживають лише у 6 випадках (1,69 % від усіх його вживань). Цей іменник поступається усім іншим за відсотком позначення кольору. За допомоги НХЕ автори зображують різні відтінки жовтого, чорного, сірого, білого, червоного, сіро-блакитного, жовто-зеленого кольорів. Треба наголосити на тому, що часто інформація, пов'язана з зображенням кольору, не має відповідників в українській або в російській мовах. Так, наприклад, у 5 випадках з 6, що містять іменник *fer*, перекладачі діють таким чином: українські переклади містять 2 лексико-морфологічні трансформації та 3 варіанти нульового перекладу; в російських перекладах ми знаходимо одну повну трансформацію, тобто повну граматичну заміну оригіналу із

лексичною заміною, лексико-морфологічна трансформація представлена двома випадками. Ще двічі автори вживають нульовий переклад. Лише в одному випадку (роман "Таємничій острів") переклади містять повний еквівалент до іменника *fer*. Відбувається такий переклад через вживання цього іменника у складі номенклатурної назви *oxyde de fer*: ... *la couleur décelait la présence de l'oxyde de fer* [9: 107]. У перекладах ми знаходимо на місці вказаної назви іменник *залізо* і номенклатурну назву *окисел заліза*.

Заналізований матеріал дає можливість напевно сказати, що НХЕ органічно входять до складу будь-якого тексту художньої літератури. Залежно від актуалізації того чи іншого аспекту слова ми знаходимо назви самих речовин, їхньої кількості, вироблених з них предметів із кольором цієї речовини та різними метафорами й порівняннями.

Важливо, коли назва хімічного елемента опиється поряд з назвами, які належать до інших лексичних угруповань, наприклад до кольоропозначень. В романі "Королі у вигнанні" автор розповідає про предмети інтер'єра за допомогою означень *blanc* та *or*: ... *une clarté venait positivement de l'ordre des choses et se reflétait dans le grand salon égayé par la chaleur répandue des tapis et des calorifères, le mobilier Louis XVI blanc et or* [10: 90].

У наступному прикладі вжиті одразу два іменники-НХЕ в аналізованій функції: *De son bras où étincelle un brassard en soie bordé d'or et brodé de foudres d'or, un capitaine désigne* [7: 64].

За допомоги іменника *or* А.Барбюс зображує одяг французького офіцера, при цьому, як ми бачимо, у першому випадку цей іменник виконує функцію додатка агенсу, у другому – означення.

Виступаючи в реалізації авторського наміру зобразити кольори або світлові якості предметів, НХЕ в реченні виконують різні функції, але 246 випадків відносяться до означення. Якщо співвіднести цей результат з загальною кількістю означень (1039), роль яких виконують НХЕ, можна зробити висновок, що позначення кольору є одною з найважливіших функцій НХЕ-означення. Якщо, однак, порівняти цей показник з усіма кольоропозначеннями, в ролі яких виступають НХЕ, то цей показник виявиться значно вищим (76,88%). Враховуючи те, що найчастіше у функції кольоропозначення вживається іменник *or*, не є випадковим той факт, що його можна знайти у 171 випадку (83,41% від усіх вживань цього іменника в указаній функції). Іменник *argent* виконує ту саму функцію у 62 випадках (68,89% вживань у кольоропозначеннях). У 4 випадках означень вживаються іменники *fer* та *cuivre*, тричі – *plomb*, двічі – *étain*.

Другим за кількістю вживань є додаток агенсу, який виникає внаслідок того, що автори зображують, наприклад, одяг персонажів не за матеріалом, з якого його зроблено, а за дією, яка при цьому була виконана (*brodé, galloné,*

broché тощо). Як відомо, переклад будь-якого слова, відтинку тексту або цілого тексту може відбуватися за допомогою морфологічної транспозиції, синтаксичної трансформації або лексичної модуляції. Ці види трансформацій можуть являти собою синтез одної з іншою або, як це трапляється в значно меншій мірі, вживатися усі разом.

Окремим варіантом перекладу є нульовий переклад. До цього слід додати випадки, в яких елементи оригіналу зберігають повністю свою первинну структуру. Тут слід наголосити на тому, що з іменниками-НХЕ позначеннями кольору та світла відбуваються усі зазначені перетворення, за винятком лексичної заміни.

Серед трансформцій домінуючу позицію займає морфологічний варіант такого перетворення. При цьому він відбувається з 4 іменниками (*or, argent, plomb, étain*), вжитими у функції означення. Морфологічна трансформація наявна в усіх випадках іменника *or* та становить 61,95% (127 вживань) в українській мові та 57,07% (117) – в російській, тобто більш ніж половина від усіх вживань. Підрахунок доводить, що іменнику *argent* таке перетворення притаманне в меншій мірі (38 вживань, або 42,22% в українських перекладах, 43 вживання, або 47,77% – в російських). Ось один з прикладів морфологічної трансформації: *Au loin les étang dans la plaine sombre ressemblaient à des plaques d'étain posées à plat sur le sol* [11: 93].

Ми бачимо, що автор утворює порівняння, в якому зображено ставки, які, на думку В. Гюго, схожі на платівки з металу під назвою *étain*. Сполучення цього іменника з іменником *plaques* є узуальним, тому істотним здається його переклад за допомоги морфологічної зміни іменника *étain*, що ми й бачимо в обох перекладах:

Вдалечині ставки на темній долинці були подібні до цинкових платівок, розложених на землі [12: 74].

Озерця, разбросанные по темной равнине, издали казались аккуратно разложенными оловянными монетами [13: 79].

Серед перекладів, які були заналізовані, зустрічаються варіанти, коли будь-який випадок функціонування того чи іншого іменника перекладається з різних позицій. Наступний приклад з роману "Капітан Фракас" є випадком, який демонструє сказане: ... *les trois jeunes dames ... ont des galons en passementeries d'or sur leurs habits* [14: 100].

В російському перекладі ми знаходимо повний, з точки зору кореляції прийменник *de* + іменник/прикметник, відповідник, який містить транспозицію іменник/прикметник. Український перекладач зберігає іменник, але "вимушений" порушити його синтаксичну функцію через те, що уникає одного з елементів оригіналу (*позумент*).

Но тут у трех молодых дам платья обшиты золотым позументом [15: 75]. Але три молоді пані, там у платтях, обшитих золотом... [16: 61].

Виконуючи переклади, автори потрапляють у ситуації, коли вони мають здійснити перетворення, в яких до морфологічного компоненту додається лексичний. Такі перетворення більше зустрічаються у російських (53 випадки), ніж в українських перекладах (49 випадків). На відміну від попереднього варіанту трансформації, ця трансформація відноситься до більшої кількості іменників (*or, argent, fer, cuivre* – в обох мовах і *plomb* – тільки в українській мові, *soufre* – в російській). Цікавим здається той факт, що перекладачі проявляють неоднакове ставлення до однакових лексичних одиниць. Так, іменник *or* перекладається за допомогою вказаної трансформації російською мовою частіше (35 випадків), ніж українською (29 випадків), а іменник *argent*, навпаки, українською мовою частіше, ніж російською: 16 та 13 випадків відповідно. В наступному прикладі з метою зображення кольору вживається іменник *fer*: *Ses yeux bleus si vivaces prirent des teintes ternes et gris de fer* [17: 41], лексичним відповідником якого *залізо* й *железо* така функція не властива. Однак переклади містять різний підхід їхніх авторів. В російському перекладі складного прикметника. Перекладач українською мовою уникає вживання будь-якого еквівалента іменника *fer*: *Його колись жваві сині очі набули тьмяного сірого відтінку* [18: 325]. ... *теперь они потухли, выцвели, стали серо-железного оттенка* [19: 195].

До лексико-морфологічних перетворень відноситься випадок заміни іменника *argent - le grand fleuve déroulé comme un ruban d'argent* [19: 153], за допомогою якого Гі де Мопассан зображує річку, словосполученням в якому вжита гіперонімічна заміна цього іменника - *стрічкою полірованого металу* та *лентою свеженачищенного металла* [21: 169], що є прикладом суто авторського сприйняття змісту епізоду, в якому міститься іменник *argent*.

Аналіз обраної групи лексики демонструє, що НХЕ-кольоропозначення перекладаються з використанням синтаксичної трансформації обома мовами в 29 випадках, один з яких наведено далі. В наведеному уривку з роману "Виховання почуттів" вживається сполучення віддієслівного іменника (*miroitement*) з іменником *cuivre*, що й лежить в основі синтаксичного перетворення. *Alors passa devant eux, avec des miroitements de cuivre et d'acier, un splendide lanau ... des miroitements de cuivre* [22: 248].

Іменник *miroitement* в обох перекладах стає дієприслівником, а іменнику *cuivre* відповідають іменники *мідь* і *медь*, але у функції обставини способу дії. *В цю хвилину повз них проїхало, виблискуючи міддю і сталлю, прекрасне ландо...* [23: 198]. *В ту мить мимо них проїхало, сверкая медью, велико-*

Як відомо, переклад є явищем міжмовної комунікації, одною з рис якої є перекодування лінгвокультурних феноменів одної мови засобами іншої. Яскравим прикладом такого твердження можна вважати часткові синтаксичні трансформації, до яких відносяться зміни підпорядкування іменників-додатків, як це відбувається при перекладі роману "Втрачені ілюзії". Ось уривок з роману, в якому для кольоропозначення вживається іменник *or*, що виконує функцію додатка агенса при дієприкметнику, вжитому в метафоричному значенні. *Hector Merlin était un petit homme sec..., ayant peu de vouloir, mais remplaçant la volonté par l'instinct qui mène les parvenus vers les endroits éclairés par l'or et par le pouvoir* [22: 326].

Як бачимо, однорідні додатки агенса стосуються дієприкметника *éclairé*, що й зумовлює таку функцію. Треба звернути увагу на розташування структурних компонентів речення, тому що в обох перекладах опущено еквівалент до дієприкметника, чому відповідні іменники змінюють синтаксичну функцію та стають непрямыми додатками з рисами обставин місця. До того ж у перекладах зникає "ефект" позначення світла. *Гектор Мерлен... був маленькій сухий чоловічок. ... позбавлений сили волі; а втім замість волі він мав інстинкт, що вказує всім пройдисвітам шлях до золота та влади* [23: 299]. *Гектор Мерлен ... был человек маленького роста, сухой, ... он был лишен силы воли, впрочем последнюю ему заменял инстинкт, указывающий всем проходивцам путь к золоту и власти* [24: 296].

Наступним видом трансформації, яка відбувається з НХЕ-кольоропозначеннями, є повна граматична, або морфо-синтаксична трансформація, за допомогою якої автори перекладають 16 (в українській мові) та 20 (в російській) випадків вживання НХЕ.

Характерно те, що такі перетворення відбуваються частіше з іменником *argent* (по 10 випадків обома мовами), ніж з іменником *or*. Щодо членів речення, то такі перетворення розподіляються таким чином:

Підмет	Укр. Рос.		Означення	Укр. Рос.	
	мова	мова		мова	мова
Прямий додаток	2	2	Обставина	—	1
Непрямий додаток	1	1	Додаток агенса	13	12
Усього	3	5	Усього	13	16

З цієї таблиці видно, що, по-перше, повна граматична трансформація не поширюється на присудок; по-друге, поряд з абсолютними даними, в російських перекладах повна граматична трансформація відноситься до 6 членів речення проти 3 – в українських перекладах.

Цікавими можна вважати переклади обома мовами уривку, в якому вжи-

вається іменник *argent*, що виконує функцію додатка агенса. За допомогою вказаного іменника в романі "Капітан Фракас" зображено місячне проміння.
Cependant, sur la façade en retour, la lune qui se levait... glaçait d'argent les ardoises violette du toit [14: 482].

Переклади демонструють протилежний підхід їхніх авторів. В російському перекладі ми знаходимо дієслово, однокореневе до іменника *argent* (*посеребрила*), український варіант твору містить вже дієприслівник, тобто таку форму, що позначає фонову дію. Морфологічна заміна одиниці оригіналу веде до зміни синтаксичної функції у перекладі: в українському варіанті ми знаходимо обставину способу дії, в російському – присудок. Обидва варіанти утворюються внаслідок того, що перекладачі розглядають іменник *argent* разом з його контекстуальним оточенням.

Однако с бокового фасада взошедшая луна посеребрила своими мягкими лучами фиолетовые черепицы кровли [15: 371]. Але з-за будинку вже сходив місяць, ... сріблячи фіолетову черепицю даху [16:341].

Останнє, що привертає увагу при розгляданні трансформацій, притаманних кольоровим позначенням, це вживання нульових перекладів. Такий вид трансформації торкається найбільше іменника *or* (8 та 13 випадків) та *argent* (5 та 3 випадки). Якщо торкнутися синтаксичного аспекту нульового перекладу, то слід зазначити, що його вживання відноситься, в основному, до означення (11 та 15 випадків) в якому вживаються іменники *or* (6 та 11 випадків), *fer* (3 та 2 випадки), *argent* (по 2 випадки). В романі "Тартарен Тарасконський" А. Додє розповідає про породу коней, вживаючи її назву та характеризуючи тварин з точки зору кольору (*gris de fer*): ... même, de loin quelques jolies filles d'Arles sur de petits chevaux de Camargue gris de fer [25: 35].

Враховуючи відсутність повного еквіваленту до вказаного сполучення, автори перекладу відтворюють тільки першу його частину, внаслідок чого втрачається частина інформації першотвору: Приїхало навіть кілька гарненьких юних арлезіанок на сірих камарзьких кониках [26: 33]; ...даже хорошенькие ... девушки из Арля, сидевшие за спиной у своих кавалеров на крупных серых камаргских лошадох [27:24].

В одному з епізодів роману "Капітан Фракас" Т.Готье розповідає про деякі елементи одягу, вживаючи сполучення *galon d'or faux*: ... le manseau qu'il me laissait n'était que de serge avec un galon d'or faux [14:376].

Враховуючи те, що в мовах перекладу немає повних відповідників до сполучення *or faux*, автори перекладу переходять від еквівалентності на рівні слова до рівня сполучення. Таким чином, в українському перекладі цьому сполученню відповідає іменник *позолота*, до якого додано зміну синтаксичних функцій; російський перекладач не знаходить відповідника до всього сполучення та перекладає тільки другу його частину: ...плащ, який лишився

від нього, з простої саржі, позолота на галунах – фальшива [16:264]; ...плащ, который он мне оставил, был из подкладочной ткани с мишурным галуном [15:288].

Аналізований матеріал доводить, що нульовий переклад іменників-НХЕ, які позначають різні кольори, може відноситися, наприклад, до додатків агенса, як це відбувається в наступному випадку: De son bras où étincelle un brassard en soie bordé d'or et brodé de foudres d'or, un capitaine désigne... [7: 64]. Як ми бачимо, в оригіналі роману "Вогонь" повторення іменника *or*, на нашу думку, має стилістичний характер: здається, автор хотів підкреслити багатство вбрання офіцерів, на відміну від умов перебування простих солдатів. Але аналіз перекладів обома мовами демонструє ситуацію, коли повтор цього іменника уникнуто, що можна вважати як деяку зміну змісту оригіналу. Обидва перекладачі не вживають еквівалент до іменника *or* у функції саме додатка агенса: На рукаві капітана виблискує шовкова пов'язка з вишитими золотими блискавками [28:49]; На руке у капітана сверкает широкая повязка с вышитыми золотыми молниями [29:42].

В роботі було здійснено спробу проаналізувати можливі трансформації, що відбуваються з іменниками-назвами хімічних елементів при перекладі художніх творів, розглянуто причини таких перетворень та звернуто увагу на вплив авторського сприйняття на ті або інші трансформаційні зміни. Слід додати, що ця лексика вживається для кольоропозначень у 20,33 % від усіх 1574 випадків. При цьому 168 випадків перекладів українською мовою становить морфологічна трансформація (52,5% усіх кольоропозначень), в російській мові той самий показник становить 164 випадки (51,25%). Якщо взяти до уваги кількість морфологічних трансформацій кольоропозначень серед усіх варіантів таких перетворень, то для української мови цей показник становить 21%, для російської – 20,63%. Найбільші показники відносяться до лексико-морфологічних перетворень НХЕ у функції кольоропозначень. Серед загальної кількості цієї трансформації (67 та 73 випадки в українській та російській мові відповідно) ті, що торкаються кольоропозначень, становлять 49, або 73,13% від загальної кількості морфологічних трансформацій та 53, або 72,60% для українських та російських перекладів відповідно. Очевидно, це можна пояснити тим, що саме така трансформація може вважатися ядерною (у відсотковому еквіваленті), тому що саме вона є тим засобом перекладу, який компенсує різницю між мовою оригіналу та обраними мовами перекладу, а також розкриває систему засобів кольоропозначень в мовах перекладу порівняно з французькою мовою.

2. Сазонова Т.А. Прагматическая направленность сложных слов в художественном тексте // Прагматика и стилистика: Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М.Тореза. – 1985. – Вып. 245.
3. Жоль К.К. Мысль, слово, метафора. – К., 1984.
4. Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании. – Владимир, 1974.
5. Орлов В.В. Золото як символ у французській оповідній прозі XIX ст. // Філологічні проблеми зарубіжної літератури XVIII–XIX ст.: Зб. наук. праць. – Одеса, 1996.
6. Казакова Т.А. Коммуникативно-прагматические основы художественного перевода: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1989.
7. Barbussc H. Le feu (Journal d'une escouade). – М., 1953.
8. Орлов В.В. Об одном из вариантов отражения цвето-световых характеристик действительности в художественной прозе // Мова. – №. 3-4. – Одеса, 1999.
9. Verne J. L'île mystérieuse. – Р., s.a.
10. Daudet A. Les rois en exile. – М., 1979.
11. Hugo V. Quatrevingt-treize. – М., 1978.
12. Гюго В. Десяносто третий рік / Пер. з франц. О.Кривинюк, Л.Комаровой. – Х., 1932.
13. Гюго В. Десяносто третий год. / Пер. с франц. А.Жарковой. – М., 1987.
14. Gautier Th. Capitaine Fracasse. – М., 1965.
15. Готье Т. Капитан Фракасс / Пер. с франц. Н.Касаткиной. – М., 1983.
16. Готье Т. Капитан Фракас / Пер. з франц. П.Федосенка. – К., 1987.
17. Balzac O. de Père Goriot. – Р., 1966.
18. Бальзак О.де Батько Горіо / Пер. з франц. С. Старинквич // Шуани, або Брстань 1799 року; Батько Горіо. – К., 1976.
19. Maurassant G. de Bel-Ami. – М., 1974.
20. Мопассан Г.де Любый друг. – Львів, 1982.
21. Мопассан Г.де Милый друг. – Ташкент, 1956.
22. Flaubert G. Education sentimentale. – М., 1962.
23. Флобер Г. Виховання почуттів / Пер. з франц. Дм. Паламарчука. // Твори в двох томах. – Т.2. – К., 1987.
24. Флобер Г. Воспитание чувств / Пер. с франц. А. Федорова. – М., 1983.
25. Daudet A. Tartarin de Tarascon. Tartarin sur les Alpes. – М., 1948.
26. Доле А. Тартарен Тарасконський. Романи. – К., 1986.
27. Доле А. Необычайные приключения Тартарена из Тараскона. – М., 1980.
28. Барбюс А. Вогонь. Роман. Оповідання / Пер. з франц. М. Терещенка. – К., 1969.
29. Барбюс А. Огонь. Дневник взвода / Пер. с франц. Д.Парнаха. – М., 1982.

В.П.Сімонок

Джерела збагачення лексичного складу мови

Питання про запозичення й спільні лексичні одиниці в різних мовах виникають дуже рано, коли з посиленням міжнародних контактів вчені звернули

увагу на існування значної кількості спільних коренів і форм у різних мовах. Першою спробою виявити причини феномена було пояснення спільних рис запозичень у процесі взаємодії. Однак дуже рано (вже в античні часи) виникає ідея мовної спорідненості, яка остаточно запанувала в науці з кінця XVIII та особливо в XIX ст.

Уже наприкінці XVIII ст. англійський дослідник Дж.Джонс, німецький філолог Ф.Шлегель висловлюють думку про існування в минулому праомови, яка стала джерелом усіх сучасних індоєвропейських мов. І хоч рівень тогочасної науки не дозволяв осягнути витoki праомови та її цілісну систему, через що уявлення тогочасних вчених про праомову були багатоманітними, сама ідея походження індоєвропейських мов із спільного джерела була плідною й розвивалася в подальшому як щодо індоєвропейської сім'ї мов, так і стосовно інших.

Протягом XIX ст. трудом кількох поколінь мовознавців, серед яких Бопп, Грім, Востоков, Раск, Діц та ін. проводилося активне вивчення порівняльної граматики індоєвропейської сім'ї й окремих її груп мов. При цьому спонтанно виявилось, що спільні корені й лексеми зумовлені двома причинами: по-перше, спільністю походження мови, що є питомою для всіх мов, які належать до сім'ї, і, по-друге, запозиченнями пізнішого часу, які виникають внаслідок мовних контактів.

У XIX ст. основна увага дослідників була зосереджена на питаннях становлення й розвитку фонетичного й граматичного складу. На кінець століття, із посиленням пошуків законів розвитку мов, у поле зору потрапляють й закономірні семантичні зміни слів.

Питаннями історичної граматики індоєвропейських мов займалися Бругман і Дельбрюк, порівняльної фонетики – Бехтель, порівняльної лексикології – Фік і Шредер. Видатні порівняльно-історичні розвідки кінця XIX – початку XX ст. належать П.Ф.Фортунатову, О.О.Потебні, О.О.Шахматову, Я.Бодуєнові де Куртене.

Великий внесок у розвиток порівняльної семасіології внесли Г.Шухардт і М.М.Покровський. Першому належить ідея вивчення історії значення слова у зв'язку з історією речі, яка ним називається (школа “Wörter und Sache”), другому – визначення закономірних семантичних змін паралельно в різних мовах. У середині минулого століття В.Гумбольдт звернув увагу на своєрідність відображення дійсності у різних мовах. У XX ст. до теорії В.Гумбольдта звернулися мовознавці різних напрямків. Так, Е.Сепір висловив думку, що поведінка людей перебуває під впливом мови, яка є засобом спілкування в даному суспільстві, і що повне усвідомлення дійсності неможливе без мови. Б.Л.Уорф розвинув цю думку в теорію про вплив мовних форм на норми мислення. На його думку, докілья – це безладний потік різноманіт-

них вражень, закон і порядок у який вносить мова. Але у кожній мові свої власні форми, тому й дійсність уявляється по-різному людям, які розмовляють різними мовами. На думку вченого, мова виступає як спеціальна система організації людського досвіду. Звідси робиться узагальнення, що й логіка не відбиває дійсності, а залежить цілком від мови, тому, зазначає Б.Л. Уорф, якби Ньютон розмовляв не англійською, а іншою мовою, його концепція світогляду була б теж іншою. Згідно з принципом мовної відносності такі фізичні явища дозволяють створити подібну картину всесвіту лише при схожості або, принаймні, співвідносності мовних систем.

З теорією Сепіра-Уорфа перегукується неогумбольдтіанська концепція Л. Вайсгербера. Згідно з цією концепцією мова перетворює навколишній світ у ідеї. Мова – це безперервна діяльність, яка визначає спосіб сприйняття дійсності. Мови різних народів – це різні картини світу. Наголошуючи на своєрідності мовних картин світу, дослідник і його однодумці залишають поза увагою те спільне, що є в мовах, і що, власне, й дозволяє порівнювати ці картини світу. Л. Вайсгербер слушно звертає увагу на суб'єктивний підхід людини до пізнання об'єктивної реальності, але при цьому ігнорує об'єктивний характер мови, що й дозволяє їй бути засобом комунікації. Стверджуючи, що людина спроможна пізнати лише те, що створює її мова, автор ставить питання з ніг на голову. Насправді мова відбиває те, що пізнає людина. Мова не вносить порядок у природу й мислення, а фіксує закони довкілля, відкриті людиною. Оскільки для різних мов є спільним об'єкт відображення, мова може служити засобом зв'язку між людьми. Деталі у вираженні окремих явищ у мові та їх ступінь не впливають на концептуальну картину світу.

Л. Вайсгербер вважав, що форма визначає зміст, що коли в мові немає певної форми, то в ній немає й відповідного змісту. А якщо в мові немає відповідного змісту, людина неспроможна його розрізнити. Однак це не так. Хоч у мові слов'янина немає окремих слів на позначення пальця на руці й на носі, а в мові француза є *doigt* та *orteil*, це не означає, що слов'янин і француз по-різному сприймають об'єктивну реальність, і що слов'янин не розрізняє самі ці предмети і їх відмінності.

Стосунки людини з об'єктивною реальністю здійснюються не тільки за допомогою мови. Мова, незважаючи на її величезну роль в аналізі й класифікації фактів і явищ реальної дійсності як засіб закріплення досвіду, не може відгородити людину від безпосереднього існування в цій дійсності та постійного до неї пристосування. Однією з форм пристосування є збагачення мови новими одиницями, які відбивають нові здобутки пізнання, в тому числі в практичній діяльності. Запозичення є однією з форм освоєння досвіду, зокрема досвіду народів, з якими певний народ перебуває в контакті.

Розглядаючи такі величини, як мова, мислення та об'єктивний світ, слід

визнати, що мова є похідним явищем від об'єктивного світу. Вона відбиває діяльність, мислення й матеріальні умови, в яких ця діяльність відбувається. Відбиваючи в собі й об'єктивний світ, й свідомість, що його відображає (а процес відображення не має дзеркального характеру), кожна мова здійснює це неоднаково. Ця неоднаковість відображення може бути пояснена різними причинами. По-перше, здійснюють свій вплив матеріальні і соціальні умови існування носіїв мови. По-друге, людська свідомість пізнає об'єктивну реальність шляхом постійних пошуків, у процесі яких люди можуть і помилятися, що відбивається у мовах різних людських колективів, створюючи різноманітні "картини світу".

По-третє, кожна мова має свою власну структуру. Ця внутрішня система пов'язана законом ірними стосунками, що існують між її частинами, і включення до неї нових фактів завжди відбувається відповідно до цих стосунків. Нарешті, сукупність мовних значень не є чимось незмінним, як і все в світі. Мова перебуває у безперервному розвитку у зв'язку із розвитком і змінами в суспільстві. У науковій літературі слушно відзначалось, що мова кам'яного віку не могла б задовольняти потреби сучасного суспільства, та й приклад мовної історії останніх двох сторіч, особливо з бурхливим науково-технічним, економічним, культурним розвитком протягом ХХ ст. та зміни структури мови, підтверджує це. Наші предки (українці, росіяни, німці та ін.) минулого сторіччя (якщо уявити таку можливість) з трудом розуміли б свою рідну мову в певних сферах діяльності, у той час як ми їхню прекрасно розуміємо.

У процесі розвитку виникає невідповідність між існуючим у певний момент станом мови і необхідністю вираження нових явищ, думок та ін. Така необхідність задовольняється з одного боку, змінами в мові внаслідок внутрішніх процесів, з другого - шляхом запозичування, якщо відповідні позамовні зміни виникли в результаті суспільних контактів.

Із середини ХІХ ст. філологічна наука переходить від порівняльного аналізу й опису споріднених мов до виявлення закономірностей і законів їх розвитку. Дослідники розрізняють у мові три типи законів: 1) закони універсальні, які не мають конкретної функціональної форми, а виступають як всеохоплюючі принципи будь-якого буття; 2) закони, спільні для кількох груп явищ; 3) закони специфічні, які на основі кількісної або якісної визначеності можуть бути вираженими у певній математичній формі.

Щодо причин й умов функціонування мовних законів, то мовознавці розрізняють внутрішні та зовнішні закони розвитку мови. До внутрішніх законів належать ті, дія яких зумовлюється внутрішньомовними причинами. До таких належать, наприклад, закон нерівномірності розвитку підсистем – фонетичної, граматичної, лексико-семантичної у структурі мови.

До зовнішніх законів відносять такі, що відбивають зв'язок мови з різними

сторонами позамовної дійсності. Прикладом зовнішнього закону розвитку мови є зв'язок історії мови з історією народу.

Деякі лінгвісти заперечують існування законів розвитку мови і замість останніх розглядають причину мовних змін або умови, за яких відбуваються мовні зміни і мовний розвиток. Однак ми гадаємо, поняття закону і причини та підстави його дії пов'язані між собою. Тому ми згодні із С.В.Семчинським, що "закон виражає певний порядок причинового зв'язку в об'єктивній дійсності, коли зміни одних явищ викликають певні зміни в інших" [1: 293].

Г.Брутян, на протипагу принципам мовної відносності, висунув принцип мовної додатковості, який полягає в тому, що в мовній картині світу є, крім центральних, периферійні ділянки, які залишаються за межами логічного відображення. Через словесні образи і мовні моделі відбувається додаткове "бачення світу". Мовне моделювання світу отримують з його логічним відображенням, яке забезпечує створення більш "повної картини довкілля у свідомості людей" [2:57]. Хоча теза Г.Брутяна не знайшла загального визнання, однак вона, стосовно питання про запозичування, має важливе значення. З цього погляду можна розглядати інші мови, з яких ми запозичуємо, далекою мовною периферією, з якої, за певних умов, окремі слова входять у картину світу приймаючої мови. Людина спроможна впізнати лише те, що створює її мова. Отже, в цьому випадку мова ототожнюється з мисленням і відривається від матеріального світу.

Мова відбиває в собі і діяльність, і мислення, і матеріальні умови, в яких ця діяльність має місце. Відбиваючи об'єктивний світ і свідомість, що його відображає, кожна мова здійснює це неоднаково. Ця неоднаковість відображення може бути пояснена різними причинами: по-перше, здійснюють свій вплив матеріальні й соціальні умови існування носіїв мови; по-друге, людська свідомість пізнає об'єктивну реальність неторованим шляхом. У процесі пізнання люди можуть помилятися й збиватися на манівці. Усе це відбивається в мовах різних людських колективів, створюючи різноманітні "картини світу"; по-третє, кожна мова має свою власну структуру. В ній внутрішні системи пов'язані між собою закономірними стосунками, і включення до неї нових фактів завжди відбувається відповідно до цих стосунків.

Специфічної форми набувають зміни мовної системи. Нарешті, сукупність мовних значень не є чимось незмінним. Ці значення так само перебувають, як й усе у світі, у безперервному русі. Інтелектуальні зміни притаманні мові, яка на перший погляд має бути більш однорідною, але містить у собі велику кількість цих змін, що зумовлені багатьма причинами. Тут діють сили, які не можна досягти розумом і визначити за допомогою понять. Фантазія і почуття викликають індивідуальні образи, в яких відображається індивідуальний характер народу. І в цьому випадку один і той же зміст може бути

виявлений у безмежній кількості форм. Це стосується не тільки мови цілого народу, а й мови окремого індивідуума, яка пояснюється багатьма внутрішніми і зовнішніми чинниками. У цій царині проявляється національна своєрідність мови, національна своєрідність бачення світу. Ми пояснюємо означений процес тим, що людина у процесі пізнання природи наближається до неї і виробляє своє внутрішнє сприйняття відповідно до того, в які відношення вступають духовні сили. Це знаходить відображення і в мові, оскільки вона для слів утворює поняття. Але відмінність полягає в тому, що один народ вносить у мову більше об'єктивної реальності, а інший - більше суб'єктивних елементів, хоч різниця проявляється поступово протягом розвитку мови від зародження її до самих сучасних форм.

І внутрішні, і зовнішні закони розвитку мови є проявом її внутрішньої організації, яку ми досліджуємо через зовнішні вияви мови. Л.Вітгенштейн вважав, що для того, щоб пізнати об'єкт, необхідно розкрити не зовнішні, а всі його внутрішні якості, без яких об'єкт, як такий, немислимий. Цієї ж думки дотримувався М. Штрак, який стверджував, що пізнати сутність явища можна, тільки розкривши ті відношення форм матерії, що становлять його специфіку і зумовлюють його існування серед інших явищ природи. Термін *внутрішні закони мови* вживається як стосовно мови людства взагалі, так і стосовно окремої національної мови в усіх її виявах. На це звертав увагу зокрема В.А.Звегінцев [3:52]. В.М.Русанівський додає, що «внутрішні закони мови поєднують у собі загальні закони, тобто такі, що стосуються мови в цілому і як специфічного явища природи, і як національної мови, та часткові закони, що характеризують окремі більш-менш суттєві її сторони» [4:115].

1. Семчинський С.В. Загальне мовознавство.-К.,1988.
2. Брутян Г.А. Гипотеза Сепира-Уорфа.-Ереван,1988.
3. Звегінцев В.А.Очерки по общему языкознанию.-М.,1962.
4. Русанівський В.М. Філософські питання мовознавства.-К.

С. В. Плотницкая Когнитивная стратегия обучения студентов-журналистов

Отечественное языкознание последних десятилетий развивается под знаком коммуникативной лингвистики, которую можно рассматривать в качестве составляющей когнитологии как комплексной науки, изучающей познавательную – мыслительную деятельность. Язык стал оболочкой для мыслительных и познавательных процессов особой высокоорганизованной ма-

терии – мозга. Когнитология как наука появилась в конце XX века. Интерес к человеческой когниции (познавательной способности), к его ментальной сфере – речевым действиям, репрезентациям и стратегиям мотивирован связанностью интерпретационных процессов с культурой, так как человек находится в плену своей культуры.

Н. Хомский писал: “Изучение структуры языка может способствовать пониманию человеческого разума”, а Дж. А. Миллер высказал идею, о том, что когницию следует изучать в облике лингвистики, ибо язык – главный топик в когнитивной науке [1]. Сценарий бытия человека находится в концептосфере лингвокультурологического пространства. Концепты построения современной языковой картины мира содержат высшие моральные, этические, эстетические и идеологические ценности национальной культуры.

Понимание лежит в основе общения людей. Оно предполагает умение проникнуть в чужое сознание “через язык” и прийти к правильному семантическому выводу. Важнейшей категорией в языковой модели является концепт. Концепт отражает знание и опыт в определенной системе понятий. Концепт – оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы. Концепты создают этническое поле, и в них сосредоточена культура данного народа как результат структурирования человеческого опыта.

Структурный и функциональный анализ профессионально значимых текстов может быть включен в раздел современного языкознания, который называется теорией речевых актов. Живая речь складывается из актов общения, структура которых детерминирована непосредственно их прагматической функцией. Практическая необходимость языковых знаний, умений и навыков для юристов сомнению не подлежит, ибо все три основных вида их деятельности, сформулированные еще в Древнем Риме: “Respondere, cavere, agere = Советовать, составлять документы, защищать в суде”, требуют этого.

Целью журналистского творчества является установление контакта, взаимопонимания и возможного принятия точки зрения автора статьи (издания). Диалог журналиста с читателем обязательно предполагает обращение к мнениям социально значимых личностей, при этом полученная информация пропускается через призму авторского восприятия, соотносится с его системой убеждений и представлений о мире.

Журналистский текст имеет особый статус и воспринимается как потенциально репрезентирующий мнение какой-либо социальной группы, содержащий распространенные групповые оценки и являющийся собой одну из форм социального познания. Хотя модели знания, репрезентированные в журналистских текстах, имеют индивидуальный характер и основываются на опыте журналистов, они могут быть оторваны от контекста и превратиться

в социально значимые сценарии стереотипного знания. Пресса представляет собой опосредованную форму коммуникации, и журналистские тексты представляют собой тип аргументированной, убеждающей речи, поэтому журналист стоит перед проблемой выбора стратегии, позволяющей убедить читателя в своей правоте. В журналистике каждый журналист определяет свою стратегию и коммуникативные тактики ведения опосредованной беседы со своей аудиторией.

Журналистское творчество предполагает учет языковых возможностей, позволяющих планировать речевое воздействие на читателя. Сущность речевого воздействия заключается в таком использовании языка, при котором в модель мира реципиента вводятся новые знания и модифицируются уже имеющиеся. За языковым выражением всегда стоят какие-либо интересы, цели, чья-то точка зрения. Эти интересы определяют коммуникативные цели дискурса, которые представляют глобальные намерения или глубинные стратегии и коммуникативные тактики автора.

В этой связи аннотирование специальных профессионально значимых текстов для журналистов I-II курсов и создание на их основе собственного вторичного текста с использованием разветвленных синтаксических структур и концептов приобретает большое значение.

Лингвистическая память человека буквально заполнена клишированным речевым материалом [2] – готовыми языковыми знаками разных порядков: от словоформ и словосочетаний до целых фраз.

Речевая программа говорящего обычно осуществляется в очень свернутом виде, причем замысел относится ко всему тексту в целом. В замысле намечается основной тезис текста, являющийся предварительным смысловым планом, уточняющимся в процессе его реализации. Процесс порождения высказывания характеризуется нерасчлененной комплексностью. Фраза «сшивается», по словам В. Л. Скалкина, на выходе почти сразу, и здесь решается большая часть ее конструктивных и лексико-семантических проблем, здесь она конкретизируется, уточняется и реализуется в звуке. В этой фазе выполняются хранящиеся в долговременной памяти структурные модели и отсылаются в оперативную память некоторые речевые заготовки. Оперативная память действует мгновенно, производя две операции: выбор контура предполагаемой фразы, т.е. синтаксической схемы, извлекаемой из долговременной памяти в виде стереотипного фразового контура, и включения в этот контур слов. Задаваясь фразовым контуром, говорящий сохраняет возможности ограниченного варьирования, и при необходимости может вернуться к исходной точке высказывания для перехода на другой, более адекватный замыслу стереотип.

Особенностью второй операции является то, что она осуществляется за

счет взаимодействия двух функций - удержания смысла сказанного и удержания смысла того, что предстоит сказать. Таким образом, все операции совершаются симультанно. Содержание зарождающегося высказывания возникающее на смысловом уровне, после поступления контура предложения кодируется словами. Таким образом, между цельной мыслью и высказыванием складывается прочная однозначная связь.

Существуют различные механизмы порождения речевого высказывания: механизм воспроизведения отдельного предложения в готовом виде, сочетание крупных речевых образований, извлекаемых из памяти в неизменном виде, таких как речевые клише и штампы. Более сложным представляется механизм порождения высказывания путем сочленения крупных речевых образований с одновременным производством незначительных лексико - грамматических адаптаций. На уровне умений действует механизм конструирования высказывания на основе сознательного выбора слов, но с использованием готового скелета грамматической структуры фразы, а также механизм конструирования фразы на основе сознательного использования грамматических правил, сознательного поиска и отбора слов. Коммуниканты, планируя свое речевое поведение в дискурсе, выполняют своеобразные оценочные операции, гарантирующие вероятную успешность каждого речевого действия. Подчеркивая социокультурную детерминированность дискурсивного поведения человека, необходимо принимать во внимание и индивидуально-личностный аспект выполняемых действий. Личность может воспринимать и осмысливать социокультурные нормы индивидуально, исходя из своих потребностей и интенций, что приводит к индивидуализации речевых актов.

Умение анализировать иерархическую структуру текста, извлекать информацию и использовать ее в акте коммуникации дает студентам - журналистам возможность лучше понимать текст для специальных целей и удерживать в памяти больше фактов. Любая когнитивная стратегия, направленная на обучение текстовым структурам, приводит к улучшению понимания текста, формированию навыков зрелого чтения и выведения информации в устную речь.

Чтение, представляя собой вид рецептивной речевой деятельности, предполагает постоянную активность читающего, направленную на восприятие и переработку как языковой, так и содержательной информации текста. Благодаря чтению возможны передача и присвоение опыта, приобретенного человечеством в разнообразных областях социальной, трудовой и культурной деятельности. В этом отношении особая роль принадлежит результату чтения, т.е. извлеченной информации. Однако и сам процесс чтения, предполагающий анализ, синтез, умозаключение и прогнозирование, выполняет

значительную воспитательную и образовательную роль. Огромное количество информации, заключенной в текстах, побуждает к выработке гибкого подхода к чтению, т.е. к развитию способности извлекать информацию с разной степенью глубины и полноты в зависимости от коммуникативной задачи. Принцип коммуникативной направленности является основным в работе над текстом.

Воспитание культуры чтения - не частный интерес филологии; эта задача является неотъемлемой частью процесса повышения общего культурного уровня человека. Текст - это особая модель мира, и это объясняет необходимость тесного сотрудничества лингвистики с такими смежными общенаучными дисциплинами, как психология, литературоведение, теория информации, а если текст иностранный, - с переводоведением, страноведением, социолингвистикой.

Текст является одной из форм когнитивного и социально - исторического опыта социума. Текст - многомерное, замкнутое смысловое пространство, основными характеристиками которого являются связность и целостность. Текст можно рассматривать как универсальный способ закрепления индивидуальных и коллективных знаний, т.к. он является носителем духовной и материальной культуры, средством контакта различных культур языковых социумов. В тексте находит отражение система национальных особенностей и традиций, культурного наследия и жизненного уклада народа - носителя языка; он также включает специфические языковые явления, характерные для данной нации.

Интересный текст - главная предпосылка обращения студентов к чтению на иностранном языке. Обучаемые лучше справляются с более трудными, но увлекательными текстами, чем с легкими, но бессодержательными. Актуальный материал из газет и журналов постоянно сопровождает курс обучения чтению журналистов I-II курсов. Текст является основой для пополнения профессионального тезауруса студента. Найдя смысловое решение, студент приходит к умозаключению, как продукту мыслительной деятельности, и в конечном итоге получает результат - понимание. В макротексте содержится ключевая (уникальная) информация наравне с дополнительной, уточняющей, повторяющейся и нулевой информацией, поэтому в тексте всегда есть его свернутый, компрессированный вариант в виде сетки ключевых слов и словосочетаний. Для объяснения внутреннего способа формирования и формулирования заданной в тексте мысли важно видеть этот компрессированный текст в большем тексте как систему денотатов, выступающих как генератор текста. Нашей методической задачей является обучение студентов-журналистов компрессировать текст, опираясь на концепты, разветвленные синтаксические структуры и выделяя ключевую, уникальную

информацию, использовать ее в профессионально – направленном монологе. При обучении студентов монологическому высказыванию мы предлагаем им произвести ряд последовательных операций по трансформации компрессии и выведению компрессированной информации в устную речь. Этапы работы включают: письменный текст – упражнения на основе текста – устный текст. Создавая собственный вторичный текст, студент должен проникнуть в глубинный смысл оригинального текста. Текстовая деятельность рассматривается нами как специфическая деятельность кодирования и декодирования значимой информации и ее преобразование на разных уровнях абстракции (включая концепты и РСС) как результат креативного переосмысления текста оригинала. При этом задействованы как когнитивные процессы, обеспечивающие различие иноязычной информации, так и метакогнитивные, т.е. организация и управление познавательными действиями обучаемых. Под термином *разветвленная синтаксическая структура (РСС)* мы понимаем каждое предложение, включающее более одного предикативного центра или более одного ядерного предложения, способное в силу своей структуры подвергаться лексико-грамматическим трансформациям. РСС – сложное предложение, состоящее из двух или более простых предложений, а также простое предложение, включающее сложные грамматические конструкции: Complex Object, Complex Subject; комплексы с Participle and Gerund. Трансформационно-конструирующие упражнения при работе над специальным текстом сочетаются с параллельным сравнением тех аспектов духовной и материальной культуры, которые связаны с избранной студентами специальностью. Для студентов-журналистов это прежде всего касается прессы и литературы Украины и Великобритании. Использование современных информативных страноведческих текстов в учебных целях предоставляет студентам возможность практического применения полученных знаний в своей научно-исследовательской и профессиональной работе.

Все глубинные структуры тесно связаны с поверхностными посредством некоторых мыслительных операций, например, грамматических трансформаций, поэтому ядерные центры любой разветвленной синтаксической структуры аутентичного источника возможно и необходимо трансформировать и в дальнейшем использовать в устной монологической речи.

Поскольку обучаемые не являются носителями английского языка, каждую РСС они мысленно представляют средствами родного языка и трансформируют, например, сложный герундиальный оборот, независимый причастный оборот, сложное дополнение и сложное подлежащее в соответствующие придаточные предложение различных типов на родном языке.

Исходя из положения о том, что обогащение и приращивание иноязычного лексического материала происходит благодаря чтению литературы по

специальности, мы считаем, что обучение монологизированию оптимизируется за счет алгоритмизированной системы заданий, предусматривающей поиск и выведение информации письменных источников в устную речь. Данный алгоритм включает предтекстовые, текстовые и креативные упражнения. Мы акцентируем внимание на РСС только 1-й степени сложности:

- 1) сложносочиненные предложения с союзами and, but;
- 2) сложноподчиненные предложения: а) причины и следствия (если ...то; потому что; вот почему - because, that's why, thus, so, as, therefore; б) придаточное дополнительное: с союзом that, бессоюзные; в) придаточные определительные: союзные, бессоюзные.
- 3) простые распространенные (осложненные) предложения с Complex Object, Complex Subject, Participle and Gerundial Constructions.

Объяснение и последующее осмысление учебного материала реализуется через модели, речевые образцы, через смысловые блоки, через «типовой текст». Осмысление нового материала, его оформление связано с автоматизацией грамматических форм. Подача отобранного для усвоения грамматического и лексического материала реализуется через речевые модели на уровне предложения. Необходимые модели с разным лексическим наполнением вводятся через текст. Трансформация включает следующие операции:

- а) опущение: Ex.: The Dean asked him to leave the University because he missed lectures and didn't pass exams. → The Dean asked him to leave the University because he didn't pass exams;
- б) объединение / дополнение: Ex.: I didn't hurry. I had much time. → I didn't hurry because I had much time; I enjoyed the book very much because... → I enjoyed the book very much because it was very interesting;
- в) замена: Ex.: The man went to prison. The man was found guilty of arson. → The man went to prison because he was found guilty of arson.

Использование усвоенного лексико-грамматического материала в речи, его трансформация в речевой деятельности связаны с умением правильно выбрать необходимую конструкцию адекватно заданной ситуации, т.е. с умением отбирать лингвистические единицы в зависимости от экстралингвистических факторов. Вся работа строится с учетом поурочных лексических доз и коммуникативных задач.

При использовании лексико-грамматического материала в речи соблюдается ситуативно-тематический принцип подачи материала.

Если на первом этапе студенты учатся строить и распространять минимальное высказывание, в основе которого лежит предложение, то на продвинутом этапе перед ними стоит задача - научиться определять программу высказывания и строить его по этой программе, соединять отдельные ком-

муникативные задания, отдельные высказывания; темы, пройденные в течение семестра, в единое структурно-семантическое целое (макромонолог), используя разветвленные синтаксические структуры, т.е. в их задачу входит научиться строить информационно законченное и структурно оформленное высказывание по определенной теме. В монологической речи тема сообщения исходит из внутреннего замысла студента, формирующего это сообщение, из мыслей субъекта, из того содержания, которое этот субъект хочет передать в развернутом высказывании.

Высокая индивидуализация позволяет избежать шаблонного подхода при работе над текстом и формированием монологического сообщения, в полной мере использовать жизненный, профессиональный и лингвистический опыт студентов-журналистов, обеспечив развитие их мышления в процессе решения познавательных задач.

При подобном подходе к процессу обучения удается реализовать психолого-методический принцип, состоящий в том, что человек как объект учебно-познавательной деятельности способен к эффективному овладению учебным материалом, который методически препарирован с учетом особенностей его когнитивной сферы.

1. Хомский Н. Язык и мышление. - М. 1972.
2. Скалкин В. Л. Обучение монологическому высказыванию. - К., 1983.
3. Баранов А. Н. Лингвистическая теория аргументации (когнитивный подход): Автореф. дис. ... докт. филол. наук. - М., 1989.

Т. О. Маньковська

Українознавчі студії В. Ягича

Виникнення й розвиток слов'янознавства як наукової дисципліни тісно пов'язані з пожаттям громадсько-політичного життя у країнах Східної та Центральної Європи в кінці XVIII - початку XIX ст. Праці тогочасних славістів мали як наукове, так і загальнокультурне значення, сприяли активізації міжнародних культурних взаємозв'язків. Тому дослідження з історії славістики не лише становлять внесок у вивчення історії гуманітарних наук, але й розкривають важливі сторінки культурної спадщини слов'янських народів.

З цього погляду вагомою є наукова спадщина відомого вченого - славіста Ватрослава Ягича, професора слов'янської філології Віденського університету, дійсного члена Наукового Товариства ім. Шевченка. У 1874 році в Берліні спеціально для В. Ягича засновано кафедру славістики, а з 1876 року за його редакцією починає видаватися "Архів слов'янської філології", за п'ятдесятирічне існування цього журналу вийшло 42 томи.

В. Ягич розпочав свої наукові праці ще в 60-тих роках XIX століття студіями в царині літератури, мови та історії свого рідного хорватського народу. Обіймав творчим духом щораз ширші кола слов'янського світу, продовжуючи дослідження свого великого вчителя Ф. Міклошича, впровадивши в що ще недавно маловідому науку найновіші методи, досліди, піднісши її на рівень з іншими новітніми, світовими дисциплінами.

Українська наука також завдячує В. Ягичеві. Він до кінця життя цікавився питанням становлення та розвитку українознавства. Крім різних критичних заміток, надрукованих у різних томах "Архіву", написав декілька важливих робіт, які мали значний вплив на розвиток української філології: "Чотири критико-палеографічні статті" (1884), "Критичні нариси з історії російської мови" (1889), "Einige Streitfragen" (1908). В. Ягич велику увагу приділяв об'єктивності у наукових дослідженнях. Ці засади намагався прищеплювати при кожній нагоді своїм учням. Кілька разів на його семінарах було порушено питання про самостійність української мови. В. Ягич зауважував, що є мало об'єктивних досліджень у цій проблематиці, що спонукало його звернутися до своїх учнів з такими словами: "Але ж, мої панове, жодний поважний вчений не відмовляє вашому народові та вашій мові прав на самостійність. Ваша мова має всі дані для окремого розвитку і тільки від вас самих, від вашої безупинної праці залежить довести світові на основі дослідження мовних пам'яток, що ваша мова не сьогоднішня, що різниця між великоруською та вашою мовою тягнеться мов червона нитка цілими століттями від перших початків письменства на Русі" [8:59].

По відміні Емського указу 1876 р. здавалося, що для українців настануть кращі часи. В. Ягич зрадів цьому і на лекціях у Берліні зауважив: "Тепер, мабуть, центр вашої культурної роботи перенесеться зі Львова до Києва. Тому беріться з подвійною енергією до праці - ви, галицькі українці, щоб не дали застидатися вашим братам у Росії" [8:60].

Уперше В. Ягич торкнувся питань української мови та літератури в етнографічній статті "Dunav - Dunaj in der slavischen Volkspoesie" (1876) [3:299], в якій автор відгукується про українську народну поезію як про "найбільш захоплюючу, найкращу й найбагатшу з усіх слов'янських" [3:303]. З інших Ягичевих заміток, присвячених українській етнографії, можна згадати його рецензію на Врабелеві "Угро-руски народны спеванки" [5:620] та його замітку про "Мысли о народных малорусских думах" П. Житецького [6:613]. Побіжні згадки про українську мову трапляються у В. Ягича не раз у його порівняльних студіях зі слов'янських мов. Але перша окрема стаття, присвячена цьому питанню, - це його рецензія на "Нарис звукової історії малоруської мови" П. Житецького [7:348].

Надзвичайно цінною для мовознавства є праця В. Ягича "Історія сло-

в'янської філології" [9:1]. Автор намагається аналізувати українське питання об'єктивно, але з особливою прихильністю. Він критикує думки Венелина у статті "Про джерела народної поезії взагалі та південноросійської зокрема", в якій автор протиставляє українця і великороса. В.Ягич у чотирьох пунктах підсумовує висновки Венелина: а) малоросійська пісня пройме до сліз, а великоруська ніколи; б) великорус почуває себе дуже добре в праці, а українець любить спокій і тишу; в) великорус співає про свободу – волю, а українець про свою долю; г) великоруська поезія багата виразом емпіричної філософії, а українська – почуттями. Таким чином В.Ягич показав всю недоречність і безпідставність подібного гатунку порівнянь. Аналізує славіст і теорію І.Срезневського про пізній поділ староруської мови на наріччя та про давність українських мовних ознак над великоруськими, та великоруських над білоруськими [9:471]. Автор не погоджується з думкою про єдність всіх руських наріч у літературній мові до XIV ст., тільки стверджує, що "бажана єдність (насправді її не було) могла би містити в собі інші причини, які не виключали би існування діалектних особливостей ще в давні часи [9:471].

Говорячи про діяльність М.Максимовича, М.Костомарова, Н.Дашкевича, М.Драгоманова, автор, мабуть, стоїть за певне стале культурне співжиття обох народів. Учений зазначає, що М.Максимович любив московську північну Русь як сестру своєї київської, "как вторую половину одной и той же святой Владимирской Руси, чувствуя и сознавая, что как и их бытие, так и их развитие в одну без другой недостаточны, односторонни" (слова самого М.Максимовича). "Но эти взгляды вскоре потом, - пишет В.Ягич, - при неблагоприятных внутренних условиях перестали господствовать" [9:490]. Подібно до М.Максимовича думав і М.Костомаров, що хотів "примирить любовь к родной стране украинской и всеми ее бытовыми особенностями с требованиями общерусскими, не допускавшими лишнего дробления русского культурного и политического единства" [9:492].

Про Н.Дашкевича писав В.Ягич, що він "любил свою южнорусскую родину, хотя чуждался узкого национализма, не допускающего укладывать Украину в одно высшее целое с великорусским центром и севером" [9:493]. У М.Драгоманова звертає автор увагу на його симпатії і пошану до нової російської літератури з її дуже багатим культурним змістом, чого не було у галичан, серед яких йому довелося працювати декілька років. Відзначивши таке ставлення визначних російських українців до Росії взагалі, та до загальноруської зокрема, автор не забув і про галицьке русофільство. Він говорить про нього в характеристиці Якова Головацького, який змінився "во второй половине своей жизни из ревнителя галицкого областного движения в представителя "старорусской" партии, задача которой сводилась к поддержке культурно-литературных связей с общерусским языком и литературой" [9:

768]. Природним правом будь-якої народної мови є вільний розвиток, тому В.Ягич засуджує заборону російського уряду 1876 р., що вирішив "придавати будь-які прояви малоросійської національності" [9:863], та схвалює національні домагання польського та українського народів, наголошуючи: "можно считать лишь вопросом времени, когда польский и малорусский языки получат свои особые кафедры по крайней мере в некоторых русских университетах" [9:879]. А те, що авторові входить у наукову об'єктивність, то він вказує на аномалію у деяких українських вчених, що хочуть перенести "нынешние отношения малорусских наречий к великорусским целиком и в древнейшую эпоху, как будто многостолетняя жизнь народа обходила язык, не оставляя в нем ни малейших следов и отпечатков. В обсуждении подобного рода вопросов не должны заговорить чувства ни симпатии, ни антипатии" [9:895], тим більше, що багато академічних питань не вирішено й донині – хоча би відношення українського до великоруського, або словацького до чеського, чи кашубського до польського.

Звертаємо увагу на розвідку П.Гіннеберга "Східноєвропейські літератури і слов'янські мови" [2:396], в якій він подає статтю В.Ягича про слов'янські мови. В.Ягич, розрізняючи три "руські діалекти", не йде слідом таких вчених, як Т.Флоринський. В українській мові ("Ruthenisch der Kleinrussisch, auch Ukrainisch genannt") він визнає не лише відмінні ознаки, але й право самостійного літературного розвитку, що є лише науковим констатуванням факту. Однак характеризуючи літературну мову, він бачить її "im Zeichen der Sturm- und Drangperiode" [2:401]. Вказавши на російську Україну, як на колиску нинішньої української літературної мови, а на І.Котляревського та Г.Квітку-Основ'янка як на її вчителів, В.Ягич стверджує, що ця мова у новому своєму розвитку на австрійській Україні відійшла не лише від своїх поглядів, а й від народного джерела. Він вважає, що плекання її з гарячковим поспіхом висуває перешкоди, вирішити які буде нелегко. Мова обтяжується нечисленними неологізмами, вона під загрозою втрати своєї природності, щораз більше відбивається від зразкових українських взірців. Прагнення до якнайбільшого зазначування індивідуальності і самостійності руської (des Ruthenischen) проти російської (dem Russischen) спонукає не одного письменника до творення неологізмів, вимудрованих за польськими й німецькими взірцями, щоб лише створити щось нове, відмінне від великоруської. Такі перешкоди, які суперечать інтересам природного розвитку малоруської мови, схвалювати не можна. Таким небезпекам найуспішніше можна зародити якнайбільшою участю в культурних масових організаціях зі сторони сильних знавців мови в російській Україні. На жаль, якраз таких людей можна було би тоді знайти в невеликій кількості, бо пануюча в Росії система гноблення стримувала багатонадійні таланти від плекання рідного, українського.

Надії на покращення таких відносин не можна втрачати. Тоді можна буде пересвідчитися, що разом з російською мовою та літературою можуть існувати й розвиватися малоруська, польська чи інші мови. Яким чином і з яким успіхом руська (das Ruthenische) виконає своє завдання на рівні з іншими слов'янськими мовами, цього В. Ягич не міг сказати наперед, зауважуючи, що українську мову ще не було досліджено достатньо ані граматично, ані лексично, хоча діалектних досліджень не бракувало. У статті В. Ягич зазначає, що "аж в століттях політичної відокремленості біло – і малоруських мовних областей проти північно-східної московської Русі отримали ці два південно-західні діалекти свій особливий, індивідуально-національний, під постійним впливом польської державності з її мовою, релігією і культурою" [2:299]. Учений наголошував, що історичний вплив Польщі на Україну міг бути давніший, ніж спільна історія Польщі і України, адже і в "Слові у полку Ігоревім" з XII ст. зустрічаються полонізми. Зазначаючи це, не заперечуємо й пізнього впливу польського на українське. Вплив мусив бути, і то не лише односторонній, від давніх-давен особливо там, де обидва народи межують з собою – на галицькій території, де українська мова сягає значно далі на захід ніж по Львів, хоча В. Ягич відзначає поширення її зі сходу тільки до Львова.

У 29 томі "Архіву слов'янської філології" В. Ягича надрукована стаття М. Тершаковича "Beziehungen der Ukrainischen historischen Lieder resp. "Dumen" Zum südslavischen Epos." Автор аналізує думку про Олексія Поповича та висловлює думку, що вона в окремих деталях не співпадає з південнослов'янською, на що вказував О. Потебня. Одинокий вияв відносин України з сербами – це, на думку автора, вживання vocat. sg. місто пот. якраз в думах [4:233]. З цим важко погодитися, на що звернув увагу і проф. В. Ягич, вказуючи на те, що народ швидше перейме сюжет, поодинокі частини пісні – але не так легко піддається впливові граматичних форм. Поява vocat. замість потіп. sg. в народній поезії явище не рідкісне, навіть у північній та західній Русі. Будучи дійсним членом НТШ у Львові, учений підтримував тісні зв'язки з М. Грушевським. Тому не випадково М. Грушевський, пишучи вступне слово до I тому Записок Наукового Товариства ім. Шевченка (ЗНТШ), взяв до уваги й висловлювання В. Ягича про діяльність Товариства і стан української мови на той час. Віденський академік у своєму огляді сучасного наукового руху в різних слов'янських народів у розділі філології, етнографії, історії літератури відзначав важливе значення діяльності Товариства всупереч важких обставин, в які були поставлені українські наукові студії в Росії, та визнав, що вона "завдяки енергійній роботі галицьких русинів і тій моральній допомозі, яка іде на допомогу з Росії, заповідається з часом розвинути в русинську академію наук" [2: 496].

Ми торкнулися лише окремих аспектів дослідницької діяльності В. Ягича

в царині українознавства, що були вагомою сторінкою у становленні та фундуванні української мови, розвитку міжмовних контактів.

1. Hinneberg P. Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen. Die Kultur der Gegenwart.-Berlin u. Leipzig, 1908.- I.
2. Hruševskij M. Bericht über die Thätigkeit der Ševtschenko-Gessellschaft // Archiv für slavische Philologie.- Berlin, 1898.- Bd. XXVII.
3. Jagič V. Dunav-Dunaj in der slavischen Volkspoesie // Archiv für slavische Philologie.- Berlin, 1876.- Bd. I.
4. Teršakoveč M. Beziehungen der ukrainischen historischen Lieder resp. „Dumen“ zum südslavischen Epos // Archiv für slavische Philologie.-Berlin, 1907.- Bd. XXIX.
5. Vrabel V. Ugrorussische Volkslieder // Archiv für slavische Philologie.- Berlin, 1902.- Bd. XXIV.
6. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах // Archiv für slavische Philologie.- Berlin, 1903.- Bd. XV.
7. Житецкий П. Нарис звукової історії малоруської мови // Archiv für slavische Philologie.- Berlin, 1877.- Bd. II.
8. Зілинський І. Некрологи. Ватрослав Ягич // Хроніка Записок Наукового Товариства ім. Шевченка.- Львів, 1922.- Ч. 65-66.
9. Ягич. В. История словянской филологии // Энциклопедия словянской филологии.- СПб., 1910.

С. А. Бронікова

Засоби вираження функції нумеральності функціонально-семантичного поля квантитативності у сучасній українській мові

У сучасному мовознавстві функцію нумеральності функціонально-семантичного поля (далі ФСП) квантитативності виділяють на підставі різного набору диференційних семантичних ознак [див. детально 1:12-18]. На нашу думку, найімовірнішими і беззаперечними з-поміж таких семантичних ознак є "рахованість", "означеність", "більше ніж один". Тобто така функція передбачає вказівку на визначену кількість рахованих об'єктів (на точне число), крім одиничного (однинності, або сингуляривності, формус окрему функцію).

Мета нашої наукової розвідки встановити систему різнорівневих засобів вираження вказаної функції в сучасній українській мові зі з'ясуванням їх польової структури у термінах "центр" – "ядро" – "напівпериферія" – "близька периферія" – "далека периферія".

За прийнятим у лінгвістиці розумінням ядро функціонально-семантич-

ного поля містить найтиповіші форми і значення, найбільш вживані моделі і форми, а периферія – нетипові форми і значення, маловживані моделі і форми [5:25]. Дослідження проводилося головним чином на матеріалі текстів правових документів незалежної України, однак залучалися також тексти інших стилів та тлумачний Словник української мови. Встановлення системи різнорівневих засобів вираження утруднювалося недостатньою опрацьованістю проблеми мовних рівнів та підрівнів відповідно до конкретних мовних одиниць (наприклад, як морфологічно трактувати числівник). Тому доводилося слідувати щодо трактування місця деяких мовних одиниць у системі мови за емпіричним матеріалом, а не за традиційною теорією.

Вказані вище диференційні семантичні ознаки притаманні, насамперед, числівникам. Числівники мають два значення: 1) назва цифри і числа, 2) певна кількість предметів, що відбито в тлумачному словникові і на що неодноразово вказували граматисти [1:18-19; 6:144, 10:156-157], причому друге значення набагато вживаніше. Числівники означають реальну кількість предметів (Я з'їв два яблука, Він купив сім книжок), і лише коли йдеться про відомі явища елементарної математики (Два плюс два дорівнює чотири, Сім – натуральне число), реалізується абстрактне математичне значення. Власне тут числівники перестають бути числівниками, зазнаючи синтаксичної транспозиції в іменники, оскільки можуть виконувати в реченні функцію головного й другорядного члена речення.

В масиві правових документів суто математично-числовий варіант функції (позначення абстрактних математичних операцій) не засвідчується, проте є випадки, коли по суті предметно-рахункові функції опиняються в абстрагованих ситуаціях і виступають як математично-числовий варіант, наприклад, за позначення органу, що видав паспорт, кодами: Миколаївська область 14, Одеська область 15, Полтавська область 16 і т.д.

В українській мові числівниками можна назвати слова зі значенням кількості від 2 до 999 (слово один стоїть осібно, створюючи окрему підзону сингулярності): два, три, чотири, п'ять, сім, десять, одинадцять, дев'ятнадцять, двадцять, сорок, шістьдесят, дев'яносто, сто, триста, сімсот і т.д. Необтяженість числівників іншими неквантитативними семами (за невеликим винятком вторинного вживання числівників два - п'ять у значенні оцінки), їх вживаність, а також їх морфологічність, на чому слушно наполягає І.Р.Вихованець, трактуючи числівники як лексичні морфеми [4:30-33], ставить їх у центр зони нумеральності. Услід за І.Р.Вихованцем ми вважаємо за можливе кваліфікувати їх саме як лексичні морфеми з акцентуванням їх морфемного характеру. Це означає, що числівники є не суто лексичними, і навіть не лексико-морфологічними, а морфолого-лексичними засобами, що добре узгоджується з їх функцією – експонувати точну нумеральність. Саме із специфіки функції і

впливає морфолого-лексичний характер цих засобів. Граматичне значення завжди категоріальне, узагальнююче, натомість у даному разі вимагається точна вказівка на число, що заходить у суперечність із категоріальним значенням. Точність, а отже, конкретність, частковість, окремість, притаманна лексичним одиницям, якими, з одного боку, і є числівники. Водночас вони не виступають самостійними в граматичному плані, не можуть автономно виконувати роль членів речення (за винятком їх повної субстантивізації), не мають категорій числа й роду, категорія відмінка є нестійкою. Ці ознаки вказують на лексичну неповноцінність числівників, що зближує їх за якістю з морфемами.

Таким чином, виступаючи міжрівневою морфолого-лексичною величиною, числівник набуває спроможності сполучати лексичну конкретність, точність і граматичну абстрактність, узагальненість.

Власне лексичних морфем в українській мові всього 35, решта ж чисел передається комбінаціями вказаних базових морфем (сорок п'ять, сто одинадцять, двісті сорок п'ять).

Головним варіантом функції слід визнати предметно-рахунковий варіант – сполучення числівників з рахунковими словами, тобто словами на позначення предметів і понять, що піддаються рахунку. В аналізованому матеріалі правових документів незалежної України функція точної нумеральності майже винятково передається числівниками із значенням “певна кількість предметів”. До рахованих предметів при цьому можуть входити різні поняття. Найживанішим рахованим предметом, частотність якого в кілька разів перевищує частотність решти рахованих предметів та інших компонентів числівниково-іменниково-комплексу, є темпоральний компонент, пов'язаний із ФСП датування [див. про ФСП датування 2:150-171], що вказує на рік, добу, місяці, дні тижня, частини доби і т.ін.: 1) Народним депутатом України може бути громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років (Конституція, ст. 76.); 2) За два тижні до завершення строку зберігання таких предметів митниця повинна повідомити про це їх власника (Митний кодекс, ст. 94. (12.12.91); 3) Особи, які раніше відбували тюремне ув'язнення... - перші два місяці тримаються на суворому режимі (Виправно-трудоий кодекс, ст. 29); 4) Організації надається право припинити перевезення вантажів до усунення допущених порушень, повідомивши про це за п'ять днів вантажовідправника або вантажоодержувача (Про доповнення Статуту автомобільного транспорту Української РСР (25.01.78); 5) Громадяни знімаються з кооперативного обліку у випадках... 4) засудження до позбавлення волі на строк понад шість місяців, заслання або вислання (Про затвердження Правил обліку громадян, які бажають вступити до житлово-будівельного кооперативу (05.06.85). У зв'яз-

ку з семантичною відокремленістю темпоральної лексики від інших власне предметних слів та її великої поширеності ми виділяємо окремо темпоральний варіант функції. Саме цей варіант є найпоширенішим у текстах правових документів.

Високочастотним є також сполучення числівника не безпосередньо з предметним компонентом, а зі словами на позначення одиниць виміру (ваги, протяжності, об'єму, площі тощо), грошових одиниць, відсотків, частин якогось предметів і т.ін.: Ставка єдиного податку... у розмірі 79 грн. 48 коп. або у натуральній формі у розмірі 338 кілограмів пшениці м'якої третього класу з кожного гектара ріллі (Про збір на обов'язкове соціальне страхування, ст. 4 (26.06.97); Тканини... шириною не більше 57 сантиметрів (Про податок на додану вартість (03.04.97). Вакуум-випарна установка для переробки сільськогосподарської сировини на пасту продуктивністю 500 літрів на зміну (Про розробку і виробництво у 1993-1995 роках обладнання малої потужності для переробки сільськогосподарської продукції (05.07.93); Спеціальна економічна зона «Донецьк» знаходиться на півдні міста Донецька і займає площу 466 гектарів (Про спеціальні економічні зони... (24.12.98); Засудженням може бути додатково дозволено витратити... гроші в сумі п'ятдесят п'ять процентів мінімального розміру зар. плати (Виправно-трудовий кодекс (чинна ред.), ст. 38); Ставка єдиного податку встановлюється для Глобинського району Полтавської області у розмірі 79 грн. 48 коп. (Про збір на обов'язкове соціальне страхування, ст. 4 (26.06.97); Початкову ціну може бути зменшено до початку торгів... не більш як на 50 відсотків (Про власність (07.02.91).

В даному разі числівники не можуть безпосередньо сполучатися з іншими словами, бо ці лексеми позначають нераховані предмети або поняття. Такий варіант нумеральної функції назвемо мезуральним. До мезурального варіанту слід віднести також своєрідне сполучення числівників зі словами, що нагадують одиниці виміру, наприклад, голова, чоловік, душа, копа, в'язка, банка, штука, коробка, мішок тощо. Нами зафіксовано як невластне мезуративи слова голова, чоловік, особа та банка, штука, ящик, мішок, пляшка. Постійно збільшується навантаження безробітних на одне вільне робоче місце. Протягом 1996 року воно зросло до 11 чоловік (Про Основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки (18.10.97). Для рахунку істот (неосіб), як правило, використовується така одиниця рахунку, як голова: Обладнання цеху для забою великої рогатої худоби та свиней продуктивністю десять голів на зміну (Про розробку і виробництво у 1993-1995 роках обладнання малої потужності для переробки сільськогосподарської продукції (05.07.93). Для рахунку неістот (це, як правило, теж нераховані предмети та поняття) застосовуються одиниці виміру банка, мішок, пляшка тощо. Слово штука вживається разом з рахованими предметами для уникнення повторення однако-

вих слів. Попри свою плеонастичність у розмовно-побутовому стилі, у діловому стилі воно виконує дублюючу уточнювальну функцію. Випадки вживання невластне мезуративів незначні і стосуються переважним чином переліків чого-небудь, зафіксованих певними діловими актами, наприклад, перелік предметів гуманітарної допомоги у дарчому листі: Одяг та іграшки - 120 ящ. та 20 мішків, велосипеди - 4 шт.,... продукти харчування - 2000 банок, мийочі засоби - 6 пляшок, ... швейні машинки - 5 шт., столи - 67шт., стільці - 170 шт., плита - 1 шт., холодильники - 3 шт. (Щодо митного оформлення вантажів гуманітарної допомоги (12.12.97).

Серед числівникових сполучень із власне предметами переважають іменники назви осіб і конкретних неістот: ...вимога у зв'язку з: 21) будь-яким спором між двома або кількома власниками судна щодо використання судна й розподілу прибутку (Кодекс торговельного мореплавства, ст. 42); Установити, що дві або більше особи, які мають сертифікати, що засвідчують їх право на земельну частку (пай), можуть за їх бажанням здавати в оренду спільну земельну ділянку через уповноважену ними особу (0367 Про оренду землі (23.04.97); Конституційний склад Верховної Ради України - чотириста п'ятдесят народних депутатів України (Конституція України, ст. 76.); ...Надсилають другій стороні два примірники протоколу (Арбітражний процесуальний кодекс (діюча редакція).

Іменники на позначення абстрактних назв та особливо істот (крім осіб) трапляються в числівниково-іменному комплексі рідше: Сьогодні можна виділити чотири основні типи уявлень про політичну конструкцію суспільства (Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 1996 році); У тюрмах встановлюється два види режиму: загальний і суворий (Виправно-трудовий кодекс, ст. 29).

У семантиці інших нумеральних слів, крім суто квантитативних, наявні також інші, неквантитативні (ненумеральні) семи. Так, у словах нуль, тисяча, мільйон, мільярд, трильйон, дюжина і т.ін. поруч із семами квантитативності наявні семи предметності, а також граматичні семи числа і роду, крім того, вони виступають у реченні з тими ж функціями, що й іменники. Це дозволяє багатьом ученим справедливо зараховувати їх до іменників [3:237; 8:386-387; 7:573 та ін.]. Ми вважаємо такі іменникові числівники лексико-морфологічними засобами. Вони є лексемами, що займають морфемні позиції, тобто тільки виступають у функції лексичних морфем. Стосовно сполучуваності з іншими іменниками, то рахункові іменники практично нічим не відрізняються від числівників, крім дещо іншого розподілу частотності сполук, що пояснюється їх великим числовим значенням, яке, наприклад, набагато рідше поєднується з темпоральними компонентами, з назвами істот та конкретними пазвами неістот. У правових документах вони вживаючись головню на

позначення кількості грошових одиниць: Площа землі, що звільняється від оподаткування земельним податком, визначається із розрахунку суми інвестиції у грошовій формі до статутного фонду таких підприємств на 1 га площі землі, яку вони займають, еквівалентній 400 тисячам доларів США (2535 Про плату за землю (03.07.92); Затвердити кошторис видатків на підготовку і проведення цих виборів у сумі 21,811 мільярда карбованців (Про асигнування видатків на підготовку і проведення 19 травня 1996 р. виборів народного депутата України замість вибулого у Бориспільському виборчому окрузі № 208, Київська область (14.03.96); Вишукати можливість виділення Київській обласній державній адміністрації на 1994 р. із Фонду здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення додаткові капітальні вкладення в розмірі одного трильйона карбованців (Про невідкладні заходи щодо усунення наслідків Чорнобильської катастрофи в Поліському районі Київської області (22.04.94).

У зв'язку зі сказаним іменникові числівники можуть бути віднесені до ядра, але не до центру нумеральності. Це ж стосується і складених нумеративів, компонентом яких є іменникові числівники (рахункові іменники): тисяча двісті тридцять сім, два мільйони триста тисяч вісімсот одинадцять і т.ін., наприклад: Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України (Конституція України (28.06.96) Попри те, що дробові числівники мають подібну семну структуру як і кількісні, вони теж не можуть належати до центру нумеральності через свою маловживаність (дві сьомих, дванадцять тридцять перших), становлячи ядро зони, наприклад: Засідання секції Вищої ради юстиції вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менш як три четвертих від її складу (Про Вищу раду юстиції (15.01.98). Ті ж дробові числівники, частотність вжитку яких в українській мові досить велика, являють собою іменники (половина, чверть, десятина, сотка₂ тощо, а тому належать до напівпериферії. Виняток, мабуть, становить лише числівник півтора (півтори), який можна віднести навіть до центру нумеральності. Він засвідчується в текстах правових документів дуже часто, переважно у сполученні з темпоральними іменниками (понад 70% усіх фіксацій), наприклад: Жінкам, що мають дітей віком до півтора року, надаються, крім загальної перерви для відпочинку і харчування, додаткові перерви для годування дитини (Текст Кодексу законів про працю (діюча редакція).

Лексична морфема пів зафіксована кільканадцять разів лише в слові півроку, наприклад: Основною формою роботи Ради є засідання, які проводяться не рідше одного разу на півроку (Про Положення про Держкомітет України по стандартизації, метрології та сертифікації (24.05.96). Ми вважаємо, що пропозиція написання пів окремо зі словами, коли воно вживається у зна-

ченні "половина" [Український правопис: Проект найновішої редакції. - К.: Наук. думка. - С.41], не має рації, через те що це не така ж лексична морфема як інші числівники, що їх пишемо окремо, вона є значною мірою морфологізована, бо цілковито втратила відмінкові форми.

Серед дробів до лексико-морфологічних засобів належать іменники половина та чверть, а також частотні засоби вираження десяткових дробів на зразок нуль цілих п'ять десятих, що зазвичай мають цифрову графічну передачу, напр.: Київська область, затвердити кошторис видатків на підготовку і проведення цих виборів у сумі 21,811 мільярда карбованців (Про асигнування видатків на підготовку і проведення 19 травня 1996 року виборів народного депутата України замість вибулого у Бориспільському виборчому окрузі № 208, Київська область (14.03.96). Інших подібних засобів у аналізованих текстах не зафіксовано. Середній ступінь вживаності притаманний іменниковому дробові половина, що вживається передусім на позначення складу людського колективу, рідше на позначення 1/2 частини предмета, грошової суми. З темпоральними іменниками вживається рідко. Невеликий ступінь вживаності має іменниковий дріб чверть (12 фіксацій серед 50 000 документів), наприклад: Виробничі потужності завантажені лише на чверть (Про Концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України (19.01.98).

До напівпериферійного шару слід віднести також решту рахункових іменників, у яких нумеральні семи ще виразніші, а кількість їх більша: десяток, сотня, десятка, сотка, двійка, трійка, сімка, дожина, сімнадцятка, сорочівка і т.д. Нами засвідчено незначну кількість випадків вживання лексичних засобів нумеральності на позначення відповідної цифри, наприклад: У внутрішній частині головки двійки цифрового позначення номіналу, що розташоване в розетках з країв біля геометричного орнаменту лицьового боку банкноти відсутня штрировка тонкими лініями (Про фальшиві банкноти номіналу 20 гривень зразка 1992 року (04.05.98); При поганій чутності дозволяється цифри передавати окремо, при цьому вони передаються так: одиниця, двійка, трійка, четвірка, п'ятірка, шістка, сімка, вісімка, дев'ятка, нуль (Про введення в дію інструкції по використанню засобів радіоіз'язку в митних органах (14.04.93). Незначним є й функціонування лексичних засобів у значенні "група з певної кількості": Вважати реабілітованими осіб, які з політичних мотивів були необгрунтовано засуджені судами або піддані репресіям позасудовими органами, в тому числі «двійками», «трійками» (Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні (17.04.91); Дюсш, СДЮШОР, спортивних клубів (КФК), що увійшли до трійки найкращих (Про затвердження Положення про єдину систему оцінки роботи фізкультурно-спортивних організацій України зі спортивної майстерності з олімпійських видів спорту на 1998-

2000 рр. (19.06.98). Лише слово сімка має порівняно більшу вживаність, що зумовлено позамовними причинами: наявністю політично-економічного терміна “Велика сімка”, наприклад: Про взаєморозуміння між Урядами країн «Великої сімки» (Про ратифікацію Угоди про грант... Урядом України та Чорнобильською атомною електростанцією (18.03.97); Про проект Звернення Верховної Ради України до парламентів країн Великої сімки та Європейського союзу про Чорнобильську катастрофу (Про орієнтовний перелік питань для розгляду Верховною Радою України у квітні 1995 року (24.03.95). Тільки у поодиноких випадках засвідчується інший контекст: За рівнем якого [літакобудування] вона [Україна] входить до сімки провідних держав світу (Виголошення щорічного послання про внутрішнє і зовнішнє становище України (12.05.98).

Близька периферія велика обсягом щодо засобів вираження нумеральності, проте семи нумеральності тут, власне, недомінантні. Сюди ми відносимо, по-перше, рахункові іменники, в семантичній структурі яких додаються конотативні семи: десяточок, сотенька, десяточка, соточка, двісчка, трісчка, сімочка, сімнадцятка, сороківочка і т.д. По-друге, маловживані рахункові іменники: двадцятка, тридцятка тощо; по-третє, близьку периферію складають рахункові прикметники (порядкові числівники), утворені від числівників та рахункових іменників (перший, другий, третій, четвертий, п'ятий, сотий, тисячний, мільйонний і т.д.). У своїй семантичній структурі вони сполучають сему нумеральності з якісною семою порядковості “такий, що займає певне місце у ряді наступних”. По-четверте, сюди ж належать також інші прикметники, прислівники та дієслова, утворені від рахункових іменників: потрійний, двоїстий, двійковий, десятковий, по-п'яте, по-шосте, по троє, по четверо, двічі, тричі, повторювати, подвоїти, утроїти, роздвоїтися, потроєний, роздвоєний, подвоюючи, потроюючи, роздвоюючи і т.ін., а також віддієслівні іменники (подвоєння, роздвоєння тощо). Перша і друга групи рахункових слів у текстах правових документів не вживаються через свою конотативність.

До близької периферії слід віднести також словотвірні засоби вираження нумеральності. До словотвірних засобів нумеральності ми зараховуємо винятково словотвірні типи зі значенням нумеральності, тобто коли в дериватах виступає не лексичне, а словотвірне значення нумеральності. Прикметникові деривати утворюються, як правило, за допомогою зрощеннево-суфіксального способу на базі відповідних словосполучень із нумеральним компонентом: два боки – двобічний, чотири осі – чотиривісний, три кімнати – трикімнатний.

Такі деривати у правових текстах мають низьку вживаність і фіксуються спорадично; двобічна угода, двобортне пальто, двовісний віз, чотиривісний

вагон, тригранна піраміда, двокамерний термонасос, двоквартирний жилий будинок, трикімнатна квартира, п'ятиповерховий будинок і т.ін. Крім ступеня вживаності, словотвірні засоби обмежені також активністю основ переважно числівників два, три, чотири. З цього ряду випадають лише нумеральні деривати з другим темпоральним компонентом -годинний, -денний, вживаність яких помітно вища, ніж інших, а в ролі нумерального компонента виступають числівники в значному розсязі: тридцятигодинний режим роботи, триденний термін, сорокагодинний робочий тиждень, двадцятиденний строк і т.д.

У окремих випадках прикметникові нумеральні деривати утворюються зрощенневим способом, наприклад, тривалентний хром-іон, або ж їх мотивацію можна трактувати подвійно, як двоколісний транспортний засіб (- два колеса, або дво + колісний), стовідсотковий (- сто відсотків, або сто+ відсотковий) тощо.

І нарешті, до далекої периферії нумеральності належать кількісні і дробові числівники, рахункові іменники тощо, які перебувають у пасивному складі сучасної української лексики, тобто є або архаїзмами, або діалектизмами. Це такі кількісні числівники як дев'ятдесят, штири, штирдесят, у тому числі й діалектні складені числівники своєрідного типу рахунку двадцять без двох (18), п'ятдесят без трьох (47), одинадцятьсот (1100), сімнадцятьсот і т.ін. Це застарілі дробові числівники: півтретя (2 з половиною), півчетверта (3 з половиною), піввосьма (7 з половиною), півчвартаста (350), півп'ятаста (450) і т.д., рахункові іменники на кшталт копа (50), дві копи (100), копа кіп (2500), дві-сот кіп (10 000), сот-сот-крат кіп (500000), тузін (12) та ін. Цю старовинну систему лічби детально подано в [9:111-112].

Сюди ж слід залічити і надто спеціальні рахункові іменники, що належать винятково мові математики. Це рахункові іменники на позначення великих чисел (секстильйон, септильйон, октавільйон), на позначення спеціальних математичних величин, напр.: число π (пі), число e , число i та ін. Всі ці утворення, звичайно, трапляються подекуди лише в текстах художньої та почасти наукової літератури. До далекої периферії належать також іменникові нумеральні деривати, які є просто реліктами: двобій, тризуб, двовладдя, двокрапка тощо.

Таким чином, у сучасній українській мові нумеральність являє собою окрему підзону в межах зони визначеної кількості функціонально-семантичного поля квантитативності й чітко структурується за спадом ознак “типові (домінантні) нумеральні семи” + “вживаність” від центру та ядра через напівпериферію в напрямку до близької та далекої периферії. Центр нумеральності морфологічний (лексичні числівникові морфеми), а решта шарів являють собою, за винятком незначного нашарування словотвірних засобів, лек-

сико-семантичні засоби, що дозволяє твердити про морфологічно-лексичний характер підзони нумеральності.

1. Акуленко В.В. О выражении количества в семантике языка // Категория количества в современных европейских языках. - К., 1990.
2. Бондар О.І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження. - Одеса, 1996.
3. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). - М., 1972.
4. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. - К., 1988.
5. Гак)В.Г. Теоретическая грамматика французского языка: Морфология. - М., 1986.
6. Городенська К.Г. Числівник // Грамматика української мови: Морфологія. - К., 1993.
7. Плотникова В.А. Имя числительное // Русская грамматика. - М., 1982. - Т.1.
8. Реформатский А.А. Число и грамматика // Вопросы грамматики: Сб. ст. к 75-летию акад. И.И.Мещанинова. - М.-Л., 1960.
9. Смерчинський С. Нариси з української синтакси (У зв'язку з фразеологією та стилістикою). - Харків, 1932.
10. Hurford G.H. Language and Number: the Emergence of Cognitive System. - Oxford, 1987.

О.М. Цапок

Етимологія знакових репрезентантів концепту краса в українській мові

Однією із важливих форм мовного відображення культури є етнознакові одиниці, тобто умовні рефлекси культурних етноконцептів. За визначенням Ю.С.Степанова, концепти є “ніби згустки культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини” [19:40]. Тому їх імена належать до розряду мовних знаків, що є ключовими “культурними” словами. Аналіз виділених одиниць на підставі когнітивної лінгвістичної парадигми за двома напрямками – одномасіологічним та семасіологічним – дає змогу дослідити концепти як вербалізовані “факти культури”.

Концепт КРАСИ належить до лінгвокультурних феноменів української ментальності, що зумовлює його константний характер у нашій культурі. Споконвічний потяг до прекрасного та “філософія серця” є визначальними чинниками української світосприймальної настанови.

У мовній системі етноконцепт КРАСА представлений лексемами *краса*, *врода*, та похідними від них (*красний*, *красивий*, *прекрасний*, *вродливий*), а також атрибутом *гарний*. Етимологія названих одиниць стала об'єктом нашої уваги. Під час проведення аналізу ми надавали особливого значення

тому факту, що “іменуючи певний концепт, носії мови конвенційно закріплюють у процесі спільної пізнавальної діяльності його місце в ментальному лексиконі, мові, формують його інформаційну структуру, уточнюють, збагачують її за рахунок зв'язків з іншими концептами” [11:11].

У процесі експлікації діяхронного зрізу концептуального наповнення знаків *краса*, *врода*, *гарний* було використано модель породження номінативної одиниці, розроблену О.О.Селівановою [12:86-108]. Зазначена модель враховує вказані вище особливості акту номінації і зорієнтована на інтегративну природу концепту, комплексність його інформативного наповнення.

Відразу зауважимо, що виявлення глибинного змісту знакових репрезентантів доцільно розглядати з позицій зіставлення їх синхронії та діяхронії, тобто внутрішньоконцептуальної динаміки константи КРАСА, оскільки, на нашу думку, генеза та еволюція концептосфери відображається і фіксується насамперед у мові.

На синхронічному рівні лексеми *краса*, *врода*, *гарний* як абстракції містять вказівку на певну “якість, властивість” об'єктів (рівень якості) та оцінку (модус). Однак, якщо перше й останнє слово позначають ці властивості стосовно предметів і явищ дійсності, а також зовнішнього та внутрішнього світу людини, то друге – характеризує лише людину [17:327; 15:476; 16:34; 14:716]. Зіставний аналіз словникових дефініцій засвідчив такі семантичні домінанти у визначенні КРАСИ: 1) вона виступає холистичним об'єднанням явищ і об'єктів, наділених позитивним модусом; 2) задіє сферу образів та психічних функцій відчуттів і почуттів, тобто має аперцептивну природу; 3) корелює з двома сферами – буття природи і життя людини. Кристалізації такого концептуального наповнення лексеми *краса* в українській ментальності передували довгий шлях формування – від первинних уявлень, психічних відчуттів, почуттів у формі “туманного дещо” (термін С.А.Аскольдова-Алексєєва – О.Ц.) до образів, далі до сформованого поняття, а потім більш широкого розуміння – концепту.

Аналізуючи знакову репрезентацію концепту КРАСИ в українській мові, ми перш за все вдаємося до характеристики номінативи *краса*, яка за своїм походженням є більш давнім утворенням, крім того, має ширше змістове наповнення у порівнянні з іншими репрезентантами.

Першим етапом становлення вербалізованого концепту КРАСА, відповідно до моделі О.О.Селіванової, варто вважати виникнення мотиву номінації. Відтворення мотиваційних установок має виходити із характеристики міфологічних констант, у контексті яких проходило зародження концепту, а також імплікації концептуалізованої зони, що базується на “синонімізації речей та слів” і об'єднує слова, речі, міфологеми, ритуального смислового ряду [19:68]. Концептуалізована зона етноконстанти КРАСА ґрунтується на пра-

давній синонімізації сонця, вогню, світла, деяких речей із матеріального світу та самої людини. Про конекції концептів СОНЦЕ, ВОГОНЬ, СВІТЛО з аналізованим концептом свідчить внутрішня форма лексеми *краса*. Відомий етнограф та фольклорист О.М. Афанасьєв стверджував, що “слово краса спочатку означало: світло”, а вже потім трансформувалось у сучасне розуміння цього поняття [1:75]. Існує версія, що стел. *краса* (псл. *krasa*) пов’язується з *kresati* – первісно “створювати, творити”, а також має відношення до лит. *karštas* гарячий, *karštis* спека, лтс. *karša* те саме, *karšet* розпалювати, розігрівати, звідси первісне тлумачення “чогось гарного” як “блиск вогню, світло” [5:76]. М.М. Маковський зазначає, що ймовірно слово *красивий* може співвідноситись із значенням “палити”, яке виникло із ритуального жертвоприношення, коли предмети культу кидали у вогонь з метою викликати милість богів [8:113]. Автор припускає зв’язок етимона *краса* із і-с. *kres* – висікати іскру, ірл. *creas* іскри від кресала, чес. *kresat* висікати вогонь [8:113]. В усіх наведених семантичних ланцюжках виразно простежується солярна етимологія імені *краса*. Крім того, у слов’янському *krasa* помітні ознаки типового і-с. віддіслівного імені з довгим голосним *a* (ō) у корені, що виник з кореневого *e*. Тому близькими до *krasa* можна вважати дієслова *kresati* та *krēsiti*, оскільки “відношення *krasa-kresati/krēsiti* (тобто *a* : *ě* чи *ō* : *ē*) цілком входить у межі відомих і-с. та слов. закономірностей” [26:96-97].

Первинне смислове наповнення концепту КРАСИ пояснюється особливостями міфологічної світонастанови древніх слов’ян, від яких зазначений елемент потрапив до концептосфери українського народу, але вже дещо з іншим значенням. Сонце, що є джерелом тепла і світла, від якого залежить все життя на землі, космоакральною свідомістю праукраїнців сприймалося як небесне божество. Звідси прояви сонцепоклонництва, характерні для їх менталітету, яке не зникло навіть з впровадженням християнства. Практично вся давньослов’янська обрядовість пов’язана з культом сонця. Багато що з тих часів дійшло і до наших днів, залишившись у ритуалах, сьогодні не завжди зрозумілих, та у фольклорі.

Уявлення про сонце було структуроване міфологічним мисленням у архетип СОНЦЯ. Не менш важливе значення для космоакральної ментальності людства мав архетип ВОГНЮ, який відповідно до архаїчної категоризації світу є похідним від попереднього. Природою вогню вважалось сонце, а сонячні промені сприймалися як вогненні. Аналогічно до попереднього випадку, вогонь називали святим і шанували як Бога. Йому приписували очищувальну силу, завдяки чому використовували у різних обрядах, зокрема в Купайлову ніч. Вогонь вважали символом плодючості [6:32 – 33].

Очевидно, синонімізація архетипів СОНЦЯ, ВОГНЮ й перших уявлень про *красу* відбулась на основі перенесення спільної для обох реалій ознаки

(світла) на перцептивні образи об’єктів дійсності. Ідея світла є діахронною ономасіологічною ознакою етимона *краса*. Можна стверджувати, що слово утворене на підставі двох типів мотивації – гештальтна (образна) та модусна. В основі першої лежать “конекції асоціативно-термінальної частини когнітивної моделі із зоровими відчуттями” [12:174]. Асоціювання зовнішнього вигляду об’єктів доквілля із сьйвом сонця, блиском вогню мало в своїй основі емоційно-чуттєве сприйняття дійсності. М. Германов зазначав, що “краса утворюється завдяки переживанню, зовсім не схожому на відчуття”, воно є особливою емоцією, яку “можна назвати емоцією краси” [2:9]. Вона проявляється “своєрідним відчуттям задоволення”, відмінним від задоволень, які ми отримуємо від життєво необхідних об’єктів [7:6; 13:100]. Напевне зовнішній “блиск” деяких об’єктів доквілля, осяяних сонцем, настільки вражав зір людини, що здавався їй знаком божим.

Семантичний зв’язок *вогонь-краса* є досить відчутним у внутрішній формі лексеми *гарний*. Дехто з лінгвістів, недостатньо враховуючи особливості міфологічного світосприйняття слов’ян та деякі культурні чинники, помилково виводить етимологічні корені виділеної одиниці від давньоскандинавського іменника *harr* князь та прикметника *harr* сивий, що відповідає давньосакс. *har* благородний, почесний, високий, прекрасний, нововерхньонім. *hehr* величкий, священний, високий [9:31]. Така етимологія є досить сумнівною, як і малоімовірним з точки зору фонетичних закономірностей є зв’язок слова *гарний* з болгарським харен *красивий* чи грецьким *χάρης краса* [25:103]. Враховуючи раніше названі нами фактори, що вплинули на первинне формування етноконцепту КРАСА, походження зазначеної лексеми необхідно пов’язувати із слов’янським *гагь випалене місце* та дієсловом горіти, на що вказував ще О.О. Потебня [9:29], а також із поняттям жар *вогняний блиск*. У такому ракурсі цілком очевидною є спорідненість аналізованого слова із *kresiti, kres* [20:108].

Концепція походження *краси* від *світла* лягла в основу філософського вчення В. Соловйова [18], який намагався її науково обґрунтувати. Він стверджував, що наука довела існування органічного життя як перетворення світла. На думку філософа, матерія стає “посієм краси через дію одного і того самого світлового начала, яке її спершу освітлює поверхово, а потім внутрішньо пронизує, наповнює життя й організовує” [18:102].

Концептуальний зв’язок *краса-світло* простежується на мовному матеріалі фольклорних джерел, а також у сучасному слововжитку. Цей зв’язок актуалізується у словосполученнях, до складу яких входить атрибут “красний”. Одним з найбільш уживаних висловлювань, що дійшли до нас, є словосполучення *красне сонечко*. Зважаючи на важливість архетипу СОНЦЯ для міфологічного світогляду, стає зрозумілим, що для первісного народу

“не було в природі нічого кращого за денне світило, яке дає всьому життя і фарби” [1:75]. Окрім зазначеного випадку слововживання лексеми “красний”, вона в українській системі вербалізованих знань виступає характеризатором складників концептів ЛЮДИНА, ПРИРОДА. Напр., *Краснее* личко серцю неспокой [2:395]; І бджола на *красний* цвіт летить [10:182].

Екстраполяція небесно-планетарної, здебільшого сонячної, символіки на сферу земну (природи, людини) внаслідок асоціативно-образної мотивації спричинила перетворення первісного комплексу уявлень про красу на своєрідний гештальт, який, хоч і складається з окремих компонентів, усе ж мислиться цілісно, як єдиний, суцільний образ, “органічне” утворення, а не “проста сума окремих складових складників” [17:15]. У процесі розвитку української ментальності названа гештальтструктура переходить до розряду абстрактних понять. Зауважимо, що виникнення лексеми *краса* з позицій синхронії вважають “наслідком ізольованої абстракції”, а також репрезентантом “найвищою мірою узагальненого поняття ознаки, яке не протиставляється предметному представленню (денотату)” [23:94]. Таким чином, у процесі розвитку етноконцепту КРАСИ в контексті української культури поступово проходить часткове згасання первинного значення, зафіксованого етимологічно “внутрішньої форми”, супроводжуючись трансформацією змістового наповнення, для якої характерне зміщення смислових акцентів із сфери емоційно-чуттєвої до зони суто ментальної.

Важливо зауважити, що, крім раніше названих архетипів СОНЦЯ і ВОГНЮ, особливу роль у становленні змістового наповнення концепту КРАСА в системі українського світобачення, об’єктивованого мовою, відіграв архетип ЗЕМЛІ. Цьому сприяли, по-перше, прояви селянського світосприйняття, характерні для українського народу; по-друге, прагнення до внутрішньої гармонізації космічно-земного зв’язку, що проявляється через символіку народження [21:307]. З таких позицій варто розглядати ономазіологічну структуру іншого знакового репрезентанта етноконцепта КРАСА – лексеми *врода*. У самій назві чітко проявляється мотивуюча ознака – корінь *род*, що вказує на її зв’язок із ідеєю родючості, продовження роду. Проте дехто з дослідників з огляду на таку мотивованість фіксує реляції *вроди* зі *світлом*, стверджуючи, що Род або Рід є давньослов’янським найменуванням Всеєдиного Духа Світла [24:291]. Підтвердженням названої реляції є паралелізм, виявлений П.Ю. Гриценком на семантичному рівні у синонімічності лексем *красивий* і *вродливий* [4:168]. Напр., Не родися *красна*, та родися *шасна*. Не родись багатий та *вродливий*, а родись при долі і *шасливий* [22:112]. Використовуючи діалектний матеріал, науковець значною мірою реконструює комплекс сем з основою *крас-*, пов’язаних з ідеєю родючості, розмноження, продовження роду [4:28, 162, 167-168].

Синонімізація одиниць *краса* і *врода* стає більш зрозумілою і обгрунтованою з огляду на те, що етимон д.-рус. *крес*, від якого походить *краса*, окрім значення “світло”, містить сему “оживати” [3:102]. Звідси виходить семантичне наповнення слова *вос-кресі-ння*, яке початково означало відновлення, запалення “вогню-світла” [1:234]. Концептуальна низка корелятивів *краса/врода-світло/вогню-рід* існує на підставі асоціативних конекцій між концептами СОНЦЕ, ВОГОНЬ і ЖИТТЯ. Цілком очевидно, що сонце дає необхідне тепло і світло для життя на землі. Тому в архаїчній свідомості саме сонце постає як таке, що може народжуватися весною, помирати взимку і знову навесні *вос-креса-ти*.

Синонімізація понять *краса* і *врода* спричинила сучасний стан накладання їхніх концептуальних полів. Так, під впливом гештальтструктури концепту КРАСА українці класифікують ВРОДУ як “сукупність уродженх фізичних рис людини” [17:327].

Таким чином, результати аналізу етимологічних коренів мовних репрезентантів етноконцепту КРАСА засвідчили, що на становленні в українській ментальності названого конструкта позначились його асоціативні зв’язки з архетипами СОНЦЯ, ВОГНЮ, ЗЕМЛІ, ЛЮДИНИ, ПРИРОДИ, сформовані на базі ідей *світла* та *продовження роду*.

1. Афанасьев А.Н. Древо жизни.-М., 1982.
2. Германов М. Психология красоты.- Петроград. б.р.
3. Голан А. Миф и символ.-М., 1994.
4. Гриценко П.Ю. Моделирование системы диалектной лексики.-К., 1984.
5. Етимологичний словник української мови: В 7 т.- К., 1983.- т. 3.
6. Іларіон, Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу.-К., 1992.
7. Красота и мозг: Биологические аспекты эстетики.- М., 1999.
8. Маковский М.Н. Удивительный мир слов и значений.-М., 1989.
9. Мельничук О.С. Звідки походить слово *гарний*? // Мовознавство.-1969.- №1.
10. Прислів’я та приказки – К., 1989.
11. Селиванова Е. Принципы концептуального анализа // Актуальні проблеми менталінгвістики. Науковий збірник.-К., 1999.
12. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазіология.-К., 2000.
13. Симонов П. Красота – язык сверхсознания // Наука и жизнь.- 1989.- № 4.
14. Словник синонімів української мови.- К., 1999.- т. I.
15. Словник української мови: В 11 т.- К., 1970.- Т. I.
16. Словник української мови: В 11 т.- К., 1971.- Т. II.
17. Словник української мови: В 11 т.- К., 1974.- Т. IV.
18. Соловьев В.С. Красота в природе // Соловьев В.С. Стихотворения. Эстетика. Литературная критика.-М., 1990.
19. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования.- М., 1997.

20. Тищенко О.В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі.-К., 2000.
 21. Українська етнографія – К., 1994.
 22. Українські приказки, прислів'я і т.ін. – К., 1993.
 23. Уфимцева А.А. Лексическое значение (принцип семиологического описания лексикона).-М., 1986.
 24. Шокало О.А. Українська традиційна святково-трудова обрядовість // Українознавство.-К., 1994.
 25. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд.- М., 1979.- Вып. 3.
 26. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд.- М., 1985.- Вып. 12.

Т. І. Панскіна

Лексема «море» в українських прислів'ях та приказках: особливості національного стереотипу

Прислів'я та приказки акумулюють у собі досвід мовного колективу, пов'язаний з його культурними традиціями. Засобом втілення національно-культурної специфіки стає образність, а інтерпретується ця образність відповідно до національно-культурного простору мовного колективу [15:215]. У прислів'ях та приказках, як і в інших видах паремій, семіотична структура складається з двох компонентів: один містить інформацію, експліцитно виражену в тексті, а інший – інформацію, імпліцитно присутню [22:39]. Саме другий компонент, за умов його сприйняття, дозволяє зрозуміти особливості народного стереотипу щодо того або іншого об'єкту.

А.А.Москаленко, який багато уваги приділяв вивченню лексики, зазначав, що “лексична норма обов'язково мусить узгоджуватись із станом і закономірностями розвитку словникового складу мови... повинна бути загальнонародною, типовою, спираючись на мовну практику більшості народу” [6:19]. Для цього треба вивчати особливості вживання тих або інших слів у пам'ятках писемності, у фольклорних текстах, у живому мовленні. Особливо необхідно приділяти увагу словам, які входять до складу основних концептів культури.

Слово *море* в українському фольклорі має широкий асоціативний ореол. У словнику Е.Мурзаєва термін *море* визначається так: “море - частина океану, ізольована або сушею, або підводним рельєфом. Місцеві значення: “вільна від рослинності частина озера”, “затока, бухта”, “лиман”, “штучне водосховище” [7:374]. Серед узуальних сем ми не зустрічаємо таких, як-то: “перешкода”, “межа”. Кожна літературна мова збудована, утворена на ґрунті народної мови [5:5]. Тому з'ясування семантики фольклорного слова є істот-

ним доповненням до словникового визначення. З прислів'їв та приказок добуємо розгорнуту характеристику лексеми *море*. Це скупчення води, в *морі* водиться риба, воно безмежне, широке, глибоке, велике: ложкою моря не вичерпаєш [18:284], нащо в море воду лити, коли воно повне [16:324], ото-то горе, що риба в морі [8:348], горе – не море, перейдеш [9:154], море, що горе: і берегів не видно [9:154], в боргу, як у морі: ні дна, ні берега [2:99], за час моря не переїдеш [17:288], ночвами моря не перепливеш [17:46], горе - що море: дна не дістанеш [9:154], як пилинка в морі! [8:348].

Народний (фольклорний) стереотип *моря* як “чужого”, невідомого простору втілюється в прислів'ях та приказках інакше, ніж у замовляннях [пор.14:17]. Лише частково перетинаються семантичні прирошення смислу лексеми *море* у прислів'ях і приказках та у казках [пор.1:64]. Як досить мобільний жанр, прислів'я та приказки спроможні вмістити в собі елементи світобачення народу в різні епохи його буття.

З давніх часів дійшла до нас традиція оживлення об'єктів природи. До *моря* звертаються як до живого, приписують йому властивості суб'єкта, зокрема можливість виконувати дію: роздайся, море, жаба лізе! [17:128], морських топить море, а сухопутних душить горе [2:210].

У численних текстах прислів'їв та приказок слово *море* виступає у складі порівнянь та паралелізмів: бреду горем, мов тим морем [16:25], “гуляє, як риба в морі [8:111], в боргах, що в морі: ні дна, ні берега, ні сну, ні спокою не видно [2:99], їздить морем – воювати з горем [2:187], нема моря без води, а війни без крові [2:64]. При цьому актуалізуються переважно узвичайні семи: “просторе”, “безмежне”, “вода”.

Найвідомішою римованою парою у прислів'ях та приказках є *море - горе*: горе – що море: ні перепливти, ні виплвти [17:36], горе не кинеш у море! [9:154]. Дослідники вважають, що вживаності цієї пари сприяло те, що слово *море* виступає символічно значущим елементом і вживається для підкреслення трагічності подій [13:11]: даліше од моря – даліше од горя [9:154], хто в морі не бував, той горя не видав [9:154]. Але у прислів'ях та приказках у складі лексичного значення слова *море*, яке римується з *горе*, не завжди наявна сема “нешастя” або “трагедія”: “по горе не треба йти за море – його й дома хватає” [16:25]. Найчастіше *море* – це щось безмежне (горе – море: пий його, не вин'сш [8:134]), це перешкода для людини, але не для горя (і за морем люди б'ються з горем [18:82]). З точки зору можливості або неможливості подолання *моря* як перешкоди воно іноді наближується до смерті (смерть порівнюють зі страшним морем), але залишається на межі, тобто зберігається надія на життя.

Окрім згадуваної пари *море - горе*, не менш цікавою є рима *море - поле* (море перепливти – не поле перейти [16:324]). Аналізуючи билини, Б.М.Пу-

тілов робить висновок, що причиною паралелізму є образні асоціації та близькість форм слів, і називає цей паралелізм “узвичаєною образною конструкцією” [12:55]. У прислів'ях та приказках зустрічаються випадки паралелізму: солдат умре в полі, а матрос у морі [2:108]. Але ці лексеми римуються не так за близькістю форми, як за семантичними показниками: обидві мають співвідносні семи “простір”, “великий”, “чужий”. А завдяки семемі “великий простір” вони стають взаємозамінними в рамках моделі “тривалий час прожити – не об'єкт перейти / переплисти”, “вік прожити – не море переплисти” [8:365] та “вік прожити – не поле перейти” [10:152].

На відміну від літератури [див.3:207-208], у текстах прислів'їв (приказок) поряд зі словом *море* ми бачимо небагато епітетів: *море* буває *глибоким*, *страшним*, *великим*, *бурним* та *непоганим* (як те велике море, таке у чоловіка горе [9:154], великим кораблем бурні моря плисти [20,2:292], велике горе, як глибоке море: не перейдеш зразу [9:154], смерть не горе, а страшне велике море [8:371], не погане те море, що собаки хлепчуть [11:56]. В останній приказці за допомоги контексту в слові *море* актуалізується потенційна синонімічність *море – озеро*, *море – ріка*, оскільки у фольклорі кожен із складників концепту *вода*, з одного боку, сприймається, як такий, що номінує певний об'єкт, а з іншого – як узагальнене поняття [21:148].

Цікаво, що у прислів'ях та приказках не виявлено такого стереотипного словосполучення, як *синє море*. Натомість маємо вислови у вигляді порівнянь: “синій, як море” [4:184] та “синіє сі, як море” [20,3:94]. Якщо в першому випадку йдеться про характеристику за ступенем інтенсивності кольору (чогось), то у другому випадку за допомогою наявних у значенні лексеми *море* сем “вода”, “велике”, “синє” стало можливим охарактеризувати велику повільність через порівняння її з *морем*.

Крім названих, можна виділити ще кілька нашарувань смислу слова *море*, актуалізованих у прислів'ях та приказках:

1) *море* – це перевірка на мужність та стійкість: хто по морю плавав, тому калюжа не страшна [18:142], хто не вмів молитися, хай іде на море вчитися [20,2:408];

2) *море* – це важке випробування для людини: море переплисти – не кусок хліба з'їсти [11:56], як тяжко сплисти море, то й тяжко знести горе [9:154];

3) *море* – це межа, за якою далекий світ або чужина: пішов, як за море по зілля” [16:234], за морем і синиця птиця [11:56], розуму й за морем не купиш, коли його вдома нема [17:322];

4) *море* або територія *біля моря* – це місце роботи (заробітку): море – рибальське поле [2:46] – про рибалок; погнало горе до моря піти [17:91] – про чумаків;

5) *море* – місце впадіння річок: усі ріки до моря йдуть [11:57], і великі ріки впадають до моря [11:57], одна ріка – просто вода, а много рік – море [11:57].

Як іменник просторової семантики, слово *море* зберігає у більшості випадків у своєму значенні сему “місце”. Якщо названа сема відходить на периферію або взагалі не простежується, то говоримо про трансформацію значення, отримання словом нового смислу. Так сталося із загальновідомою приказкою “п'яному море по коліна” [2:137], в якій фразеологізувалася друга частина – “море по коліна” [19:506], а перша варіюється, залежно від мети, з якою вживається приказка: *море* по коліна може бути як п'яному, так і дурному або сміливому. Втрачено зв'язок з денотатом і в приказці “жди з моря погоди” [17:315], яка вживається лише у значенні “даремно сподіватися, чекати чогось, залишаючись пасивним” [19:290]. Часткової трансформації семантики зазнала лексема *море* у порівнянні “ніч, як море” [20,2:454] та у вислові “хіба я тобі загадав море випити!” [8:597].

Прислів'я та приказки досить своєрідно віддзеркалюють народний стереотип *моря*. Як один з основних складників концепту *вода*, лексема *море* включає в себе семантику таких лексем, як *озеро*, *ріка* та *вода* *взагалі*, що робить її контекстуально синонімічною до останніх. Окрім того, слово *море* вживається у висловах, які мають прагматичний, магичний чи навіть аксіологічний смисл. Цим зумовлюється актуалізація таких сем, як-то: “випробування”, “нещастя”, “вороже”, “перешкода”, “межа”. З іншого боку *море* “вода”, “велике”, “широке”, “глибоке”.

1. Антонюк О.В. Когнітивні складники концепту вода в українських народних казках // Записки з українського мовознавства. - Одеса, 2000. - Вип. 10.
2. Багмет А., Дашенко М., Андрущенко К. Збірка українських приказок та прислів'їв. - К., 1929.
3. Бибин С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови. - К., 1998.
4. Гурин І. Образне слово: Постійні народні порівняння. - К., 1974.
5. Москаленко А.А. Конспектний курс української мови. - Дніпропетровськ, 1929.
6. Москаленко А.А. Українська літературна мова після Жовтня: Загальний огляд. - К., 1965.
7. Мурзаєв Э.М. Словарь народных географических терминов. - М., 1984.
8. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. - К., 1993.
9. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми. - К., 1991.
10. Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру. - К., 1990.
11. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини. - К., 1989.
12. Путилов Б.Н. Застава богатирская: К структуре былинного пространства // Уч. зап. Тартуского гос. ун-та. - Тарту, 1975. - Вип. 365.
13. Сімович О.І. Семантична характеристика традиційних слів-символів в українській мові: Автореф. ... дис. канд. філол. наук. - Львів, 1999.

14. Степанов С.М., Таранюк Г.А. Водна термінологія українських замовлянь та її свідчення щодо прабатьківщини слов'ян// Мова та стиль українського фольклору: Зб.наук.пр. – К., 1996.

15. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М., 1996.

16. Українські народні прислів'я та приказки. – К., 1955.

17. Українські народні прислів'я та приказки: Доживтневий період. – К., 1969.

18. Українські прислів'я та приказки. – К., 1978.

19. Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. – К., 1993. – Кн.1.

20. Франко І. Галицько-руські народні приповідки: В 3т., 6кн.// Етнографічний збірник. – Львів, 1901-1910.

21. Хроленко А.Т. Семантическая структура фольклорного слова// Русский фольклор. – Ленинград, 1979. – Т.19.

22. Черкасский М.А. Опыт построения функциональной модели одной частной семиотической системы: Пословицы и афоризмы// Паремнологический сборник: Пословица. Загадка: Структура, смысл, текст. – М., 1978.

О. А. Войцева

Універсальне та ідіотетнічне у спеціальній морській картині світу (за даними польської мариністичної літератури)

Проблема відображення ідіотетнічного і універсального в мовах світу є традиційною в мовознавстві. Вона пов'язана з лінгвістичними пошуками спільного і своєрідного при одноманітності людського роду.

Універсалісти, які розвивають ідеї Р.Декарта, Й.Г.Лейбніца, вважають, що мови відображають об'єктивно існуючу дійсність і спільний для всіх людей світ понять. Мови розрізняються формально, тому що описують світ, однаково спостережуваний усіма людьми.

Центральним в лінгвістичній універсології є поняття універсалій (лат. *universalis* "загальний"), яке в середньовічній філософії означало загальні поняття на відміну від одиничних, а в сучасній лінгвістиці універсалії - це явища й тенденції, властиві всім або більшості мовам світу, загальні закони, які відбуваються з високим ступенем вірогідності для різних мов або для однієї мови в процесі її існування в часі [9:855-856].

"Лінгвістичні універсалії являють собою процес уніфікації мовних фактів, встановлення загальних рис, характерних для систем всіх або певних груп мов світу" [3:37].

"Оскільки мова є формою індивідуальної поведінки і одночасно загальнолюдської культури, універсалії дають змогу встановити зв'язок з психоло-

гічними закономірностями (психолінгвістика) і сформулювати висновки відносно людської культури в цілому (етнолінгвістика)" [5:118].

Кожна людина, яка оволоділа іноземною мовою, на практиці переконується в тому, що твердження про суто формальні мовні відмінності не є слушним, адже дійсність у мовах представлена інакше: значення тих самих слів у різних мовах не відповідають тим же відрізкам світу. Абстрактність мовної структури свідчить про те, що в процесі сприйняття і засвоєння знання мислення відіграє активну роль. Емпіричні дослідження мовних універсалій дозволили сформулювати вірогідні гіпотези щодо можливої різноманітності людських мов [1:320].

Й.фон Гердер, В.фон Гумбольдт звертають увагу на те, що мова є віддзеркаленням культури народу (етносу), їй притаманні ідіотетнічні риси (гр. *ідіос* свій, особливий, *ѐθνος* плем'я, народ). За умови виявлення всіх змістовних функцій граматичних форм і відокремлення в них ідіотетнічного компонента можна відтворити ядро універсального компонента.

Мова не тільки передає в актах комунікації повідомлення, що містять знання про фрагменти світу, але також виконує когнітивну функцію, накопичує знання, запам'ятовує їх, впорядковує, систематизує. Означаюча функція мови виникає внаслідок співвіднесеності з неоднаковим досвідом людей, що призводить до відмінностей у знанні, до різних картин світу.

Термін "картина світу" до філософії і логіки ввів Л.Вітгенштейн, а до наукового апарату антропології і семіотики - Л. Вайсгербер [6:40;10:103]. Картина світу (або образ світу) як "система інтуїтивних уявлень про реальність" являє собою іконічно-символічні і неіконічно-символічні моделі зовнішнього світу, у яких символи інтегрують чуттєві і абстрактні компоненти людського мислення" [8:127;7:27]; „сукупність суджень про властивості і способи існування об'єктів позамовної дійсності, суджень, у тому чи іншому ступені закріплених у мові, що містяться у значеннях слів або мають на увазі цими значеннями" [13:1]. Між словами і об'єктами знаходяться семантичні кореляції – суспільні уявлення предметів, зрозумілі за допомогою мовних і текстових даних, описів вірувань, дій.

Е.Б. де Кондильяк, Й. фон Гердер, В. фон Гумбольдт, О.О.Потебня визначили основні фактори, які впливають на мовний образ світу. Передусім це "дух народу", індивідуальна скерованість на почуттєве (або раціональне) відтворення дійсності. Дух народу, його характер залежить від природних умов проживання, соціальних чинників (умов життя і виховання), характеру трудової діяльності, форми правління. Важлива роль у мовному образі світу відводиться також часовому фактору, адже мовна картина змінюється в залежності від еволюції мови, відображає ступінь культурного розвитку суспільства й свідомості його індивідів. Усвідомлення в ХХ ст. безкінечності

усього існуючого дозволило припустити, що у мові представлено деякий аспект пізнання номінованих реалій. Мовна компетентність людей має пізнавальний, а не лінгвістичний характер, і тому для дослідження мовної картини світу встановлюються типи знання, представлені у мові, джерела і способи його виявлення в мовних формах, закони і механізми мовної категоризації. Мова обробляє когнітивні структури і окремі елементи досвіду (концепти), які в сукупності утворюють систему знань – картину світу. Локалізована у свідомості індивіда, картина світу забезпечує орієнтацію людини у навколишньому середовищі, фіксує основні системні характеристики пізнаваної реальності й у певному ступені керує поведінкою носіїв мови.

В.П.Руднев припускає існування універсальної абстрактної картини світу, властивої усьому людству (про що свідчить наявність бінарної опозиції *біле / чорне* як *позитивного / негативного*, категорії *добро / зло*) і картини світу, притаманній будь-якій соціопсихологічній одиниці (нації, етносу, соціальної або професійної групі, окремій особистості) [8:127].

У межах соціопсихологічної картини світу спостерігається певна ієрархія: загальнонаціональна мовна картина протистоїть картинам, обмеженим соціально, територіально (діалекти, говірки), професійно (субмови науки й ремісництва) тощо.

Поруч з інтуїтивними уявленнями про реальні світи виділяють концептуальні (спеціально орієнтовані, наукові) картини світу як наслідки свідомої діяльності людини, що відображають її знання про реальний світ. Це знання є складовою частиною одиниць, які утворюють власне систему мови – лексику і граматику. На думку Ю.Д.Апресяна, існують наївні і наукові поняття, які (на відміну від наївних) містять меншу кількість властивостей, притаманних предметам, не включають уявлення спостерігача відносно елементів розгляданого фрагмента дійсності, не потребують для засвоєння знання оцінки, що приписується певному об'єкту. „У значеннях мовних одиниць відображається споконвічна випрацьована народом-носієм мови наївна картина всього оточуючого нас світу” [2:10-12].

Спеціальна морська картина світу, відображена у макротекстах ідіостилю (художніх творах) є складним феноменом, що містить універсальні і ідіотнічні риси, відображає наукові і наївні поняття про описуваний фрагмент реального світу.

Інструментом опису картини світу нами обрано модель світу (МС) – “скорочене й спрощене відображення усієї суми уявлень про світ у даній традиції в системному та операційному аспектах” [11:5]. У змістовному плані МС орієнтована на опис космологізованого *modus vivendi* та основних параметрів всесвіту (просторово-часових, причинних, етичних, кількісних, семантичних, персонажних). МС є єдиною знаковою системою, що може на-

повноватися різним змістом. В її основі знаходиться система бінарних опозицій, необхідних для опису макро- і мікрокосмосу, і ця система, на думку Т.В.Цив'ян, складається з 10-12 пар протиставлених ознак. Основні опозиції пов'язані зі структурою простору, часу, з кольором. Важливими для МС є також протиставлення *чоловічий / жіночий, старший / молодший, свій / чужий, я / інший*, які проектується на аксіологічні опозиції *добре / погано*. Паралельний аналіз структури МС і структури природної мови встановлює набори універсальних семіотичних опозицій МС і мовних категорій [11:32].

Семіотичні протиставлення є виразниками складних концептів, тому що містять не тільки безпосереднє сприйняття дійсності через людські почуття, але й метафоричні значення. Перехід від конкретного до абстрактного (при одночасному збереженні обох значень) свідчить, що бінарні опозиції є емним, економним способом кодування інформації про навколишній світ.

Морська спеціально орієнтована картина (специфічна для колективу моряків, рибалок, суднобудівників) реалізується в текстах різного жанру (наукових, науково-популярних, учбових, художніх), усному мовленні. Початки уявлень в галузі морської справи, формування перших спеціальних польських морських номінацій сягають X ст. У цей період торгові шляхи, що з'єднували балтійські порти з Польщею, починають відігравати значну роль в розвитку економіки краю. Будова міста і порту Гданьск (біля 980 р.) дозволяє встановити політичні контакти зі Скандинавією. Але внаслідок перемоги “племінного сепаратизму” (перша половина XI ст.), Помор'є відокремлюється від польської держави, і “зв'язок польського народу з морем обривається” [12:5-6]. Після підписання горуньської угоди (1466 р.) Польща починає експортувати збіжжя з шляхетських фольварків через Гданьск. У цей період створюються каперські королівські флоти (Зигмунда Августа й Зигмунда III). Політично-господарчий занепад (друга пол. XVIII ст.) призводить до втрати Польщею моря, а згодом і державності.

Після першої світової війни Польща отримує 72 км Балтійського узбережжя і починає розвивати військовий і торговельний флот. У міжвоєнний період в “діяльності спопуляризованого моря” працюють видатні польські мовознавці (К.Ніч, А.Кринський, А.Клечковський), письменники С.Жеромський (“Приморська трилогія”), моряки М.Заруський (“На морях далеких”), С.М.Салінський (“Морські повісті”) та ін.[4:5].

Повернення всього польського морського узбережжя спричинилося до появи цілої низки мариністичних творів, написаних фахівцями-морськими і майстрами художнього слова: К.О.Борхардом (“Справжній капітан”), М.Бельським (“На лінії життя і смерті”), У.Кшижановським (“Спеціальний пасажир”), Я.Шчепанським (“Затока білих ведмедів”), К.Радовичем (“Портрети з вітрильного полотна”), Е.Шиманською (“Сліди в океані”), Я.Тучинсь-

ким ("Від Гопла до Балтійського моря"), Л.Пророком ("Балтійські шкіци") та ін. Мариністика стала частиною польської суспільної свідомості, носієм суспільно-культурних цінностей, художнім документом контактів з морем на площині останнього століття [12:20].

Наше дослідження проводилось на матеріалі текстів новітньої польської мариністичної літератури ХХ ст.

Для морської картини світу, представленої в польській мариністиці, однією з основних, типових і повторюваних опозицій є *море/земля*. Світ людей моря має дві основні площини - морська стихія і суходіл: На nieskałanym, przymorskim chodniku piszą wciąż fale smugi dymne i sade (Żeromski, Trylogia nadmorska); Woda jest zielonkawa i kołysząca, przysiadła się w doliny, jakby coś wciągało ją w głębie, a potem wznosi się wysoko. I oto jest oddech tego żywiołu, który nazywamy morzem (Żakiewicz, Na drugim łądzie).

Коли моряк перебуває на судні, в центрі його уваги знаходиться море і все, що на ньому відбувається: Rytmicznie, w równych odstępach pluska fala pod dziobem motorowca i szybki cichy nurt sunie z szelestem wzdłuż obu burt, zapalając się księżycowym płomieniem (Saliński, Opowieść o czarnym Księżycu Pelau). При наближенні до берега потрібно зважати на землю: Łąd to ta niebieska kreseczka rozedrgana w powietrzu jak batuta w palcach skacowanego dyrygenta (Broszkiewicz, Syngi).

Протиставлення стихії моря (простору, в якому пращують моряки) і суходолу як складової частини цього простору викликають у героїв мариністичних творів складні почуття. До моря вони завжди ставляться з захопленням, воно пов'язується з асоціативними спогадами про землю, близьких людей. На землі носій морських традицій сумує без моря (що зумовлюється характером його фахової діяльності): Nawet przy najgorszej biedzie i najgorszej robocie na statku nigdy tego nie załowałem. Byłem marynarzem. Dla mnie już nie było życia na łądzie (Miazgowski, Człowiek za burtą); Jan z Kolna, żeglarz wślawniony na morzach Północy, budował u wybrzeża Leniwiki swój wielki korab wyprawny... Ocean, który wali w ciągu lat tysięcy w granitowe ściany, a wykutymi korytarzami, wśród patrzących nań w milczeniu gór prostopadłych, wchodzi w ciche zatoki fiordów... stał zawsze w jego marzeniu (Żeromski, Trylogia nadmorska).

Море зображується в художніх творах як водний простір з характерним шумом і кольором. Вода як субстанція прозора, але морська стихія набуває в залежності від сонячного проміння, морського ландшафту, суб'єктивного сприйняття моря автором твору. Широка гама кольорів моря виникає внаслідок творчої фантазії письменника: Ciemna jutrznia odślania morze w pianach, skaczące w furii na duny od dżdzu szare; Bałwany, kręgiem zwijające się ponad sztuką Józefa i ponad sztuką Janową, wałem syczącym wyniesione, grzywa wścieklej piany obrosłe, przybrały krztałty potworów, które zdało się z głębin

morza wypadły; morze „siwe”, „sine”, „ciemne ze wściekłą potęgą”, „od majowego powiewu bławe niby oczy kobiece”, „na rewach i mieliznach żółte, na głębinach ciemnomodre, w cieniu obłoków zielone”, „lazurowe wody morza”, „rudozielone a fiołkowe w oddali” (Żeromski, Trylogia nadmorska).

Образ моря втілює нескінченність часу, вічність, праматерію, безодню, глибину, змінність: Widok ... na otwarte morze codziennie się odmieniał. Jednego dnia fale były ciemne, szafirowe i biegały po nich straszne białe baranki, z daleka jeszcze to niewinnie wyglądało, ale z bliska baranki stawały się wielkimi grzywami, które przewalały się jedna na drugą... Czasami jednak ... fiord zmieniał się w lazurową ścieżkę, po której latały białe jak śnieg mewy. Latur ten na otwartym morzu przemieniał się w szmaragdowe smugi i ławice (Iwaszkiewicz, Słońce w kuchni).

Морська картина світу містить традиційні слов'янські мотиви про дивні заморські країни, морські багатства (czarodziejski bursztyn), затоплені в морі предмети і міста, наївні казкові уявлення про фантастичні постаті, що живуть в Балтійському морі: Mowił (Smętek) o dalekich ziemiach, cesarstwach, ludach czarnych i żółtych; Otto opowiadał ... o swych wyprawach tak dziwacznych, fantastycznych, straszliwych, jak o rzutach w oceanie rekina z ludzką duszą, w jednej osobie piraty, bersekiera i rycerza z bajki; Gdy bowiem rybak ucho nastawi wśród ciszy, dochodzą go dzwonów zatopionych rozgłosy i jęki. Dziś na tym miejscu, gdzie stary gród słowiański się wznosił – morze dzikie się pieni (Żeromski, Trylogia nadmorska).

Морські глибини пробуджують острах, бо люди є свідомими того, що приємна стихія моря за хвилину може стати ворожою і нести смерть. Море не прощає людині слабодухості. У морських водах постійно живе антиномія життя і смерті, тому до моря ставляться з побоюванням: „Bo straszna to przeze myśl dla ludzkiego rozumu i nieznośnie czucie dla serca matki, iż jej syn wałęsa się po dnie morza, nie mogąc znaleźć spoczynku, miotany i targany, z miejsca na miejsce przez tajemnicze i stasliwe oceanu potwory...” (Żeromski, Trylogia nadmorska): Jeden z moich przyjaciół twierdzi, że istnieją wraki nie tylko statków, ale i ludzi, bowiem morze nie odwzajemnia ani uczuć człowieka, ani nie żywi podziwu dla statków, jest bezlitosne, drapieżne i brutalnie wykorzystuje swoje siły. Niszczy i statki, i marynarzy, jeśli utracą, chociażby na moment, odwagę i okażą słabość (Radowicz, Pasażer).

Крім того, у творах польських мариністів море виступає як життєдайна і очищаюча матерія, що криє в собі таємниці, які людина прагне відкрити: Majaczy morza kolor, zapach i sekrety (Iwaszkiewicz, Conrad).

Море й земля в морській картині світу складають неподільну єдність: плавання закінчується прибуттям на суходіл, з якого моряки знову вирушають в морські простори: Odchodzący od nadbrzeża kadłub zabiera ze sobą

swoją załogę; Dziwne i zagadkowe jest życie marynarza, który wszędzie jest tylko gościem, nigdzie nie zapuszcza wszystkich korzeni i zawsze odczuwa przynależność do jeszcze innych ładów (Krzyżanowski, Specjalny pasażer).

Образ моря має індивідуальні інтерпретації, зокрема С. Жеромський вважає, що море очищає душу індивідуума від забобонів, пересудів, від того, що її тиранить. Те, що залишається після праці морських хвиль в людині, є дійсно твердим і непорушним: "Morze odmywa i odkurza wszystko, co jest przemijające, podatne, słabe, sypkie, co się da odłamać, oderwać, rozproszyć. To, co po pracy tych fal w człowieku zostanie, jest już naprawdę twarde i niewzruszone jak skała [12:412]. У Я.Івашкевича море - динамічна стихія, яка є символічним відбиттям людської натури, нескінченної й неосягальної людської душі та взагалі символом життя. Таємна сила морської стихії ховає людські тіла і володіє душами тих, що залишаються живими: Чують się cząstką morza, czują się cząstką życia... Na chwilę tylko pośród innych fal powstałem (Iwaszkiewicz, Rozmyślanie nad morzem).

Почуття, які викликає море у людей фаху, протиставлені тим, що пов'язані з суходолом: те, що може дати людям море, завжди оцінюється вище того, що вони можуть отримати на землі. Захопленість землею теж є можливою в ситуації, коли на неї дивляться з моря, і все ж акцент у протиставленні море / земля зміщений на море, яке є більш вагомим для "людей з-понад моря і островів".

Важливими елементами морської картини світу є водні засоби, гавань (місце, де прощаються і зустрічаються з землею), трап судна, якір як символ надії на щасливе повернення. У польських мариністичних творах мотив відпливання корабля від пристані пов'язаний з яскравими почуттями героїв (переважно позитивними - щастям, захопленням): Widzieliśmy już w marzeniach, jak statek rzuca cumy, trap idzie do góry, "zrywają się ostatnie nici łączące nas z lądem", а my – teraz już prawdziwi marynarze – oparci niedbale o reling, spoglądamy obojętnym wzrokiem na odsuwające się coraz bardziej dźwigi nabrzeża, na niknące w dali wieże gotyckich kościołów Gdańska, złote plaże Sopotu, zielone urwiska Orłowa i białe domy Gdyni. Ile w tym romantyzmu! (Perepeczko, Z tamtej strony).

Життя моряків на судні має простий і визначений ритм: wszystko wiadome, ułatwione, wtłuczone w nie dający się pominąć rytm służby: Życie jest ułatwione, uproszczone aż do granic prymitywu, ale czego więcej wymagać od życia? (Krzyżanowski, Specjalny pasażer). Для носія морських традицій корабель є домом, особливим мікрокосмосом, що живе власним життям: Szałupa odbiła od statku, który tak długo był mi domem (Nagórski, Do zatoki Krzyżowej); Czasami wydaje mu się, że jeździ ze swym własnym domem i gdyby nie widok walizek...; Pośrodku, między jednym brzegiem, z jakiego wyrwali się, a drugim brzegiem,

po jakim stąpamy ostrożnie... żyjemy w stalowych pudłach, które nam przesiakają, gdzie przebywamy najczęściej... Małeńki mikrokosmos naszego "Helu" i każdego innego pływającego "Helu" żyje sobie swoim własnym, wąskim niemal w całości oderwanym życiem; Rozumiemy, odczuwamy i działamy zgodnie z tokiem służby, okręt nas nagina, przetwarza, decyduje o naszych reakcjach (Krzyżanowski, Specjalny pasażer); Wybitnym, może najwybitniejszym marynarzem wśród kapitanów polskiej marynarki handlowej był kapitan Czarniecki. ... całe serce swe z jakimś niebywałym zapamiętaniem oddał statkom, wszystkie myśli swe, wszystkie sny zatopił w statkach (Felder, Thank you, capt'n, thank you!).

Колізія може виникати через бажання залишитися на березі, як викликане почуттям боротьби за виживання в критичних ситуаціях, коли великі й малі кораблі стають "плавучими трунами": Воле się statku, który staje się pływającą trumną (Miazgowski, Człowiek za burta); Kadłub statku zaczyna jęczeć i trzeszczeć, tu i tam rozlegają już okrzyki przestrochu, а gdy odezwą się dzwonki alarmowe, panowie w smokingach zapominają o dobrych manerach, panie o gracji ruchów, bo każdy chce być pierwszy, bo nikt nie chce zostać w bezwładnym już pudle z blachy; Burta "Chrobrego", szara, stalowa, wysoka jak ściana kilkupiętrowego gmachu rosła przed nimi. Prawdziwa ściana śmierci żyjąca agonią ludzi. Nie istniał już dla nich ratunek. Nie mogli opuścić stalowej trumny (Adamowicz, Piaskiem w oczu).

Плавальні засоби в морській картині світу займають особливе місце. Вони мають власні характеристики: просторові (*верх / низ, правий / лівий, передній / задній*): Morze, poczynające już mocno niepokoić, huštało statek do góry i na dół, na prawo i na lewo (Dobrowolski, Z Dziennika); Łódź zbита z kursu robiła szeroki skręt w lewo (Szepański, Mańkowski, Pod własną banderą); Statek kołysał się na wszystkie strony, rzucany jak piłka przez potężne fale; Z przodu od dziobu waliła na nas góra wody (Nagórski, Do zatoki Krzyżowej), вікові (*новий / старий*): Stary, przytulny, choć nieco staroświecki kadłub „Helu”; Statek wyglądał staro. Przypominał półpasażery z europejskich linii (Mileniuszkin, Uwaga! Samolot nad nami); Łódź była nowa... miał ją dopiero niecałe dwa lata (Narkowicz, Nowa osada), кольорові ознаки: Szare holowniki ciągną pływające cele na jakieś odległe poligony (Krzyżanowski, Specjalny pasażer); Błękit włoskiego kutra dostrzegłem wcześniej. Pękaty i nieróchliwy, sunął powoli od strony morza wyblakłą barwą kadłuba (Skarzyński, Prawdziwy smak powrotu); Czerwonocznami.. jak potępieńcy młotkami obtłukujemy z rudy burty naszego stateczku, kiedyś pięknego i białego jak zjawą (Pachłowski, Dziecioty tropików), розмір (*великий / малий*): Na jeden taki bałtycki stateczek przypada kilkunastu, а niekiedy kilkudziesięciu "armatorów"; Z Sundu, z Beltów i z Kanału Kilońskiego suną prawdziwe okręty, przedstawiciele innego świata. Są szybkie, skoncentrowane w sobie, ogromne (Krzyżanowski, Specjalny pasażer), власний запах: Z przyjemnością wciągnął w nozdrza zapach

kopciu, smarów, mokrych lin, jedyny w swoim rodzaju, zawsze ten sam zapach statku (Szepiański, Mańkowski, Pod własną banderą).

У мариністичних творах польських письменників водні споруди часто персоніфікуються: Слышалам też o statkach tonących bez żadnej widocznej dla ludzi przyczyny, o parowcach, oznamiających swoje odejście wybuchem kotłów, tankowcach żegnających morze czerwonym fajerwierkiem ognia ... o statkach odważnych i tchóźliwych, takich, które załogi wspominać będą zawsze, i takich, które ludzie wołają zapomnieć (Radowicz, Pasażer); Był on naprawdę jak okręt, któremu burza łamała maszty, rwała liny, żagle, którym rzucała od chmur na dno morza, w który biła fala, pluła piana, a który jednak zawinął do portu (Sienkiewicz, Latarnik); Statek jęknął, zatrzęszczał, ale dalej szedł posłusznie wyznaczonym kursem (Nagórski, Do zatoki Krzyżowej); Pogadamy, przelknijemy coś, a potem się rozejdziemy. Będzie to przydatny salut dwóch statków idących kontrkuresem (Miazgowski, Człowiek za burta); Okręt, jakoby fantom przedziwny, płynął w nocnym тумanie, nie prześwietlony w stu miejscach, niósł się jako widzenie w jasnej nocy przestworach (Żeromski, Trylogia nadmorska).

Загальна характеристика суден доповнюється своєрідними рисами, притаманними різному "судновому народу" (полякам, шведам, німцям, латвійцям, фінам, естонцям), їх звичаям, властивостям національного менталітету членів національних екіпажів, усьому "балтійському мурашнику": Fachowa dyskusja na temat różnych obyczajów okrętowego narodu, różnych kompanii i bander łączy nas w jedną całość bałtyckiego mrowiska. Słodki chleb na szwedach i niezgorzy kurs szwedzkiej korony, skape nagrodziny na niemcach, bieda z nędzą na totyszach, porządek i ponure pijaństwo na finach, niezadko wesołe, kabaretowe załogi u estończyków – wszystko to składa się na ludowy epos Bałtyku płynący z chłopska, po sąsiedzku, niby wsiowa gadka... (Krzyżanowski, Specjalny pasażer).

Просторові опозиції, розташування по вертикалі і горизонталі є специфічними орієнтирами для фахівців морської справи на морі і землі: *близький / далекий, внутрішній / зовнішній* (Małe Morze – Wielkie Morze), *верх / низ* (błękit niebieski – woda morska), *схід / захід* (płyną ze wschodu na zachód kupieckie okręty), *північ / південь* (poznal wicher północy, opłynął już był południowe cyple tego ładu), *правий / лівий* (w prawo i w lewo słały się gliny), *спереду / позаду* (Odbijamy od portu, a łądy i miasta wstecz pomykają).

Як еквіваленти часових опозицій (*день / ніч, світло / тінь*) сприймаються небесні світила (схід і захід сонця на морі), місяць в нічному небі: Wznioslejszy jest ponad wszelkie słowo uwielbienia ten powrót słońca. Wieczny jest i niezmienny, zawsze ten sam, a nigdy ani o jedno jotę, ani o jedno kreskę nie mniej ośniewający i budzący zdumienie, niż przed nieskończonym czasu oceanie: Księżyc w pełni swym czarodziejskim światłem przenikał mgły woitkie jezior (Żeromski, Trylogia nadmorska). Про наявність часових протиставлень свідчать

лексеми *ранок, вечір, світанок, захід*, назви місяців і пір року ("straszliwe jesienne wichury nadmorskie"; "huczą śnieżne burze"; "zimową porą, w tegie mrozy"; "otwierało się ku wiosennemu słońcu oko morza wiosenne"; "czerwcowe i lipcowe noce trawil z rybakami na czółnie").

Аналіз спеціальної морської картини світу (за даними новітньої польської мариністики) підтверджує, що в ній наявні універсальні і ідіотичні риси. Універсальним для моряків є сприйняття простору (*море / земля*) як замкненого, а часу - (*день / ніч*) як циклічного: Niepamiętne, zawsze jednak wytrwałe, niezniszczalne morze tak samo było jak przed niezliczonymi wiekami. Tam i sam rudy, czerwony, szary, na poły zwinięty dla wiatru żagiel niewidzianej łodzi przepłynął zielone wody i błękitne niebo. Tak samo jak przed niezliczonymi wiekami (Żeromski, Trylogia nadmorska).

Ідіотичні риси обумовлюються притаманними Балтійському регіону географічними, кліматичними особливостями, внутрішнім світом людей моря (представленим опозиціями чоловічий / жіночий, молодий / старий, життя / смерть, які входять до набору основних семіотичних протиставлень спеціальної морської картини світу), менталітетом польських моряків (працьовитих і готових прийти на допомогу іншим), рибалок (маломовних, мужніх людей). Морський образ світу, невід'ємний від ситуацій реального досвіду, майстерно втілюється польськими майстрами слова в авторських модифікаціях окремих компонентів, різноманітній формальній і змістовній текстовій реалізації.

1. Аллатов В.М. История лингвистических учений: Учеб. пособие.- 2-е изд., испр.- М., 1999.
2. Апресян Ю.Д. Принципы семантического описания единиц языка // Семантика и представление знаний: Труды по искусственному интеллекту / Уч. зап. Тартуского гос. ун-та - Тарту, 1980.- Вып. 519.
3. Буранов Дж. Сравнительная типология английского и турецких языков: Учеб. пособие для пед. ин-тов.- М., 1983.
4. Горбач О. Українська морська й судноплавна термінологія // Горбач О. Лексикографія і лексикологія. Зібрані статті.- Мюнхен, 1992.
5. Гринберг Д., Дженкинс Д., Осгуд Ч. Меморандум о языковых универсалиях // Зарубежная лингвистика II.- М., 1999.
6. Новикова Н.С., Черемисина Н.В. Многомирие в реалии и общая типология языковых картин мира // Филологические науки.- 2000.- № 1.
7. Поликарпов В.С. Философский анализ роли символов в научном познании: Автореф. дис... д-ра филос. наук.- М., 1988.
8. Руднев В.П. Словарь культуры XX в.: Ключевые понятия и тексты.- М., 1999.
9. Словник іншомовних слів.- 2-е вид., вип. і доп.- К., 1985.
10. Степанов Ю.С. В трехмерном пространстве языка: Семіотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Отв. ред. В.П.Нерознак.- М., 1985.

11. Цивьян Т.В. Лингвистические основы балканской модели мира. - М., 1990.
12. Głosy morza: Antologia polskiej noweli morskiej / Wybrał J. Mazurczyk. - Gdańsk, 1978.
13. Słownik stereotypów i symboli ludowych. - Tom 1. Kosmos; ziemia, woda, podziemie. - Lublin, 1999.

О.А. Морозова

Роль наукової особистості у збереженні та розвитку національно-культурних традицій (на прикладі діяльності М.В.Павлюка)

Національну культуру можна визначити як специфічний засіб діяльності етносу, що виявляється у переважному типі відношень носіїв національної ідеї до світу взагалі (макрокосму), до собі подібних і до себе самого.

Отже, вирішальним моментом для збереження етнокультурних традицій виступає адекватність усвідомлення окремою особистістю переломленого в ній духу народу й ступінь активності й об'єктивації цього духу шляхом виробкової діяльності.

Оскільки європейський тип особистості склався як ціннісно-орієнтована система соціально-рольових «масок», цілісність якої забезпечує рефлексією суб'єкта, остільки зазначений вище ступінь адекватності можна встановити через аналіз усіх складників цієї системи. Таким чином виявляється об'єктивна значимість особистості у становленні культури, елементом якої вона себе вважає. Щодо актуальності нашої праці, ми намагаємося подати в ній найбільш повну інформацію, отриману в результаті пошукової роботи, про дослідника, оборонця та популяризатора української культури Миколу Володимировича Павлюка (1920-1978).

До речі кажучи, навіть у довіднику «Українська мова: Енциклопедія» поза увагою авторів і редакторів залишились деякі важливі відомості про нього. Статті, присвяченої творчості М.Павлюка, бракує енциклопедичної інформації, в матеріалах про цього дослідника не знаходимо імені по батькові. Ця стаття, на нашу думку, потребує істотних доповнень і уточнень.

Нашу увагу в даному плані не випадково привернула діяльність М.П.Павлюка. Обіймаючи різноманітні посади (командира зенітно-артилерійської батареї, шкільного вчителя української мови і літератури, директора Наукової бібліотеки Одеського державного університету, викладача кафедр української мови, загального та слов'янського мовознавства, завідувача кафедри російської мови), живучи в Одесі та Львові, звертаючися до різноманітних аспектів культури (від спадщини Григорія Сковороди й витоків української

мови до сучасної популярної музики), М.Павлюк залишався цілісним і цілеспрямованим носієм національної ідеї у самій її рафінованій і органічній реалізації, що не могло не відбитися на світосприйманні всіх, з ким йому довелося спілкуватися (безпосередньо або через свої праці).

Спробуємо простежити це більш детально, на різноманітних аспектах його особистості. Всього можна виділити 5 таких аспектів, які ми умовно позначили через соціальні ролі: «учень», «вчитель», «дослідник», «інтелігент», «українець». Звичайно, кожна із соціальних ролей М.Павлюка вийшла в етнокультурний простір, однак виділення ролі «українець» диктується можливістю фокусування свідомості особистості саме на проблемі національної тотожності. Соціальна роль «учень». Визначальним показником цієї ролі вважаємо усвідомлене входження особистості в деяку культурну парадигму в якості послідовника.

М.Павлюк - випускник Одеського університету: його навчання на філологічному факультеті, перерване війною, він завершив в повоєнні роки заочно, працюючи вчителем української мови і літератури в середній школі. Ще в Одесі він відчув себе продовжувачем традицій саме української культури. Однак остаточне усвідомлення, чийм «учнем» він є, склалося в аспірантурі Львівського університету, куди Микола Володимирович був переведений у зв'язку зі смертю наукового керівника професора М.Бєляєва. Протягом трьох років аспірант М.Павлюк працював під керівництвом видатного лінгвіста І.Свенціцького. Як відомо, у часи І.Франка Львів перетворився на духовний центр української нації, вступивши у протистояння з русифікованим Києвом. Тема кандидатської дисертації М.Павлюка «Категорія займенника в старопольській мові» якнайкраще сприяла зміцненню таких рис української ментальності, як звернення до історичних коренів, зіставна основа пізнавальних процесів, встановлення взаємозв'язків з іншими представниками слов'янського світу (з більш прийнятною західнослов'янською орієнтацією). Усі ці риси характеризували особистість М.Павлюка протягом усього його життя. Слідом за видатними діячами української культури він вважав необхідним навчатися народній мові, розкрити ті скарби, якими володіли наші предки, не відмахуючись презирливим словом «архаїзм» від того, що не зрозуміло, бо сама «незрозумілість» пояснюється тільки ледачістю свідомості сучасників. Неодноразово підкреслюючи народну основу літературної мови Київської Русі, М.В.Павлюк категорично заперечував проти концепції О.Шахматова відносно винятковості старослов'янського (церковнослов'янського) впливу. Учений твердив, що Київська Русь, безперечно, поруч зі загальнослов'янськими граматициними творами мала свою значну оригінальну граматицину літературу, основи якої були закладені ще задовго до появи писемності на Русі. Осмислення мови народом, вивчення її багатств та можливос-

тей, використання найкращого з цієї скарбниці почалось задовго до виникнення азбук та створення граматичних трактатів. Ці граматичні традиції мали значний, якщо не вирішальний вплив на становлення та розвиток староруської граматичної літератури [5:243].

Усвідомленню української культури не як ізольованої, а як рівноправної серед інших слов'янських, М.В.Павлюк навчався, читаючи твори Т.Шевченка, який, за словами дослідника, вводив в свої твори слова з інших мов, що свідчить про його намагання поставити українську мову на рівну основу з іншими; аналізуючи переклади Максима Рильського віршів Юліуша Словацького, відзначаючи їхню безумовну перевагу над існуючими російськими перекладами саме завдяки можливостям української мови гнучко відображати специфіку іншої мови, іншої культури.

Саме зіставний, порівняльний аспект світосприймання, ґрунтовність суджень, самобутиність на фоні світової освіченості зраховував М.Павлюк до найбільш цінних якостей тих, кого він вважав своїми вчителями і попередниками, - В.Григоровича, О.Кочубинського, В.Шерця, П.Потапова, М.Беляєва та ін. Вибірковість у приєднанні до ідей попередників, уміння виділити тільки те, що справді відбивало суть української національної ідеї, відмежування як від «ура-патріотизму», ізольовуючого націоналізму, так від нівелюючої психології «молодшого брата» виявило в «учнівській» іпостасі М.В.Павлюка його іпостась «дослідника».

Соціальна роль «дослідника». Аналізуючи творчу діяльність М.Павлюка, можна відзначити її різнобічність: в його роботах порушуються питання історії літератури, історії культури, історії науки. При всій зовнішній різноманітності там і тут чітко виявляються глибинні етнокультурні тенденції, які структурують дослідницький інтерес: встановлення взаємовідносин історії народу, його культури і його мови, виявлення загального й особливого в системі національної мови і культури.

Фундаментальна праця М.Павлюка, яка побачила світ вже після смерті автора, «Основні етапи розвитку українського мовознавства дожовтневого періоду» (1978), стала, за оцінками фахівців [1:9], найбільш повним і глибоким дослідженням формування науки про мову, невід'ємною рисою становлення національної самосвідомості.

Історія мови, яка становить здебільшого науковий інтерес у системі культури багатьох інших народів, для української нації була проблемою політичною, в багатьох випадках - болісною і небезпечною для обговорення, що чітко розумів М.Павлюк [8]. Проте і в концентрації свого інтелекту саме на цій проблемі, і в ракурсах її подання виявляється все та ж діалектична цілеспрямованість (упертість) української ментальності. Суперечки про зародження української мови не можна вирішувати однозначно, не можна вста-

новловати пряmolінійний зв'язок історії народу з його мовою та психічною діяльністю, бо сама система мови гетерогенна, й окремі її підсистеми розвиваються циклічно [там само, 143].

Навряд чи можна як заперечувати, так і стверджувати «існування українців» ще в X—XI століттях, безапеляційність не властива істинним ученим. Проведені дослідження мови Київської Русі свідчать скоріше про те, що вже тоді існував діалект або група діалектів, «на базі яких згодом і сформувалася українська мова» [4:79]. Прикметно, що позиція Павлюка знайшла повну підтримку тільки в наші дні.

Пізнати свій народ, свою мову можна лише через порівняння з тими, з ким тебе можуть ототожнити. М.Павлюк став одним із авторів першого зіставного опису східнослов'янських мов, що отримав міжнародне визначення.

Однак звернення до історії - тільки одна з умов національного самоусвідомлення. Щоб лінія культури не переривалася, необхідно устремління в майбутнє, орієнтація на досягнення інших народів. Тому поряд з архівними пошуками, аналізом давніх рукописів, праць класиків М.Павлюк уважно стежить за ходом розвитку науки: виходить з друку стаття «Новые работы чехословацких учёных по сравнительной грамматике славянских языков», аналітичні огляди, присвячені міжнародному з'їзду славістів, зарубіжним славістичним конференціям, створюється перший в Україні підручник з математичної лінгвістики [151 с.], розробляється підручник з ігнології (вступ у науку про становлення і розвиток), що, на жаль, так і залишилися в рукописах.

Соціальна роль «інтелігент». Прагнення до фундаментальності та синтетичності знання, звернення до «коренів» природно призводить до загальнокультурологічної орієнтації інтересів особистості, загострення її рефлексивної діяльності, підвищення відповідальності за збереження культурного надбання, - іншими словами, до усвідомлення себе інтелігентом.

М.Павлюк був українським інтелігентом. Формування цієї його ролі, певно, можна зв'язати з роками, коли М.Павлюк очолював Наукову бібліотеку Одеського університету. На цю посаду він прийшов відразу після закінчення аспірантури у Львові і, за визнанням одного із найстаріших співробітників бібліотеки В.Фельдмана, відразу виявив себе як пристрасний любитель книги, істинний знавець бібліотечної справи, невтомний просвітитель.

Особливе місце в його дослідженнях займає встановлення взаємозв'язків між діями культури світового рівня і Україною, зокрема - з Одесою: «В.В.Стасов і Україна», «Іван Франко в Одесі», «Одеський рік Міцкевича», «У нашому місті жив Ніщинський», «Рідкісні фотографії І.І.Мечникова та Л.М.Толстого» - ці й багато інших статей були опубліковані у збірках і періодичних виданнях 50-х років.

Патріотизм повинен бути конкретним, звернутим не на принцип «націо-

нальності взагалі», а на своє рідне місто, своє місце роботи. Декілька статей М.Павлюк присвятив автографам, що зберігаються в Одеській бібліотеці, науково-бібліографічній, довідково-інформаційній і красназвничій роботі, історії славістики в Одесі скрупульозно відновлюючи імена не тільки тих, хто працював у стінах університету, а й тих, хто був запрошений для роботи, але не був допущений в зв'язку з вільнодумством і недостатнім знанням російської мови. Мова у першу чергу йде про Якова Головацького, якого Іван Франко назвав піонером нового національного відродження Галицької Русі і який, незважаючи на неможливість слабке володіння російською мовою був надихнутий прогресивною російською літературою, протягом багатьох років очолював не тільки філологічний факультет, але і кафедру російської словесності у Львівському університеті й висловив бажання присвятити праці своїй Імператорському Новоросійському університету [7]. У кожній «освітній» статті М.Павлюка звертає на себе увагу тонкість розуміння культури, погляд на національну самобутність не як на протиставлення іншим націям, а як на елемент загальної системи світових культурних цінностей.

Соціальна роль «українець». Ідентифікація себе саме з українським етносом виявилася у рольовій системі особистості М.Павлюка не тільки у типово українській орієнтації ментальності, а й в усвідомленому виборі мови самовираження. Абсолютна більшість його праць написана українською мовою, що було далеко непросто, бо - нагадаємо - останні вісім років життя М.Павлюк очолював кафедру російської мови. Цікаво, що навіть ті статті, що з якихось причин були вперше опубліковані російською мовою, згодом з'явилися в більш розгорнутому українському варіанті. Розглядаючи в одній із них (до речі, вперше у науці) відношення зачинателя нової української літератури Івана Котляревського до української мови, Микола Володимирович підкреслює плідотворність наближення до «живого народного джерела», вважаючи при цьому знаменним, що робота Котляревського над українською мовою, мовний відбір, який він робив для нової літературної мови, відбувалися з опорою «на значний лінгвістичний фон», знання багатьох європейських мов, а це в значній мірі сприяло йому у виробленні установлених писемних традицій нової української літературної мови [2; 206].

М.Павлюка хвилюють проблеми викладання української мови в школах, ступінь його наукового осмислення. Даючи оцінку діяльності першого декана історико-філологічного факультету Новоросійського університету В.Григоровича, М.Павлюк відзначає, що саме цей учений вперше в мовознавчій літературі описав риси української мови, весь час порівнюючи і зіставляючи їх з рисами російської, чеської, словацької, польської, сербохорватської та інших слов'янських мов. «Это тем более показательно, - підкреслював автор статті, - что лекции свои он читал в 60-х годах, т.е. тогда, когда об украинском

языке мало еще было написано» [9:9]. Сам Павлюк усіма силами прагнув удосконалювати норми рідної мови, упорядкувавши, передусім, роботу українських лексикографів. Залишивши немало цінних зауважень про практику відбору матеріалу для словників, він виступив одним з авторів Інверсійного словника української мови (1971-1976), брав участь у розробці Програми-підручника для збирання матеріалів до крайового словника української мови Одещини (1959).

І тут виявлялася вже інша його соціальна роль - роль «вчителя».

Усвідомивши свою значимість у загальному контексті культури, неможливо обійтися без ролі вчителя, порадирика, що спрямовує інтереси молодих, підтримуючи їхні перші кроки. Микола Володимирович Павлюк був, за спогадами його колишніх студентів, ідеальним вчителем. Такт, щира повага, невідомий інтерес до того, що думають його учні, як вони орієнтуються в лавині інформації, легкий гумор при обговоренні навіжених ідей - все це риси, що характеризують Павлюка-вчителя. Найновіші напрями мовознавства, напрями, що мають разом з тим глибокі традиції саме в Одеському університеті (експериментальна фонетика, математична лінгвістика) незмінно втілювалися в нових спецкурсах, що читалися Миколою Володимировичем.

Протягом декількох років М.Павлюк очолював редколегію університетської багатотиражки «За наукові кадри», опубліковані в ній статті ясно демонструють усвідомлення ним мети й завдань виховання істинних українських інтелігентів: тут і міркування про викладання стародавніх мов, і інформація про книжні новинки, про підготовку міжнародних симпозіумів, а також нещодавно виявлені в архівах забуті видання, і захоплюючі мовознавчі етюди. «Глибоко оволодівайте своїм фахом», - закликав викладач Павлюк зі сторінок редагованого ним видання й радісно вітав досягнення вихованців університету. Саме на сторінках університетської багатотиражки з'явилися доброзичливі й глибокі рецензії на перші книги поета Михайла Стрельбицького (1977), мовознавців Йозефа Андерша та Віталія Скляренка (1971). У своїх оцінках і прогнозах М.Павлюк не помилився ані разу, помічаючи те, що здатно продовжити традиції вітчизняної культури: відомий український вчений В.Скляренко очолює зараз Інститут мовознавства ім. О.Потебні Національної академії наук, професор Й.Андерш, довгі роки пропрацювавши в тій же Академії, поповнив ряди чеської славістики, реалізувавши ідею слов'янської єдності. Одна з останніх учениць М.В.Павлюка - зараз професор Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова Н.В.Бардіна - втілила в життя палке прагнення свого вчителя наблизити лінгвістичні дослідження, що проводяться в університеті, до світових досягнень і - водночас - до потреб суспільства, відкривши перше в Україні відділення прикладної когнітивної лінгвістики. Таким чином, стає очевидним, що непомітність окремої людини

на шляхах збереження культури насправді ілюзорна непомітність, або органічне сполучення планів соціальної поведінки, національний стрижень особистості - основна точка опори і неодмінна умова національної неповторності в системі світової цивілізації.

1. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови. - К., 1991.
2. Павлюк М.В. Іван Петрович Котляревський і українська мова // Праці Одеськ. держ. ун-ту. Серія філол. наук. - Одеса, 1958. - Т. 148. - Вип. 8.
3. Павлюк М.В. Із спостережень над мовою ранніх поезій Т.Г. Шевченка // Праці Одеськ. держ. ун-ту. Серія філол. наук. - Одеса, 1962. - Т. 152. - Вип. 14.
4. Павлюк М.В. Основні етапи розвитку українського мовознавства дожовтневого періоду. - К.-Одеса, 1978.
5. Павлюк М.В. Писемність та грамагична література доби Київської держави і наступної епохи феодальної роздробленості (X - початок XIV ст.) // Праці Одеськ. держ. ун-ту. Серія філол. наук. - Одеса, 1959. - Т. 149. - Вип. 9.
6. Павлюк М.В. Праці наших вихованців // За наукові кадри, 1971. - 8 березня.
7. Павлюк М.В. Справа про недопущення Якова Головацького на кафедру Новоросійського університету // Праці Одеськ. держ. ун-ту. Зб. філол. ф.-ту. - Одеса, 1954. - Т. 4.
8. Павлюк Н.В. О принципах периодизации истории языка // Сообщения по общим вопросам диалектологии и истории языка: Тез. докл. и сообщ. (Баку, 21-24 окт. 1975 г.). - М., 1975.
9. Павлюк Н.В. Славянское языкознание в Одесском (Новоросийском) университете за 90 лет // Тр. Одесск. гос. ун-та. Серия филол. наук. - Одеса, 1958. - Т. 148. - Вип. 7.
10. Українська мова: Енциклопедія. - К., 2000.

М.В.Мамич

Риторична парадигма абстрактів "правда-неправда"

Фундаментом професіоналізму спеціалістів гуманітарної професії і найперше адвоката, прокурора, судді є наука красномовство, тобто мистецтво *переконувальної комунікації*. На думку Д.Х.Баранника: "Загальними мовностилістичними ознаками судовий монолог найближчий до публіцистичного й також належить до яскравих форм монолога переконуючого типу" [1:195]. Суть переконання зводиться здебільшого до доведення винності чи невинності підсудного. А тому одним із важливих компонентів висловлювань є апеляція й до соціально-етичних оцінок, що зокрема вербалізуються через складники абстрактно-семантичного поля (далі АСП) "правда – неправда".

Серед жанрів красномовства, як відомо, виділяють соціально-політичний, академічний, лекційний, соціально-побутовий, військовий, дипломатичний, церковно-богословський, судовий [6:28]. За класифікацією Д.Х.Баранника усний монолог може мати такі функціональні різновиди: публіцистичний, виробничо-службовий, науковий, навчальний, монолог-популяризація, монолог-розповідь, а також судовий [1:194-200]. Промова є основною текстовою реалізацією останнього, а саме: звинувачувальна, захисна, самозахисна промова і промова потерпілого.

На жаль, читацькій аудиторії доступні нечисленні українськомовні тексти промов адвокатів і прокурорів: збірки таких промов створювались, перш за все, із навчально-педагогічною метою [6; 8; 9].

Свою увагу засереджуємо на текстах судових промов з тих позицій, що:

1) судова промова має своїм змістом дати громадсько-політичну оцінку злочину й особи підсудного, а отже, мотивується вживання абстрактів *щирість / нещирість, справедливість / несправедливість*;

2) державний обвинувач (захисник) дає аналіз зібраних і перевірених у судовому слідстві доказів, обґрунтовує ними позиції підсудних, оперуючи абстрактами *істина, правда, правдивість, правильність, дійсність, реальність, обґрунтованість, фікція, брехня, вигадка, неправда* тощо;

3) аналізовані абстракти є компонентами логізації та доказовості у судовій промові, яка повинна вплинути на формування судового переконання: "Уважно вислуховуючи судові промови, судді подумки простежують пройдений шлях *шукання істини*, усвідомлюють і зіставляють докази й аргументи звинувача і захисника, порівнюють їх" [6:40].

Отже, з одного боку, в судовій промові виокремлюються **вербальні засоби** переконувальної комунікації, а з іншого – **прихований "невербальний"**

діалог”, що діє на логіко-психологічному рівні під час судових дебатів. Про специфіку судової промови Д.Х.Баранник зазначає: “Від судового промовця вимагається юридична кваліфікація явища. Переконаючи слухачів у правильності своєї оцінки явища, оратор докладно аналізує його, зважає факти, реальні та можливі ситуації, моральні й психологічні чинники, висловлює припущення, сам заперечує одні з них, підтримує інші, робить висновок” [1:196].

Оскільки об’єктом цього дослідження є вербальні понятійні компоненти абстрактно-семантичного поля “правда – неправда”, то зупинимося на їх функціях, враховуючи жанрову специфіку текстів.

Так, загальнономовні сполуки *говорити правду, розповідати правду* із значенням “передавати певну сукупність достовірних відомостей про щонебудь, нічого не приховувати” є відповідниками книжного термінологічного вислову “давати правдиві свідчення”, пор.: З цього випливає, що *правду говорять* інші свідки; Герасимова, як їй не тяжко, *розповіла* всю гірку для неї *правду* [8:27]; Володимир Сачко на першому ж допиті *розповів* йому всю *правду* про себе [8:176].

Навпаки ж, використана адвокатом сполука *достовірна інформація* є виявом абстракту “правда”, як-от: З викладеного випливає, що отримання кредитної лінії згідно з документами, що містять *достовірну інформацію*, .. не може ніким тлумачитися як карне діяння [8:181].

Частіше промовці вдаються до поняття *правдивість*, що синонімізується із абстрактами *щирість*, а також *достовірність* (чуток), *вірогідність*, напр.: З першого допиту у слідчого і до її схвильованих зізнань у суді вона розповідала з великою *щирістю* і *правдивістю* про все, що стосується даної справи [8:27]; Можна повірити в *щирість* заяви Герасимової про те, що вона глибоко переживала і нещадно себе осуджувала [8:28]; Цей речовий доказ, підтверджуючий *достовірність* слухів, не міг не вплинути на Герасимову [8:27]; Для більшої *вірогідності*, щоб при цьому не виникало сумніву, що заява написана не у вересні 1997 року, а саме у серпні 1996 року, до неї вносяться дані про рік випуску [8:174]. Власне, названі абстракти-синоніми по-різному маркують доказові вислови: перший вносить оцінку експресію прихильності, а наступні – аргументованості, недвозначності міркувань.

Валентність поняття *правдивість* пов’язана із дієсловами та віддієслівними іменниками *досліджувати* (дослідження), *перевіряти* (перевірка), *переконуватися* (переконання), що підкреслюють поступальність шляху до істини, доведеність висунених аргументів. Напр.: Показання Савок Віри *підлягають* об’єктивному дослідженню й перевірці їх *правдивості* [8:58]; Навіть якщо не звертатись до показань свідків у справі, то і тоді можна *переконатися* в *правдивості* показань Будка з таких міркувань [8:94].

Термінний зміст має сполука *правдивість показань*, пор.: А хіба ж не є

доказом *правдивості показань* Волиня про “вибивання” з нього показань такий факт? [8:199]; Це все незаперечні обставини *правдивості показань* підсудних про недозволені методи дізнання та слідства стосовно них [8:200].

У текстах судових промов як абсолютні синоніми виступають абстракт *правда* і філософська терміносполука *об’єктивна істина*, пор.: Але про Чолкуна необхідно *сказати* всю *правду*, яку розкрив цей процес, щоб *встановити* об’єктивну *істину* [8:47]. Якщо *правда* мислиться як факт, реальність, то *істина* (*об’єктивна істина, чиста істина*) як справедливий висновок про цей факт, дійсний стан речей, пор. висловлювання: Я не можу поділити в цій частині думки й настрої підзахисної, тому що вони спростовуються всіма обставинами справи і суперечать кінцевій високій меті – *відшукуванню об’єктивної істини*; Наш суд розкриває всі обставини, що стосуються справи, в інтересах *досягнення об’єктивної істини*; Ваша честь, коли *істина чиста, аж прозора*, то слідство, не будемо вдаватися чому, сприйняло цей факт за відсутність істини [8:168].

Для вживання абстракту *істина* характерна й дієслівна синтагматика із семою ‘пошук’, напр.: Сьогодні у мене складне завдання – допомогти суду *знайти істину* [6:207]; *Вийти на шлях істини* мені допоможе ретельний аналіз доказів, зібраних на попередньому і судовому слідствах [6:207]; або семантичним відтінком ‘доведення’: Вважаю, що виправдувальний вирок по даній кримінальній справі *сприятиме встановленню істини* [6:210]; ..жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений, щоб у справі була *встановлена істина*.. [6:202]; Захист має інше завдання: допомогти суду у *з’ясуванні істини* і там, де вина людини не доведена [8:157]; Ви мали можливість *розкрити істину*. Незаперечність істини може передаватися й метафорично, напр.: Виявляється, ніяких складнощів у справі немає й близько. Виявляється, *істина* крізь неї так і *пролягає*.

Синонімізуються в аспекті кримінального права й поняття *істина – закон, совість* (Даруйте, Ваша честь, але не зухвалість спонукає захист на цей крок, а інтереси *закону та істини*, совість яких просить оприлюднення); *істина – життя*: І питання співвідношення *життя та істини* вирішуються тоді проз металеві отвори поремних ґрат.

У той самий час в межах одного висловлювання протиставлені *істина та імітація* (*імітація істини*), напр.: І там, і тут – серйозні злами в соціальній історії та її розумінні, зіткнення консервативного з новаторським, ускладненість життєвих процесів, в яких сучасникам нелегко буває відрізнити вічне від одноденного, цінне від гучного, *істину від її імітації* [8:166]; Ваша честь, *імітація істини*, як ви достеменно переконалися, не відбулася [8:169].

Коли йдеться про суспільну чи навіть суспільно-політичну вагу доведення, промовець вживає й соціально-етичне поняття *справедливість*, що у

даному контексті синонімізується з абстрактом *законність*, пор.: У зв'язку з цим вважаю, що сьогодні обов'язок прокурора в інтересах держави, суспільства, особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, сприяти встановленню законності і справедливості. [6:210]; Той факт, що чотири великі держави, які захоплені перемогою і які страждають від нанесеної їм шкоди, утримали руку розплати і передали своїх полонених ворогів на Суд справедливості, є одним із найвидатніших прикладів тієї данини, яку влада платить розуму [8:11]; Хулігани – вороги законності [8:127].

Одним із аспектів семи 'справедливість' є 'правильність'. Це поняття стосується, як правило, істинності фактів, доведень, зокрема й точної цифрової інформації: Цю суму Галас визнає. *Правильність саме цієї суми підтвердив експерт, визнає це в суді і ревізор Марко* [8:161].

Значення "бути правильним" передається й словосполученням *відповідати дійсності*, що характеризується таким самим дискурсом: Квитанція *відповідає дійсності*, не є фіктивною, як і всі попередні [8:97].

За текстами судових промов встановлено, що одним із активних синонімічних відповідників до абстракту *істинність* є *факт*, тобто "об'єктивна реальність, дійсна, невигаdana подія, явище". Пор.:

а) протиставлення *фікція* і *факт*: цей факт став для обвинувача достатньою підставою, щоб твердити, що ніж у Чолкуна – це *фікція*, а ніж у Гальського – це *факт*! [8:49];

б) синонімічну замінованість *правда* – *факт*: Це дійсно *факт*, що Чолкун не наніс Гальському жодного удару [8:50].

Книжні марковані стереотипні вислови *факт стверджує*, *факт ствердила* (*підтвердила*), *факт вказує*: Цей *факт також стверджує*, що кількість кролячих шкурок та їх ціни .. є результатом його фактичної заготівлі [8:95]; Цей *факт ствердила* свідок Гаврилюк Євдокія Михайлівна [8:103]; На це *вказує* й інший *факт*; Підсудна Могилянecь *підтвердила факт* сварки між Волищем та Лозинським [8:211].

Протилежний бік концептуалізації репрезентовано функціями поняття *неправда*. Як правило, таке узагальнення стосується вербалізованої недійсної інформації, а тому й характерна дієслівна сполучуваність – *твердити*, *говорити неправду*, напр.: Сам Мазепко замовчує ці свої вчинки і *твердить, що це неправда* [8:49]; Отже, ясно, що дружина Чолкуна *говорить неправду* [8:50]. Одним із поширених прийомів створення публіцистичної експресії, впливовості, є висхідна градація синонімічних і контекстуально синонімічних понять. Так, у риторичній парадигмі АСП "неправда" з'являється слово *спектакль*, пор.: Єдиною і незаперечною правдою у цьому "вимаганні" є те, що все виявляється сушою *неправдою*, *вигадкою*, *спектаклем* [8:178].

В одній із судових промов адвокат А.Г.Фатєєв використовує основні скла-

дові аналізованого АСП, замінюючи їх у ході виступу один одним, що створює ефект наступальності у спростуванні факту злочину, пор.: Що стало плодами *уяви* слідчих, що *домислами* так званого потерпілого? Чи спрацьовує принцип: що більше *неправди*, то швидше в неї повірять? [8:170].

Чи маємо тут справу саме з *підтасовками*? [8:172].

Важливо відшукати лише принцип, який перетворює реальні обставини подій в цілковитий *абсурд* [8:173].

Лише стати на поріг *омани* – і вже важко опиратися магії *олжі* й *абсурду* [8:176].

Хто буде *байки*, обов'язково щось забуває, плутає, вдається до нових *фантазій* чи *небилиць* [8:176]

Бельчич визнає, що написав *олжу* для того, щоб співробітники міліції його скоріше знайшли (тобто автомобіль) [8:177]

Що тут гадка, а що *вигадка*, коли щоразу нова версія? [8:176] і т. ін.

Абстракти можуть синонімізуватися у номінативній функції, а також як складові сталих, фразеологізованих структур, напр. як *брехня* і *неправда*: *Спіймана на брехні*, Шпак визнала, що Сокол їй цього справді не говорила, вона спитала про це Сокол, але та сказала їй, що це *неправда* [8:77]. Найчастотнішим у парадигмі доказовості є вислів *викривати брехню*, напр.: Сторінку за сторінкою перегортали ми протоколи показань Шпак і *викривали* її *брехню*, але Шпак не була збентежена [8:68]; Прилучені вами довідки і показання свідка Радченка та інших *викрили* Савок в *явній брехні* [8:60].

У судовій практиці поняття *брехня* є абсолютним синонімом слова *вигадка*, пор.: Ви тепер переконалися, що Белова не пропонувала Сокол ключа, що це *вигадка* Шпак, яку вона сама мусила тут спростувати [8:82].

А от сполуку *вигадка слідства* слід тлумачити як "хибність", напр.: Інкримінований Месель-Веселяку цей злочин є ніщо інше, як *вигадка слідства*, оскільки в діях обвинуваченого відсутня суспільна небезпечність як об'єктивна властивість злочину заподіяння шкоди [8:182].

Пор. також синонімічні властивості поняття *фікція*: З цього випливає, що правду говорять інші свідки, що ніж Чолкуна не *фікція*, а факт [8:49].

Слово ж *кривда* фактично не вживається в значенні "неправда", а позначає "несправедливий учинок; образу", пор.: І щоб сказати решту, шановні добродії, тяжкий гріх подати жебракові каменюку замість кусня хліба, *образа*, *кривда* невимовні. А чим виміряти той гріх, ту кривду, коли стражденним душам пропонують цвинтар для вдоволення потреб? [8:187].

У книжному сполученні вживається абстракт *обман*, пор.: порушення права підозрюваних, обвинувачених на захист дає підстави вважати, що Волинець *шляхом обману* з боку слідчого зафіксував своє бажання мати захисника на стадії пред'явлення обвинувачення [8:197].

У терміному (юридичному) значенні вживається поняття *шахрайство*, напр.: У твоєму житті ти вчинив *шахрайство з фінансовими ресурсами*, вимагання та незаконну торгівлю [8:72].

Не завжди ті чи інші факти прямо позначаються як *несправедливість*. У текстах промов знайдемо синоніми: *не відповідає дійсності, несумлінність* (посилань, свідків), *фіктивність*, напр.: Далі там ставилося питання про те, чому Белова виявила нестачу грошей тільки при другому відчиненні сейфа – ви тепер знаєте, що це *не відповідає дійсності*. [8:82]; Ця версія, як явно надумана, провалилася, ще раз викривши *несумлінність свідків*, виставлених Шпак [8:93]; Тепер вони всебічно перевірені, й *несумлінність цих посилань* встановлена; *Фіктивність* іншої *квитанції* № 145636 від 5 лютого 1956 р. спростовується показаннями свідка Підлісної [8:96].

Поняття *неправдивість* має в криміналістиці термінологічне втілення – це сполука із прикметником “неправдивий”: *неправдивий донос* [2: 494] *неправдиве показання* [2: 495] напр.: Завідомо *неправдивий донос* суду, прокурору, слідчому або органу дізнання про вчинення злочину – карається позбавленням волі на строк до двох років або виправними роботами на той же строк [2: 494].

Пор. також, як адвокат у судовій промові вживає термінологічне поняття *неправдива інформація*, цитуючи закон (ч. 2, ст. 148 КК): ..надання кредиторів *свідомо неправдивої інформації* з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій [8:92].

За законами красномовства це саме поняття може подаватися у перифрастичній формі, як напр.: істинна правда схожа на її *відсутність* [8:27]; Ці обставини *примушують серйозно сумніватися в правдивості твердження* її батька Саверського Андрія про те, що дочка його в той вечір додому не повернулася [8:57].

Крім наведених перифраз, є у текстах промов інші, як-от: виявляти нещирість – *носити маску* (Адже вона за своїм характером, душевними якостями нездатна *носити маску*, вуалювати свої переживання, що хвилювали її) [6:28]. Вдаються промовці й до публіцистично-метафоричного вживання, напр.: замість чесні, правдиві свідчення – *показання йдуть з чистого джерела*; асоціацію *правда, істина – світло, сонце: Істина як сонце світить завжди* [8:172]; *У сонячному промінні правди*, а не в фальшивому “світлі” павучих тенет слід розглядати свідчення Бельчича на попередньому слідстві та й у цій залі [8:181]; Ми зобов’язані жити за *поетикою світла Істини* [8:181].

Власне, у цих метафорах поняття *істина* набуває найвищого ступеня узагальнення, осмислюється як філософська реальія, “вищість” якої впливає на утворення персоніфікованого образу: *Найкращим захисником у цій справі є сама істина*, краще від моїх слів на користь Гальського говорять самі об-

ставини справи [8:51]. Ще один із застосовуваних стилістичних прийомів – каламбур, гра слів, зумовлена тотожністю звукового образу лексем, пор.: *Істина не в ефектах, а у фактах* [8:47].

Деколи, залежно від потреби апелювати до *невербальних компонентів*, що вказують на істинність / неістинність висловлювання, адвокат під час промови може звертати на зовнішні чинники комунікації, “докази поведінки”. У наших працях [4: 5] звернено увагу на психолінгвістичний аспект цієї проблеми та її актуальність в юридичному мовленні, напр.: “Так, у криміналістичній теорії йдеться про необхідність спостереження у процесі допиту за невербальною поведінкою обвинуваченого або свідка. Невербальні прояви не мають доказового значення, але виконують орієнтовну функцію. У ситуації підвищеної емоційної напруги невербальні сигнали найбільш безпосередні, підсвідомі й, відповідно, інформативні. Вони дозволяють зрозуміти справжнє ставлення допитуваного до справи” [4:189]. У зв’язку з цим порівняйте цитату із судової промови адвоката: Проте слідство цим [фактом неправдивих показань. – М.М.] не зацікавилася, приділивши основну увагу тому, як *поводилася* в ці хвилини Белова: чи була вона *схвильована*, була вона *бліда* чи ні, чи *тремтіли в неї руки* та ін. [8:79].

Так, за спостереженнями А.Брассера, який записав протягом 25 років близько 250 мільйонів показань свідків, головною ознакою правдивості свідка є його очі й руки. Говорити людина може що завгодно, а очі й руки обов’язково викажуть [7]. О.О.Леонтьєв зазначав, що у невербальній поведінці слід звертати увагу на так звані мимовільні реакції, які не підпорядковуються регулюванню вольовими зусиллями (почервоніння або збліднення) [3:37]. Детальніше про взаємодію вербальних і невербальних компонентів у поведінці допитуваного, вивчення яких дозволяє зробити висновок про правдивість чи неправдивість висловлюваного див. [4].

Отже, аналізований матеріал репрезентує книжну маркованість висловлювань з абстрактами АСП “правда – неправда”, що вживаються ситуативно і є невід’ємним компонентом судової промови як різновиду переконувальної комунікації. Оскільки для судового “пошуку істини” важлива доказовість, логічність, істинність і доведеність фактів, то на невербальні засоби спілкування увага звертається спорадично. Найпоширенішим типом валентності складників аналізованого АСП є дієслівна.

Особливість семантики напівтермінологічних абстрактів є їх так звана подвійна належність до загальноновживаної мови (це для них головна сфера вживання, й у ній виявляються головні значення цих слів) і до терміної юридичної підсистеми національної мови, отже відбувається накладання значень слова одне на одне.

1. Баранник Д.Х. Характерні риси усного монологічного мовлення // Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. - К., 1965.
2. Коржанський М.И. Популярний коментар кримінального кодексу. - К., 1997.
3. Леонтьєв А.А. Речь в криминалистике и судебной психологии. - М., 1977.
4. Мамич М.В. Декодування особистісної поведінки: вербальні і невербальні аспекти // Актуальні проблеми захисту прав і свобод людини в Україні. - К., 2000.
5. Мамич М.В. Специфіка діалогічного мовлення в криміналістиці // Записки з загальної лінгвістики. - Одеса, 2001. - Вип.3.
6. Молдован В.В. Риторика загальна та судова. - К., 1999.
7. Популярная психология. Хрестоматия / Под ред. Мириненко В.В. - М., 1990.
8. Судові промови адвокатів України. - К., 2000.
9. Судові промови адвокатів Української РСР. - К., 1959.

Н. М. Корнодулова

До питання вторинної номінації в морській термінології

Слово, актуалізуючись у мовленні, реалізує, крім свого прямого та переносного значень, ще й асоціативні образи, ідеї, почуття. Недарма ще І.П.Павлов підкреслював, що “немає нічого в думці крім асоціацій” [6:109]. Тим-то у номінації з’являються змістові (значеннєві) прирошення (конотації), які пов’язують певний знак з різними елементами дійсності. Це дає підстави для висновку, що аналіз асоціативної структури слів-стимулів може бути ґрунтом для опису семантики термінологічної лексики.

Найцікавішим з погляду дослідження цього питання є явище вторинної номінації, яка обслуговує оцінну сферу. Зміст вторинного знака завжди вмотивований переосмисленням цього розуміння (порівняймо: *пуза*, *метелик* – назви вітрів). Основою даної вмотивованості є подібність зовнішніх обрисів об’єкта номінації.

Використання вторинної номінації в термінології пояснюється тим, що поняття науки значно більше, ніж слів для їх номінації. Тому, коли йдеться саме про таку номінацію, то, як правило, виокремлюють два її види: метафору і метонімію.

У цьому зв’язку варто докладніше розглянути деякі типи метафоричних перенесень, що нерідко зустрічаються в морській термінології. За підставу таких перенесень можуть бути: 1) *подібність зовнішніх обрисів об’єкта номінації*; 2) *подібність функцій об’єктів*; 3) *функціональна і зовнішня схожість*.

Розглянемо кожен тип перенесень, використовуючи метод компонентного аналізу, враховуючи контекстуальне оточення і синтез поданої інформації. Адже розуміння діалектичної природи аналізу і синтезу “дає змогу

визначити справжнє місце і значення їх у поступі пізнання до істини” [5:211].

1) *Подібність зовнішніх обрисів об’єкта номінації* вияскравлює порівнювання дефініцій: *гребень* – “нарост на голове некоторых птиц и пресмыкающихся [10:124], “вершина волны” [8,1:425]. Підстава для перенесення – зовнішня подібність, зумовлена формою та місцем розташування. До номінації такого типу можна віднести й інші морські терміни. Наведемо їх.

Нос – орган обоняння, находящийся на лице у человека и на морде у животных, передняя часть лодки, судна, самолета [10:359]; передняя оконечность судна, завершающаяся форштевнем [8,1:505].

Лапки – стопа ноги или вся нога у животных, а также, прост., о руке человека [10:272], ветвь хвойного дерева [10:272]; разветвление конца какой-либо снасти, которым охватывается рангоутное дерево [8,1:380].

Барашки – овчина, что задирается и лупится [3:35], чайка с завитками, с усиками [3:35], курчавые светло-русые волосы, кудри [3:35], белая, курчавая волна, пена на волне [3:35]; небольшие белые пенящиеся волны... [10:33].

Скула – челюсть; нижняя скула – санки, салазки; верхняя скула – выдаётся под глазом, переходя к уху в скульную дугу, и скулами зовут эту костяную выпуклость над щеками [3:596], скула судна – боковая часть носа, выпуклость [3:596]; место перехода от днища к борту судна [8,2:237].

Котёл – большой металлический круглый сосуд (для нагревания воды, варки пищи и т.п.) [10:258]; у северных поморов название ровной льдины или торосистого поля с приподнятыми краями, образовавшимся от примерзания ропаков, установленный на судне теплообменный аппарат, в котором тепловая энергия превращается в энергию пара или горячей воды [9,2:128].

Усы – волосы над верхней губой у мужчин [10:731], приспособление в виде ухвата, скрепленного с пяткой (внутренним концом) гика или гафеля [13:290].

Банка – цилиндрический сосуд [10:33], на морских и речных шлюпках – сиденье для гребцов и пассажиров [13:15], подводная отмель [10:33]; отдельно лежащая мель [13:15].

Рог – более или менее острая, закрученная, свободно торчащая часть чего-либо [3:565], якорные рога – лапы или самые отлоги веретена, без лопасти [3:565]; вырост из костного вещества на черепе у некоторых животных [10:592]; рога якоря прикрепляются к веретену неподвижно [8,2:465], однорогие, двурокие якоря [8,2:465].

Кошка – домашнее млекопитающее животное из семейства, к которому относятся также тигр, лев и т.п. [10:259]; небольшой якорь [10:259], якорёк о четырёх (иногда о трёх, о пяти) лапах [3:346], коса на взморье или отмель грядю, обнажаемая отливом [3:346], низменный, каменистый берег [3:346];

девятихвостая кошка [2:51-52]. До номінації такого типу можна віднести й інші морські терміни, наприклад: кошелёк (на судні), коза (назва човна), бочка (швартова), глубокое "v" (тип судна), воловий глаз (ілюмінатор), губа (затока), веретено (смуга суші), сало (шерех, шуга – місиво дрібної криги), нож (катер), дельфин (пристрій) та інші.

2. Функціональна подібність. Порівняймо: подушка – мешок, на котрий кладут голову, ложась спати, или кладут на сидение; то, что оказывает сопротивление чему-либо, принимает на себя давление [10:470] і виступ на борту корабля, на котром висит лапа убранного якоря, не втягивающегося в клюз [1:529].

Порівняймо: караван - група вьючных животных, перевозящих грузы, людей (в пустыне, в степи), і группа следующих куда-н. торговых судов [10:229], группа совместно буксируемых судов, группа транспортных судов, идущих в охранении боевых кораблей [1:174-175].

Крыло – орган летания у птиц, насекомых, а также некоторых млекопитающих [10:266] і крыло чайки – тип обводов корпуса глиссирующего катера с умеренной килеватостью днища и сильным отгибом ветвей шпангоутов вниз у скулы, обладает повышенным гидродинамическим качеством благодаря использованию энергии закрученного потока, вырывающегося из-под скулы, для создания дополнительной подъёмной силы [8,1:368; 9,2:160].

До цієї ж таки групи належать терміни: голос моря (голос, мова людини), мостик (перехід, деталь), песня винта (людини), лапа (тварини, нижня частина нактоуза).

3. Функціональна й зовнішня схожість. Порівняймо: пята, пятка – ступня (устар.); широкий конец чего-н., являющийся опорой (спец.) [10:551]; нижняя опорная часть баллера руля, шпиля или поворотной шлюпбалки, входящая в подпятник; конец гика, гафеля или грузовой стрелы, упирающийся в мачту [9,2:581].

Порівняймо: пыль – мельчайшие сухие частицы, носящиеся в воздухе или скапливающиеся на поверхности чего-н. [10:551] і распространённое у поморов название мелких, не оседающих в воздухе брызг, срываемых с гребней волной во время шторма [9,2:581].

Рандеву – условленное место встречи как отдельных кораблей, так и соединений, находящихся в отдельном плавании [13:228]; свидание, место, назначенное для встречи судов или соединений кораблей в море, а также сама встреча [12:416].

Дудка – род музыкального инструмента [10:156], боцманский свисток [10:156], свисток особого устройства для внутрикорабельной сигнализации [8,2:243], свисток, при помощи которого на кораблях Военно-Морского Флота подаются некоторые сигналы [13:95].

Прикладом таких перенесень виступають, наприклад, такі морські терміни: цветение моря (квітів), ухо (людей, тварин, форма кріплення на судні), бутылочная почта, морские сани, свечение моря (лампи), бандаж, горлови́на (тварини, річки) тощо.

Як уже мовлено, морській термінології властиве також метонімічне перенесення, при якому “форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об’єкта позначення на інший на основі певної їх суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, каузального та ін. характеру) при відображенні у свідомості мовця” [14:312]. На цьому рівні назва одного предмета переноситься на другий, що перебуває з першим у відносинах асоціації. У мові виникає можливість одночасно подвійної інтерпретації значення мовної одиниці у відповідних контекстах і ситуаціях. Тому на рівні дослідження семантичного аспекту вторинної номінації треба зауважити на понятті конотація, бо конотація – це “різноманітні асоціації, пов’язані в сприйнятті мовців з тим або іншим позначуваням предметом, які можуть об’єднуватися в переносних значеннях слова, фразеологічних одиницях та порівняннях на його основі тощо” [14:248]. Сьогодні є чимало теорій конотації, серед яких: філософська (В.Алстон), стилістична (О.Азнаурова), лінгвістична (Л.Блумфілд, В.Телія) [6:108].

Отже, конотація – особливий компонент значення. Він доповнює зміст певної мовної одиниці, ніби відсилаючи мовця чи слухача до асоціації. Це непряма номінація. Вона часто ґрунтується на поняттях психології – узагальненнях, уявленнях, а також на системі образів. Саме такий характер перенесень типовий для багатьох морських термінів, найбільшу частину з яких становлять терміни – словосполучення. Наприклад: конские широты [8,1:328], [9,2:95]; “воронье гнездо” [8,1:146], девятый вал [8,1:215], [4:136]; красный прилив [8,1:357], летучие паруса [8,1:393], мёртвый якорь [8,1:433], мёртвый штиль [9,2:275], мёртвая волна [13:60], море мрака [8,1:453], [9,2:304], “ревущие сороковые” [2:144], “воющие пятидесятые”, “пронзительные шестидесятые” [8,2:171], живая вода [9,1:443], мёртвый фрахт [9,2:274], воловий глаз [7:101], глаз бури [13:60], парение моря [9,2:450] тощо.

В утворенні названих термінів-словосполучень велику роль відіграло контекстуальне оточення, яке й дало змогу пояснити такі перенесення. За приклад можна розглянути такі словникові статті:

“Конские широты” – Лошадиные широты, область в Атлантическом океане между 300 и 350 северной широты, где находится полоса повышенного давления с частыми штилями и неустойчивыми ветрами. Парусные суда, попадая в этот район, почти прекращали движение и задерживались в пути. По одной версии, название Конские широты появилось в 17 веке вследствие того, что погибших от жары и недостатка корма лошадей, находившихся на

судах, выбрасывали за борт. По другой версии, их выбрасывали для того, чтобы разгрузить судно и начать хотя бы медленное движение [8,2:95].

“Девятый вал” – исторически сложившееся у мореплавателей представление о самой сильной волне на море во время шторма. Древние считали самой большой волной каждую четвертую, седьмую или одиннадцатую, однако чаще всего наибольшую высоту и разрушительную силу приписывали девятой волне, которую поэты издавна называли “девятым валом” [8,1:215].

Море мрака – в представлении древних жителей Средиземноморья – воды, простиравшиеся за Геркулесовыми столбами (Гибралтарским прол.), где мореходов подстерегали многочисленные опасности: гигантские спруты, огнедышащие крылатые драконы, людоеды и т.д. Название “море мрака” впервые появилось в литературе средневековья [8,1:453].

Мёртвый якорь – напостоянно положенный на грунт в определённых местах гаваней и рейдов [13:320].

Мёртвая зыбь – зыбь при полном штиле, без признаков ряби на её совершенно гладкой как бы маслянистой поверхности [13:60].

Парение моря – туман испарения, образующийся при быстрой конденсации тёплого водяного пара в холодном воздухе [9,2:450].

“Живая вода” – богатая кислородом, не застойная вода [9,1:443].

Як бачимо, пропонувано в словникових контекстах інформація відтінню провідну семантичну ознаку досліджуваних термінів-словосполучень і є лексичним фоном, здатним викликати асоціації.

Аналізуючи процеси вторинної номінації у морській термінології, можна впевнено констатувати, що вторинна номінація може виникати й на основі зміни значень вже наявних термінів інших терміносистем, оскільки важливою ознакою тут є взаємопроникність. Масамо, зокрема, чимало прикладів існування та функціонування однакових термінів у морській, медичній, біологічній, зоологічній термінологіях, серед яких: кома [11:89], [12:105], колена [13:124], пластырь [13:207], эрозия [11:231], [12:1551], апендикс [11:7], кожа [11:244], пульпа [11:161], [12:1078], скула [11:182], [10:631], каверна [11:80], [10:224], капельница [11:82], [10:228-229], ребро [11:170], [12:1104], барс [11:24], [10:34], баран [11:22], конь [11:92], верблюди [11:36], чайка [11:218], [10:761], обезьяна [11:247], [10:363], журавль [8,1:444], баранчики [10,33], дельфин [9,1:387], мухи [11:116], [10:314], червяк [11:218], [10:764], бабочка [11:21] тощо.

Проаналізуємо цей процес на прикладах:

колена – сустав, соединяющий бедро и голень [10:243], часть ног от этого сустава до таза [10:243]; изгиб в морском навигационном или минном фарватере [13:124], короткий и крутой изгиб реки [13:104];

пульпа – рыхлая соединительная ткань в полости зуба [10:548]; смесь

воды и грунта или горной породы, получаемая при земляных и горных работах гидравлическим способом [10:548], [11:161];

пластырь – кусок плотной ткани с нанесённым на неё липким лекарственным составом, накладываемый на кожу [10:449]; особое приспособление для временной заделки пробоин подводной части судна [13:207];

бабочка – насекомое с двумя парами покрытых пылью крыльев разнообразной окраски [10:31]; наиболее выгодный способ постановки парусов на судах с косым вооружением при следовании курсом фордевинд [13:12]; способ несения парусов на судах, оснащённых косыми парусами, на курсах фордевинд и бакштаг, когда носовые паруса (стаксели и т.п.) выносятся с помощью весла или рейка на противоположный по отношению к положению кормовых парусов борт. При этом носовые паруса работают более эффективно и способствуют повышению устойчивости на курсе [9,1:105];

утка – водоплавающая птица с широким клювом, короткой шлей и короткими, широко поставленными лапами [10:732], сосуд с длинным носом..., даваемый лежачим больным [10:732]; планка с двумя рогами для крепления ходового конца снастей бегущего такелажа [13:291], двурога литая или сварная фигурная планка для крепления свободных концов канатов небольшого диаметра [9,3:319];

узел – место скрещения, связи чего-н. Нервный узел [10:719]; мера скорости, определяемая числом морских миль, проходимых кораблем в один час [10:719], принятая в мореплавании единица скорости судна, равная 1 морской миле в час [9,3:300], соединения концов растительных или иных тросов между собой, а также всякие петли, сделанные на снасти или вокруг рангоутного дерева, стрелы и т.п. [9,3:301]; пересечения основных маршрутов мирового судоходства, как правило, – проливы, узкости, каналы, подходы к крупнейшим портам и портовым районам (особенно в сравнительно небольших заливах или в заливах с узким входом, например, Токийском, Чесапикском, Персидском) [9,3:301];

артерия – путь сообщения, водные артерии страны [10:28], кровеносный сосуд, проводящий кровь от сердца во все части тела [10:28];

эрозия – полное или частичное разрушение поверхности чего-н. [10:790]; процесс разрушения пород, слагающих дно и берега моря, под воздействием волн, течения, ветра, приливо-отливных и сгонно-нагонных колебаний движения насосов, сопровождающийся изменением очертания береговой линии и рельефа берега и дна [9,3:447];

дельфин – морское млекопитающее подотряда зубатых китов [10:137]; устройство для разрушения палубы и днища корабля противника, применявшееся во флотах древнегреческих городов-государств в 5-6 вв. до н.э. Представляло собой тяжёлый груз в форме тела дельфина, подвешенный с

помощью троса на специальной балке, выступающей перпендикулярно борту судна [9,1:387]; парные скобы на бронзовых гладкоствольных орудиях 17-19 в... Часто выполнялись в форме изогнутых дельфинов, откуда и произошло это название [9,1:387];

верблюды – жвачное животное с одним или двумя жировыми горбами [10:64]; накладка на деревянном румпеле для увеличения его прочности и предупреждения свисания [9,1:210].

Виходячи з цих прикладів, можемо підкреслити, що метафоричність та метонімічність зумовлюють “образність” морських термінів. Але ця образність характерна для термінів лише на початкових етапах утворення. З плином часу, коли термін виходить у широкий вжиток, його експресивність пригасає, а на перший план висувається логічна схема або взаємозв’язок певних наукових побудов, які виконують когнітивну функцію. Таким побитом назви вторинної номінації стають термінами певної галузі, зокрема морської, та мають у науковій літературі чітку дефініцію. А наявність чіткої дефініції – це доконечна умова того, щоб термін став компонентом терміносистеми.

Отже, подальше вивчення семантичної природи розвитку вторинної номінації сприятиме детальнішому розумінню істотності семантичних зсувів і з’ясуванню реального використання термінів.

1. Военно - морской словарь для юношества.-М., 1988.
2. Глотов Ю.Г. Популярная морская энциклопедия.-М., 1997.
3. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современная версия.-М., 1999.
4. Кириченко Г.С. Термин в судостроении //Русская речь. -1986. - №6.
5. Кочерган М.П. Загальне мовознавство.-К., 1999.
6. Маслова В.А. К построению психолингвистической модели коннотации // Вопр. языкознания. – 1989. - №1.
7. Мезенцев В.А. Земля неразгаданная.-М., 1988.
8. Морской энциклопедический справочник: В 2 т.-Л., 1987.
9. Морской энциклопедический словарь: В 3 т.-СПб., 1994.
10. Ожегов С.И. Словарь русского языка.-М., 1985.
11. Орфографический морской словарь.-М., 1974.
12. Советский энциклопедический словарь. - 4-е изд.-М., 1986.
13. Сулержицкие М. и Д. Краткий морской словарь для юношества.-М., 1965.
14. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін.-К., 2000.

Л. Н. Финогина Конструкции с аппозицией в некоторых типах традиционно безличных предложений

В языкознании безличность как категория неизменно привлекает внимание и изучается лингвистами, насколько нам известно, более ста лет. В англистике не раз отмечалась неоднородность таких предложений. Предметом исследования данной статьи являются предложения с так называемым “предваряющим” подлежащим, которое, согласно традиционной точке зрения, замещает отодвинутое в постпредикативную позицию настоящее подлежащее. Т.Е.Салье, например, видит причину расщепления подлежащего на формальное и смысловое в высоком “коммуникативном динамизме” (2:131-132). Я.Фирбас, вводя термин “communicative dynamism” разграничивал объем смысловой нагрузки каждого элемента предложения, который необходим для достижения цели коммуникации (4:270). Причину разделения подлежащего на формальное и смысловое следует искать в отождествлении логического подлежащего с грамматическим, которые далеко не всегда совпадают. Как справедливо отмечает Е.А.Жаборюк, отражение происходит не по прямой линии предмет-название и сущность лингвистических явлений следует искать в “средней логичной “ланці”, адже саме з нею, а не безпосередньо з сегментами об’єктивної дійсності... співвідноситься будь-яке висловлювання” (1:118).

Неоднозначность и сложность рассматриваемого языкового явления проявляется в многообразии терминов, которыми определяется первый элемент – it в рассматриваемых конструкциях, как то “provisional”, “expletive”, “preparatory”, “anticipatory”.

Рассмотрим, например, предложение “It has been a great pleasure to rest here” (A.Christie). Данное предложение является указателем на определенный процесс-неотношение; it – носитель процесса, “has been” указывает на существование во времени носителя процесса со свойством “a great pleasure”. Единственным аргументом в защиту традиционной точки зрения, что it является чисто формальным элементом, служит то, что это предложение может быть трансформировано в: → To rest here has been a great pleasure. Но любое изменение порядка слов влечет за собой изменение смысла, на что справедливо указывает А.И. Смирницкий, сравнивая два предложения: It is necessary to go there и To go there is necessary. “Нетрудно заметить, - пишет он, - разницу между предложениями. В первом случае говорится о том, что существует необходимость произвести действие, а во втором – что совершение этого действия является необходимостью” (3:158). А это значит,

что изменяется семантика отношений между *it* и другими конституентами, и, следовательно, эти два предложения нельзя рассматривать как трансформации друг друга, так как под трансформацией понимается изменение поверхностной структуры при сохранении семантики отношений между элементами. Согласно традиционной точке зрения необходимость появления “предваряющего” подлежащего в начале подобных предложений обуславливается тем, что повествовательные предложения не могут начинаться с глагола в личной форме, что нарушило бы одно из основных правил построения предложений в английском языке.

Факты же языка свидетельствуют о том, что повествовательные предложения могут начинаться с глагола в личной форме, при котором не употреблено подлежащее в препозиции, например, *Followed a complete and deathlike silence* (K.Mansfield). Кроме того, употребление глагола в личной форме без подлежащего в предложениях повелительного наклонения характерно для английского языка. Таким образом, можно сделать вывод, что английские предложения могут содержать глагол в личной форме без подлежащего и это вполне соответствует грамматическим нормам современного английского языка.

Не может служить аргументом, на наш взгляд, и “тяжеловесность” таких построений как придаточное предложение, вторичная структура предикации, из-за которой они отодвигаются в постпозицию. Относительно низкая частота употребления таких структур (в среднем, 6 случаев на 1000 случаев с “предваряющим” подлежащим) не свидетельствуют еще о том, что данная конструкция не соответствует нормам современного английского языка: *To stand there and to see the particles of clay fly from the sharp edge of the tool was very tantalizing* (J.Priestley); *Trying to get retribution against a fish is crazy* (P.Benchley); *How news travels through a town is a mystery not easily to be solved* (S.Pearl); *For him to deny the voice of Tiny Duffy would have been as difficult as for a saint to deny the voice that calls in the night* (R.Warren).

Рассмотрим такое предложение: *To ride along like this with the landscape flying past is lovely, and exhilarating*. Представители традиционной школы будут рассматривать его как трансформацию предложения *It is lovely and exhilarating to ride along like this with the landscape flying past*. Но предложение, взятое непосредственно из контекста, имеет следующую структуру: *To ride along like this with the landscape flying past – it's lovely, and exhilarating* (I.Stone). В данном и других засвидетельствованных подобных случаях объяснить синтаксическую структуру предложения, исходя из точки зрения, отстаиваемой так называемое “вводящее” подлежащее *it*, невозможно, так как *it* в них употребляется после отрезка речи: *To ride along like this with the landscape flying past*, который, в соответствии с этой точкой зрения, является

настоящим подлежащим и после подстановки его в начало предложения заменяет “предваряющее” *it*. В оригинальном же предложении, как мы видим, сохраняются и “предваряющее” и “настоящее” подлежащие.

Интересную, на наш взгляд, точку зрения на исследуемый тип предложений высказывает Е.А.Жаборюк в свете выдвинутой ею конвергентной синтаксической теории, условно названной теорией логико-грамматической динамики. Этот тип предложений, по ее мнению, “выникает в результате “алгебраичной” операции над двочленным речением и відзеркалює поступовий процес дедуктивного формування суб'єкту думки – від загального до конкретного. Основне призначення цього типу речень полягає в тому, щоб “відсутити” в часі... називання суб'єкту думки” (1:131). Если придерживаться этой точки зрения и продолжить логический ряд, то предложения с *it* в постпозиции по отношению к инфинитиву, герундию, вторичной структуре предикации и придаточному предложению можно определить как предложения индуктивного формирования субъекта мысли.

Существенным при определении семантики *it* является тот факт, что в исследуемых конструкциях на его месте как в препозиции, так и в постпозиции возможно употребление указательных местоимений: *That'd look just dandy, having him snoring away in a cop car* (P.Benchley); *To be safe in his job while he was fit for it, and after that to have a little place of his own with a garden and a bit of music whenever he wanted it – that was not asking much* (J.Priestley), из чего следует, что *it* семантически эквивалентно указательным местоимениям. Таким образом, *it* является единственным подлежащим в предложениях рассматриваемой структуры, так как указательное местоимение никогда не анализируется как формальное подлежащее.

Теперь необходимо определить функцию постпредикативного элемента, который может быть выражен инфинитивом (в 36,3%), герундием (в 6,6%), структурами первичной (в 45,2%) и вторичной (в 9,6%) предикации, существительным (в 1,9%) и местоимением (в 0,4%), например: 1. *It seemed impossible that the conversation with Andrew had taken place* (E.Anthony). 2. *It was a luxury to sit, free from the solipsistic darkness, and just gase out of the window* (C.Snow). 3. *It's bad enough them coming here at all most men wouldn't have it for a minute* (J.Priestley). 4. *It's no use killing yourself* (C.Snow). 6. *Oh, it's terrible business, this!* (A. Turnbull).

Среди англистов, которые не рассматривают постпредикативный элемент как подлежащее, распространены мнения, что этот элемент может функционировать как дополнение, определение, часть сказуемого или как аппозиция к *it*. Конструкциями с аппозицией принято называть такие конструкции, которые образуются двумя существительными, соотносящимися с одной и той же субстанцией. Приложение указывает на некоторую дополнительную

информацию о субстанции, выраженной словом, к которому относится приложение. Сравним три предложения: *It is all right by me, this life* (G. Johnston); *It was a great asset, having a room of her own* (F. Kerns); *It'll be fine having him for a neighbor* (A. Turnbull).

В первом предложении постпредикативный элемент всеми грамматическими определяется как приложение – *it* соотносится с *“this life”*, которое в свою очередь конкретизирует *it*, являясь его референтом. Во втором предложении постпредикативный элемент определяется как повторенное, присоединенное или выраженное дважды подлежащее. Третье предложение будет традиционно рассматриваться как предложение с *“вводящим”* подлежащим или как безличное. Однако и в этом предложении *“having him for a neighbor”* является конкретизацией *it*, и следовательно, *it* соотносится с субстанцией, представленной словосочетанием *“having him for a neighbor”*. Во всех трех случаях *it* соотносится с определенной субстанцией. Эта субстанция лингвистически выражена в контексте и находится в постпозиции по отношению к нему. Элемент в постпредикативной позиции является *“поясняющим”* или точнее конкретизирующим эквивалентом *it*.

Под аппозитивом будем понимать модификатор, референтное содержание которого эквивалентно референтному содержанию его головного члена. Таким образом, в предложениях (см. примеры 1-6) постпредикативный элемент находится в отношении аппозиции к *it*, так как во всех указанных случаях он модифицирует *it* и обладает тем же референтным содержанием, что и *it*.

Иная семантика отношений между конститuentами наблюдается в предложениях, в которых предикатив выражен существительным *“time”* (смысл – *“пора”*). Существительное *“time”*, употребленное в этом смысле, может иметь прилагательное в препозиции, неопределенный артикль и не имеет никаких модификаторов, но во всех случаях структура *It is time* указывает на определенный момент или период времени, пригодный или подходящий для какого-то события. *It* в таких предложениях соотносится с определенным временным моментом, а не с постпредикативным элементом, который в подобных предложениях функционирует как определение. Возможность употребления указательных местоимений в позиции *it* в анализируемых предложениях также указывает на небезличный его характер: *That was the time to get into the car with Mara, to ride out to meet the sun and the new day* (D. Winston).

1. Жаборюк О.А. Категория стану в сучасній англійській мові та індосвропейській синтаксичний процес. – Одеса, 1998.

2. Салье Т.Е. К вопросу о синтаксической сущности инфинитивной конструкции с вводным *it* // Методика преподавания иностранных языков. – Л., 1978. – Вып. 1.

3. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – М., 1957.

4. Firbas J. On Defining the Theme in Functional Sentence Analysis // Travaux Linguistique de Prague. – 1964. – № 1.

О. В. Яковлева

Слово *“міф”* і термін *“міф”*

Існують загальноживане слово *“міф”* і термін *“міф”*. Загальноживане слово є тим, що називають інтернаціоналізмом, походячи з грецької мови й позначаючи в європейському культурному ареалі загальновідоме явище. Існування саме загальноживаного слова доводиться його фіксацією без позначення приналежності до термінології у тлумачних словниках національних мов.

Вираз *“досліджувати міфи”* означає, що аналізу підлягають певні явища, які звичайні мови виділяють за певними ознаками, надаючи їм загальне ім'я. Результатом такого аналізу буде опис, який обов'язково виконується мовою науки, інакше цей опис не буде науковим. *“Мова науки відрізняється точністю й однозначністю своїх понять. Навіть ті поняття, які запозичуються наукою з повсякденної мови, ... одержують набагато точніше й навіть парадоксальне з точки зору здорового глузду значення”* [1:204]. Ця вимога – опис саме науковою мовою (мови науки – більш точне позначення) – є абсолютно необхідним: *“Мову науки намагаються будувати таким способом, щоб уникнути недоліків природженої мови: багатозначності термінів, розпливчатості й невизначеності їх змісту, двозначності виразів, семантичної замкнутості і т. ін. Це забезпечує ясність, точність і зрозумілість мови науки”* [там само]. Підкреслемо, що для опису мови спеціальну мову необхідно застосувати не тільки під час аналізу формальної сторони, але й при описі семантики, включаючи тлумачення слів тощо. Іноді це вважається зайвим, і причину подібного відношення можна побачити в тому, що на початковому стані свого розвитку наука в основному користується поняттями загальноживаної мови, але із заглибленням у предмет дослідження з'являються теорії, що вводять абсолютно нові терміни, які відносяться до абстрактних, ідеалізованих об'єктів, їх властивостей і зв'язків [там само].

Заглиблення у предмет дослідження в нашому випадку відбувається тоді, коли ми сприймаємо виконане тлумачення одиниці лексики (теж спеціальною мовою, тому що при застосуванні звичайної повсякденної мови ми отримуємо досить довільну інтерпретацію) – слова *“міф”*, далі добираємо матеріал, керуючись поданими в тлумаченні ознаками, і виконуємо свій власний опис, визначення дібраних одиниць, але вже не с точки зору *“нормаль-*

ного носія” мови, а на підставі лінгвістичних, логічних або якихось інших необхідних принципів і засад.

Серед наведених недоліків повсякденної мови у плані функції точного опису необхідно зупинитися на тому з них, який має для нашої теми особливо важливе значення, оскільки ця тема присвячена опису мовленнєвих одиниць. Мова семантично замкнена і є мовою, “яка містить у собі як вирази, що відносяться до певних позамовних об’єктів, так і вирази, що відносяться до характеристики самої мови” [1: 205], наприклад, слова й речення, що відносяться до предметів і явищ оточуючого світу, але в той же час – імена мовних виразів і семантичні предикати – “істинно”, “неправильно”, “виводиться” і т.ін. Семантична замкненість загальноновживаної мови спричиняє виникнення в ній протиріч і парадоксів. Щоб їх уникнути, при науковому описі розрізняють об’єктну мову, на якій говорять про ту чи іншу область об’єктів, і метамову, “на якій обговорюють властивості об’єктної мови і яка містить імена виразів об’єктної мови й семантичні предикати” [там само].

Інакше кажучи, метамова – це “мова, засобами якої досліджуються й описуються властивості іншої мови, що називається предметною або об’єктною” [там само: 104]. Наприклад, при вивченні іноземної мови для її опису користуються своєю рідною мовою, яка й виступає в даному випадку як метамова [там само: 104-105]. Це справедливо для опису мови засобами тієї ж мови.

Простіше кажучи, “до вимог, що їх ставлять до мовних виразів – передусім у науці, – відноситься і наступне: слід ясно розрізняти, чи йдеться про речі, про зміст свідомості або про знаки мови” [2:36].

Метамова має такі властивості:

1. За допомоги її мовних засобів можна виразити все, що виражається засобами об’єктної мови [там само]; інакше кажучи, “метамова має бути настільки багатою у своїх виражальних можливостях, щоб для кожного виразу об’єктної мови в ній існувала формула, що є перекладом цього виразу” [1:105]. Для нас це означає, що мовою опису можна повністю передати зміст міфу, що належить йому в загальноновживаній сфері. Ця властивість забезпечується тим загальним положенням, що штучні мови є генетично й функціонально вторинними по відношенню до загальноновживаної мови, вони виникають на основі цієї мови й можуть функціонувати тільки у зв’язку з нею [1:202].

2. За допомоги метамови можна позначити всі знаки, вирази і т. ін. об’єктної мови, для всього переліченого наявні імена [2:36]. У метамові чітко позначаються окремі види мовленнєвих або мовних утворень, зокрема, міфи, казки, фразеологізми, символи тощо.

3. На метамові можна говорити про властивості виразів об’єктної мови й

відношення між ними [там само], наприклад, про істинність, хибність, не-правильність виразу.

4. На метамові можна сформулювати визначення, позначення, правила утворення й перетворення для виразів загальноновживаної мови [там само].

Оскільки в межах тої ж самої загальноновживаної мови зробити розрізнення між об’єктною мовою й метамовою досить важно, застосовуються певні засоби позначення метамовних імен. Це, зокрема, дескрипція – однозначне визначення. В.Зегет наводить приклад: “пролетарі всіх країн, єднайтесь!” можна назвати кінцевим реченням із “Маніфесту Комуністичної партії” К.Маркса і Ф.Енгельса [там само:37]. Більш простим засобом утворення метамовних імен для слів і речень об’єктної мови є вживання лапок: слово, що написано в лапках, є метамовним іменем того ж самого слова, яке стоїть без лапок; якщо поставити в лапки речення об’єктної мови, то вийде ім’я цього речення. У мові наукової літератури вирази, що надруковано курсивом, є метамовними іменами для виразів об’єктної мови [там само].

Чітке окреслення наведеної необхідності розрізнення має особливе значення ще й тому, що в лінгвістичній традиції ці системи не виділяються як окремі мови. Мова науки (термін логіки, чітке дотримання положень якої є абсолютно необхідним для будь-якого наукового опису, у тому числі й лінгвістичного) визначається як “науковий стиль”, тобто підсистема, різновид. Щодо термінологічної лексики окремих областей наукового знання, то вона “об’єднується у відносно замкнені лексичні підсистеми, до яких ставляться такі вимоги, як однозначність, дефінітивність, відсутність експресивно-оцінних нашарувань” [3:167]. При цьому фундаментальна властивість таких “підсистем”, де лексичні одиниці мають зовсім інше значення, ніж такі ж у повсякденній мові, а також метамовний характер певних наукових мов, не виділяються. Більше того, відсутність чіткого розрізнення проявляється в такому, наприклад, твердженні: “Поділ лексики української мови за приналежністю до окремих функціональних стилів не можна вважати абсолютним, раз і назавжди констатованим. Строгості класифікації суперечить насамперед той факт, що згадані функціональні стилі не становлять непорушних, непроникних комунікативних сфер. Між ними постійно відбувається взаємодія, взаємопроникнення окремих ознак, найважливішою серед яких виступає, безперечно, лексичний склад. У розмовно-побутовому мовленні постійно використовують суспільно-політичні терміни, лексичні одиниці з різних галузевих термінологічних систем” [там само: 167-168].

У цьому сенсі слово “міф” не можна вважати міжстильовим, нейтральним. Воно вживається в розмовно-побутовому та публіцистичному стилях; у мові науки “міф” є терміном, щоправда, позбавленим дотепер абсолютно чіткого означення. Це робить, між іншим, неможливим правильне виявлен-

ня об'єктів аналізу, оскільки відсутні критерії їх добору (відповідно ознаки цих об'єктів), викладені на мові науки лінгвістики.

Слово "міф" у сучасній українській літературній мові "найчастіше вживається в таких двох основних значеннях: прямому – "стародавнє народне сказання про богів і героїв" і переносному – "щось легендарне, фантастичне, казкове", "вигадка". Отже, міфічний може означати або "фантастичний, казковий, неймовірний". [...] Слово міфічний може мати також значення "уявний, вигаданий, не існуючий" [4:111].

Співвідносяться наведені значення із значеннями слова "міф" у сучасній російській літературній мові. Пряме значення: "Древнее народное сказание о богах и легендарных героях, о происхождении мира и жизни на земле"; переносне – "Что-либо фантастическое, неправдоподобное, нереальное. Вымысел, выдумка" [5:278].

Більш аналітично розроблене, на нашу думку, тлумачення подає словник американського варіанту англійської мови: **Myth** 1. A traditional story presenting supernatural beings, ancestors, or heroes that serve as primordial types in a primitive view of the world. 2. Any fictitious or imaginary story, person, or thing. 3. A notion based more on tradition or convenience than on fact [6:467] (**Міф**. 1. Традиційне оповідання, що розповідає про надприродні істоти, предків або героїв, які служать первісними фігурами в примітивному погляді на світ. 2. Будь-яка вигадана або уявлена розповідь, особа або річ. 3. Поняття, засноване скоріше на традиції або домовленості, ніж на факті).

Показовим є порівняння наведених тлумачень мовних словників із словниковою статтею енциклопедичного словника: "Мифы (греч. ед.ч. mythos), сказання, в котрых в образной форме получили отражение примитивные представления древних народов о происхождении мира, о явлениях природы и жизни людей. Значит. роль в мировой культуре сыграли М. древних греков. В разговорной речи М. часто называют всякий вымысел" [7:37].

Енциклопедичне визначення є загальнонауковим, а не лексикографічним. Те, що енциклопедичне визначення і тлумачення словників літературної мови фактично збігаються, свідчить про те, що вони здійснені однаковою мовою, яка у відношенні до об'єктної мови є метамовою.

Ця метамова, однак, не є мовою лінгвістики; остання буде метамовою для мови опису значень слів (у тлумачних словниках) або понять та індивідуальних об'єктів (в енциклопедіях), яка (мова опису), у свою чергу, перетворюється в об'єктну мову.

Простіше кажучи, об'єктна мова – це мова, сформульовані на якій вирази описуються шляхом застосування метамови. Наведені тлумачення (енциклопедичне визначення не підлягає лінгвістичному аналізу із зрозумілих причин) для лінгвістичної кваліфікації потребують відповідного аналізу, який

може бути здійснений, природно, тільки мовою лінгвістики. Для цієї мети на підставі тлумачення виділимо компоненти значення (семи) у слові "міф". У прямому значенні: "текст, висловлення" (у слові "сказання"), "широка вживаність" (народне), "стародавність" ("стародавнє"), "сакральний характер" ("про богів і героїв", "сказання"), факультативна сема "глобальність теми" ("о происхождении мира и жизни на земле"), "ірреальність зображених істот" ("про богів", "о легендарных героях").

Для терміна "міф" перше значення (його можна назвати вузьким, оскільки це поняття має вузький об'єм, екстенціонал, ніж поняття, що складає друге значення) у такому разі придбає вигляд: "Широковживаний стародавній текст (висловлення), що має сакральний характер (іноді – сакральньо-глобальний характер) і у якому розповідається про ірреальні істоти".

Для термінів констатація прямого й переносного значень є некоректною, навіть неприпустимою, оскільки переносне значення має в тій чи іншій мірі образний, оцінно-експресивний (тобто асоціативний) відтінок значення. Наведене визначення, як легко переконались, не має подібних елементів семантики – на відміну від тлумачення слова "міф". Тому на основі переносного значення слова "міф" залишається сформулювати друге, ширше значення терміна "міф", хоча було б доцільніше й точніше вважати відношення між двома наведеними значеннями (а відтак – словами) омонімією (у вигляді повної омонімії).

Два значення мають одну спільну сему – "текст (у тому числі висловлення)", але ця сема, яка в повсякденній мові в чистому вигляді творить слово з родовим значенням, у мовознавстві співвідноситься з терміном "текст", який має власне складне визначення. Семи "текст (висловлення)" як спільної частини, основи прямого й переносного значення, в ненауковій мові фактично недостатньо: під цей родовий компонент можна підвести такі слова, як "твір", "нарис", "стаття", "казка" тощо. Інший елемент – "ірреальність об'єкта висловлення" – не є спільним у такому вигляді, оскільки у прямому значенні слова "міф" ідеться тільки про істоти (частина тлумачення в російському словнику "о происхождении мира и жизни на земле" є нечітко визначеною; разом з тим, як відомо, цей процес у сказаннях завжди скерований знов-таки богами або подібними істотами), у той час як переносне значення на всіх наведених трьох мовах говорить про "щось", у тому числі "розповідь", "особа", "річ", "поняття".

Отже, у ненауковій мові, на нашу думку, існує не багатозначне слово "міф", а омоніми. Переносне значення утворилося метафорично, асоціативно, на основі подібності за ірреальністю об'єктів, про які йдеться, таким, приблизно шляхом, що залишився відображеним у структурі значень: "широко вживане стародавнє сакральне сказання (про ірреальних істот)" > "ірге-

альне, вигадане". Відбулося, як бачимо, звуження змісту поняття (інтенсіоналу) і, відповідно, розширення об'єму поняття (екстенсіоналу). Втім, цей процес відноситься до діакронії, оскільки, як ми намагалися довести вище, семантичний зв'язок у синхронії є значно послабленим.

Друге, переносне значення слова "міф", можна звести до єдиної семи "вигадка, вимисел". Слова українського тлумачення "легендарне, фантастичне, казкове" однозначно вкладаються в цей смисл (усі наведені тут слова позначають ознаку тексту, висловлення). Російські "неправдоподобное, не-реальное" теж позначають ознаку тексту (висловлення), тому що ця ознака може бути приписана тільки даним одиницям, а саме – комунікативним одиницям. Неправдоподібне, нереальне не існує в реальній дійсності, а може існувати тільки в уяві й відповідно – у мовленні. Це добре показано в англійському тлумаченні: "Будь-яка вигадана або уявлена розповідь, особа або річ; поняття, засноване скоріше на традиції або домовленості, ніж на факті". Отже, друге, широке (за об'ємом) значення терміна "міф" можна визначити як "текст (висловлення) про щось вигадане, неіснуюче".

Описаний розвиток значення відбувався ще в античну епоху, і цитати, що наводяться, показують, що протиставлення "вигадка – розсуд" не було авторським, натомість існувало як прийняте. "Приховувати, Сократ, я не буду, - сказав Протагор. – Але як мені вам це показати: чи за допомогою міфу, які розказують старі молодим, або ж за допомогою міркування?" [8:430]. "З цього приводу, Сократ, я вже не міф тобі розкажу, а наведу розумні підстави" [там само:434]. "Отже, Сократ, сказав він, я виклав тобі і міф, і доказ того, що можна навчити цнотливості" [там само:438].

Первісні значення слова "міф" не можна, природно, притягувати, здійснюючи синхронічні дослідження, вони мають радше ілюстративний характер і допомагають краще зрозуміти причини сучасного стану речей. У Гомера, пише О.О.Потебня, "μυθος [mythos] – слово, як протилежне ділу, ... мовлення, оповідь, розмова, наказ, і зміст, предмет мовлення... пізніше, наприклад, у Платона, як і λόγος – легендарний [у Потебні російською мовою "баснословный". – О.Я.], вигаданий або оповідь, що дійшла за переказом" [9:295]. Легко помітити, наскільки відрізняються значення у двох наведених джерелах: від суто "мовленнєвого" значення (на позначення явищ мовлення), позбавленого будь-яких додаткових оцінок, до яскраво оцінного значення (теж позначення явищ мовлення, але на першому плані оцінка), існування якого за тих часів показують наведені цитати з діалогів Платона.

У повсякденній мові слово "міф" і мало ближче до початку свого існування, і має в сучасних мовах статус метазнака. Воно показує згадаю нами вище семантичну замкненість, що притаманна будь-якій загальноживаній мові: слово "міф" завжди позначає не об'єкт (ситуацію) реальної дійсності,

як більшість слів, а інші знаки на рівні мовлення, хоча можливо й на рівні мови – наприклад, "русалка" тощо). Коли "міф" вживається саме як слово, а не термін, воно не обов'язково створює разом з іншими номінативними одиницями метамову, але характерним є те, що у своєму переносному значенні (ми продовжуємо поки що так його кваліфікувати за традицією) це слово скероване не тематично, як пряме значення ("висловлення про що"), а семантично, точніше навіть сказати "семантично в логічному смислі" ("яке за характером висловлення").

1. Горский Д.П., Ивин А.А., Никифоров А.Л. Краткий словарь по логике / Под ред. Д.П.Горского. – М., 1991.
2. Зеґет В. Элементарная логика / Пер. с нем. И.М.Морозовой. – М., 1985.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Грищенка. – К., 1993.
4. Чак С.Д. Складні випадки українського слововживання. - 2-е вид., доп. / Відп. ред. М.А.Жовтобрюх. – К., 1969.
5. Словарь русского языка: В 4-х т. - 2-е изд., испр. и доп. / Под ред. А.П.Евгеньевой. – М., 1982. – Т.2.
6. The American Heritage Dictionary of the English Language / Editor P.Davies. – New York, 1971.
7. Энциклопедический словарь: В 2 т. – М., 1963. – Т.1.
8. Платон: Собр. соч. в 4 т. – М., 1990. – Т.1.
9. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М., 1990.

Н. Рерго

Індійське письмо для Романі

У цій першій статті із серії щодо історії та перспектив Ромського письма я торкнувся питання його реіндізації.

1. Принципи графічної реіндізації.

1.1. Історичною основою лекліпé (індоромського письма на відміну від латиноромського скрііпé, кирилоромського чініпé та грекоромського раміпé)¹ є величезне розмаїття графічних форм, яке дають нам тисячоріччя розвитку індійського письма. Для лекліпé, втім, обираємо північноіндійську традицію, оскільки Романі є нащадком якогось саме північноіндійського апаб-храмша, й тому пропонується графіка лекліпé є узагальненням досвіду роз-

¹ Слова лекліпé, скрііпé, чініпé, раміпé пропоную в цих формах та з цими значеннями виключно як лінгвістичні терміни. Для латиноромського також можна і з угор. - ірініпé. Букви kl, cl і далі у тексті tl позначають відповідні придихові звуки.

витуку та вживання таких традицій (тут не обговорюю історію та сучасний стан кожної традиції): брахмі (V ст. до РХ - I ст.) та кхароштхі (III ст. до РХ - III-IV ст.); шарада, шарда (VIII-X ст.) - кашмірі, догрі; бенгалі (з XV ст.) - бенгалі, ассамі; деванагарі (з XIII ст.) - санскрит, хінді, догрі, раджастані, маратхі, непалі, неварі, кумаоні, бходжпурі, майтхілі, синдхі; девашеш - Панджаб, з нього згодом вийшли сучасні панджабські гурмухкі та такарі; гуджараті - сформувалося з кайтхі; гурмухкі - письмо, створене та запроваджене у XVI ст. сикхами для панджабі (на основі ланда); кайтхі - скоропис деванагарі без горизонтальної об'єднувальної лінії данда, вживається для хінді, бходжпурі, майтхілі та ін.; махаджані - скоропис для раджастані; моді - скоропис для маратхі з XIII-XIV ст., тж. і для сусідніх мов; ланда - комерційний (торговий) скоропис у Західному Панджабі для сирайкі, синдхі; ранджана - неварі в Непалі з X ст.; Сидха-матрика (сид-матрика, IV або VII-VIII ст.) - Кашмір, з нього виникло шарада; такарі - кашмірі, панджабі (Західний Панджаб), пахарі.

1.2. Збереження: фонематичність письма, частково - складопозначення, діакритика, абеткове розташування знаків за індійською традицією.

1.3. Відмова від: данда (суцільної горизонтальної риски над літерами, не мають також кайтхі та гуджараті), різнопозиційного позначення голосних, складних багатолінійних форм та лігатур - знаки лекіне є узагальненим вибором між історичними формами для відповідних фонем. Вибір форми знака завжди спирається на зручність написання та легкість розрізнення у друкованих та письмових виглядах.

1.4. Інновації: для неіндійських фонем/звуків - нові знаки.

2. Пропоновані форми та їх обґрунтування.

З-за відсутності комп'ютерного шрифту пропоновані знаки лекіне та з деяких історичних графік подаю рукописом, друковані приклади з технічних причин тільки *деванагарі* (д.), *гурмухкі* (г.), *бенгалі* (б.) та *гуджараті* (гдж.).

/k/ 𑀓 ця форма відповідає вживанню в ланда та г. 𑀓, обираємо її, оскільки в усіх інших системах знаки більш складні графічно, пор. д. 𑀓, б. 𑀓, гдж. 𑀓.

/k'/ 𑀔 в усіх системах знаки для цієї фонемі дуже складні за конфігурацією, найпростішою є форма з такарі-гурмухкі 𑀔, пор. д. 𑀔, б. 𑀔, гдж. 𑀔.

/g/ 𑀕 в Романі не маємо придихової /g'/, отже вибір розширюється за рахунок серій для цих двох фонем. Доцільним є варіант, який відповідає історичній лінії /g'/ брахмі 𑀕 > шарада 𑀕 > гурмухкі 𑀕, пор. г. 𑀕, д. 𑀕 [g] та 𑀕 [g'], б. 𑀕 та 𑀕, гдж. 𑀕 та 𑀕.

/ɕ/ 𑀖 для цієї фонемі найпростішою є форма, що відповідає гуджаратській формі 𑀖, оскільки в усіх інші - більш складні: д. 𑀖, б. 𑀖, г. 𑀖.

/ɕ'/ 𑀗 з ланда 𑀗, гдж. 𑀗 та д. 𑀗, пор. б. 𑀗, г. 𑀗.

/ʒ/ 𑀘 подібно до пари /g - g'/ в Романі немає придихового /ʒ'/, з багатьох знаків обох рядів для індоРомані обираємо форму 𑀘 для [ʒ] у брахмі, пор. д. [ʒ] 𑀘 та [ʒ'] 𑀘, гдж. 𑀘 та 𑀘, г. 𑀘 та 𑀘, б. 𑀘 та 𑀘.

/t/ 𑀙 більшість індійських систем мають лівообернутий знак - д. 𑀙, гдж. 𑀙, г. 𑀙, б. 𑀙, не дуже зручний при правосторонньому письмі. Тому виключно з позицій зручності написання пропоную правообернуту форму.

/t'/ 𑀚 беремо форму для [t'] з такарі 𑀚 та ланда 𑀚, пор. [t'] у д. 𑀚, гдж. 𑀚, г. 𑀚, б. 𑀚.

/d/ 𑀛 цілком придатна форма д. 𑀛 та г. 𑀛, пор. гдж. 𑀛, б. 𑀛.

/p/ 𑀜 найпростішою є форма д. 𑀜, пор. г. 𑀜, гдж. 𑀜, б. 𑀜.

/p'/ 𑀝 знаки в індійських системах доволі різні за формою, а жодна не відповідає нашим потребам, тому пропоную знов трохи втрутитися в історію та взяти перегорнутий 𑀝, пор. д. 𑀝, г. 𑀝, гдж. 𑀝, б. 𑀝.

/b/ 𑀞 вибір з двох серій - для /b/ д. 𑀞, г. 𑀞, гдж. 𑀞, б. 𑀞 та /b'/ г. 𑀞, гдж. 𑀞, б. 𑀞 дає наведений варіант.

/s/ 𑀟 ромський варіант повністю відповідає історичним д. 𑀟, г. 𑀟, гдж. 𑀟, пор. б. 𑀟.

/z/ 𑀠 ця фонема (звук) чужа для індійських мов і для Романі, звичайно, теж, отже історичних знаків не маємо. Але в Романі з часом зникли деякі фонемно-звуки, що зберігаються в інших індійських мовах. Тому можемо сміливо вдатися до перефонетизації та для [z] взяти наведений знак, пор. г. 𑀠.

/ʃ/ 𑀡 з двох серій для [ʃ] д. 𑀡, г. 𑀡, гдж. 𑀡, б. 𑀡 та [s] д. 𑀡, г. немає, гдж. 𑀡, б. 𑀡 кращою є форма з гдж. 𑀡.

[z] 𑀢 чинимо так само, як у випадку зі звуком [z], бо й ситуація така сама. Пропонована форма - з малайлам 𑀢 для [l] (адже й дравідські мови є, по-перше, територіально індійськими, по-друге, в Романі зберігаємо дравідські лексеми).

/v/ 𑀣 фонема в Романі дуже поширена, отже потребує легкого написання. Порівняння історичних та сучасних форм (д. 𑀣, пор. б. 𑀣, г. 𑀣, гдж. 𑀣) переконує, що доцільніше знов вдатися до перефонетизації, на цей раз взяти форму з ланда (в якій вона має значення [d]).

[f] 𑀤 знов чужий звук для індійської природи та маргінальний в Романі. У хінді, наприклад, його передають крапкою при [p] (𑀤). Для лекіне задля уникнення ускладнень та через відсутність близької власне індійської форми пропонована форма має вигляд подвійного знака для [v].

/m/ 𑀥 усі індійські позначення мають близькі форми д. 𑀥, б. 𑀥, г. 𑀥, гдж. 𑀥, з яких легко отримуємо Ромську форму.

/ɳ/ ॣ в усіх індійських - складні конфігураційно форми. Частотність цього звуку в Романі вимагає простої форми, тому пропоную з д. ॣ , пор. б. ॣ , г. ॣ , гдж. ॣ .

/n/ ॣ більшість індійських мов має єдину історичну форму для [n] - д. ॣ , б. ॣ , гдж. ॣ , г. ॣ не дуже зручна у написанні. Але є зручна форма для [ñ] у кайтхі ॣ та моді ॣ , яку є сенс запровадити до індоРомані через простоту написання.

[ŋ] такий звук в Романі, безперечно, є, та й у багатьох діалектах. Утім фонематичність його суперечлива. Принаймні зараз довести, що цей звук вже став фонемою, ще не можемо. Тому й не вважаю за потрібне вводити знаки для цього звуку в жодну абетку Романі - ані індо, ані латино, ані кирило. Поспіх призвів М.Козимиренка до абсолютно непридатних написань у «Чхіндлар»: у кореневому наңго, де [ŋg] і справді звучить близько до [ŋ], і тоді треба писати *наңго, та на стику морфем *maŋge* (ман + ге), де відбувається лише назалізація [n].

/r/ ॣ найпростіший варіант з д. ॣ , пор. б. ॣ , гдж. ॣ , г. ॣ .

/r/ ॣ в індійських має декілька варіантів, з яких для нас найпридатнішим видається з гурмукхі для [ɖ] - ॣ , пор. [r] д. ॣ , б. ॣ , гдж. ॣ та [ɖ] у д. ॣ , б. ॣ , гдж. ॣ .

[h] : [x] ॣ в Романі розрізняємо ці два звуки, але поки що не фонemi (в латиноРомані, маємо постійні паралельні написання типу *sovlahardo/sovlaxardo*, *hoḥavav/hoḥavav/hoḥavav*), тому для обох є сенс взяти поки що лише один знак, і той з такарі ॣ , пор. г. ॣ , д. ॣ , б. ॣ , гдж. ॣ .

Голосні. В індійській традиції існує три способи позначення голосних:

1. Кожен знак для приголосного за природою позначає водночас і короткий [a]: знаки в д. ॣ , ॣ , чи в г. ॣ , ॣ читаються [ka], [ta], якщо над, під, перед чи позад них немає інших знаків-модифікаторів.

2. В ізольованій позиції (передпозиції чи після іншого голосного) кожен голосний має свій власний знак - для [a] д. ॣ , гдж. ॣ , г. ॣ , для [i] д. ॣ , гдж. ॣ , г. ॣ , б. ॣ тощо.

3. У постпозиції голосний може бути позначений знов-таки трьома різними способами: чистою діакритикою - над чи під знаком для приголосного (д. ॣ [ke], ॣ [ku], г. ॣ [ko], ॣ [ku:]); додатковим рядковим знаком до чи після знака для приголосного (д. ॣ [ki], ॣ [ki:], б. ॣ [ke] і навіть комбінація з двох - б. ॣ [kau]); комбінацією рядкового знака із діакритичним, який ставиться до чи після знака для приголосного (д. ॣ [ko], де знак для [o] складається зі знаку для [a] і та [e] = ॣ). Як бачимо, система багатоваріантна, а отже й ускладнена. Для індоРомані доцільно, на мою думку, продовжити традицію позначати голосний спеціальним знаком на початку слова та після голосно-

го, а в решті випадків - рядковою діакритикою.

[a] короткий, як сказано вище, спеціального позначення не має, і цей принцип зберігають усі індописьмові мови. В лексіце цей звук позначасмо або «по-індійськи», тобто знак приголосного автоматично читаємо з [a], або рядковим знаком дандо ॣ після знаку приголосного -

[a:] довгий позначають через повну вертикальну риску після приголосного знака у деванагарі, бенгалі, гуджараті - ॣ , ॣ , ॣ , через таку ж усичену рисочку у гурмукхі ॣ , через верикальну ж рисочку, але над знаком - у брахмі й такарі ॣ , ॣ . Ситуація для Романі складна: з одного боку, у стандартній Романі довгих голосних фонем немає, з іншого - в деяких діалектах (фініткі, лотфиткі, ловарі та ін.) є довгі голосні звуки, а нехтувати принципом «усі Романі-мови рівні» неприпустимо. На мій погляд, ми не мусимо, по-перше, відмовитися від традицій не позначати спеціально [a] короткий, по-друге, передбачити можливість позначення обох звуків в індоРомані. Отже, пропонуємо рішення: короткий [a] позначаємо через повну вертикальну риску після знака для приголосного або через її відсутність, причому перший спосіб є обов'язковим в усіх офіційних, навчальних та довідкових виданнях, а другий є факультативним (порівняймо, напр., ситуацію з літерою ё в російській традиції). Довгий [a:] позначає коротка рисочка пашдандо за традицією гурмукхі.

У позиції початку чи після іншого голосного - завжди ॣ або ॣ : тоді маємо два варіанти для ॣ , ॣ [ka], по одному для ॣ [ka:], ॣ [ak], ॣ [a:k].

Знак дандо ॣ використовуємо як носій для позначення інших голосних у цих позиціях.

[i] в неізольованій позиції позначає правонахилена риска на підставці перед приголосним знаком ॣ , ॣ , ॣ , ॣ , довгий [i:] - лівонахилена риска на підставці після приголосного: ॣ , ॣ , ॣ , ॣ . Утім, у брахмі [i]//[i:] ізольовані позначали знаками ॣ та ॣ , у такарі ॣ та ॣ , у шарада ॣ та ॣ .

Ця різноманітність дає змогу обрати для лексіце крапку ॣ або ॣ уверху для [i] після приголосного, двокрапку ॣ або ॣ для [i:] після приголосного, тоді маємо ॣ [ki], ॣ [ki:].

Зважаючи на те, що діалекти, які мають [i:], не мають [y] (додаткова дистрибуція тут абсолютна), то для [y] також обираємо двокрапку. Двофункційність двокрапки не є зручністю, тому можна «розвести» три звуки через позиційність крапки - для [i] крапка зверху, для [i:] - знизу, тоді ॣ або ॣ тільки для [y]. Тоді маємо ॣ [ki], ॣ [ki:], ॣ [ky], ॣ [ik], ॣ [i:k], ॣ [yk]. ॣ або ॣ та ॣ або ॣ є самостійними знаками й не вимагають підставки дандо.

[e]//[e:] у більшості систем позначають лівонахиленою рисою над знаком для приголосного (ॣ , ॣ , ॣ), але в бенгалі знаком перед літерою - ॣ (так і в орія, тамілі, сингалі, малаяламі) і лише у каннада - рядковий знак після літери - ॣ . Виходячи з принципу уникнення верхньої діакритики, до-

цільним є для Ромського [e] обрати знак з каннада, дописуючи його внизу ромської літери. Тоді маємо de [ke], ek . Довгий [e:] позначаємо подвійним знаком dee [ke:]. Пропоновані назви - etlo та dujetlo.

[o]//[o:] в орія та дравідських мовах обидва звуки позначають комбінацією знак+літера+знак (напр., малайлам $\text{v\ddot{a}}$ = [no:]), в інших - діакритикою над літерою в гурмукхі, післялітерним рядковим знаком із верхньою діакритикою - у хінді, гуджараті. Але найбільш придатним видається спосіб з телугу: o для [o] та o: для [o:], отже маємо ko [ko], ko: [ko:], ok [ok]. Пропоновані назви - otlo та dujetlo.

[u]//[u:] в усіх системах - завжди підрядковими знаками (ku - $\text{k\ddot{u}}$, ku - $\text{k\ddot{u}}$, ku - $\text{k\ddot{u}}$). Для лекліпе пропонує сидиль (utlo) ᳚ для [u] та подвійну сидиль ᳚᳚ (dujetlo) для [u:], тоді маємо ku [ku], ku: [ku:], uk [uk].

Обговорення цих пропозицій, приведе на, на мій погляд, до вироблення, нарешті, дійсно загальноромського письма, причому нами самими, а не «добродіями» типу М.Куртіада, І.Мазоре та іже з ними.

Абдувалиєва Р.М., Габрієль Е.Н. Письмо хинди: Уч. пособие. - Л., 1987.

Воробьева-Десятковская М.И. Надписи письмом кхаростхи на золотых предметах из Дальверзин-тепе // Вестник древней истории. - 1976. - №1.

Дириингер Д. Алфавит. - М., 1963.

Єрмошкін С.М. Ромська мова у слов'янському оточенні (проблема письма) // Актуальні проблеми відродження мов і культур західних і південних слов'ян в Україні. - Одеса, 1993. - Ч. II.

Зограф Г.А. Иранские и урбские элементы в урду // Хинди и урду: Вопросы лексикологии и словообразования. - М., 1960. - С. 157-164: Письмо урду и звуки хиндустани.

Истрин В.А. Возникновение и развитие письма.-М., 1965 (Гл. 7, раздел 7).

Мазоре І., Козмиренко М. О чхіндлар. - К., 1998.

Фридрих И. История письма. - М., 1979.

Alphabete und Schriftzeichen des Morgen- und des Abendlandes. - Berlin, 1924.

Bhagvat Sh.V. Phonemic Frequencies in Marathi and their Relation to Devising a Speed-script. - Poona, 1961.

Gelb I.J. A Study of Writing. - Chicago, 1952.

Chatterji S.K. The Origin and development of Bengali language. - London, 1970-1972. - Parts 1-3.

Dani A.H. Indian Paleography. - Oxford, 1963.

Das Gupta C.C. The Development of the Kharosthi Script. - Calcutta, 1958.

Das Gupta B.B. Assamese Self-taught. - Calcutta, 1966.

Das Gupta B.B., Das B. Oriya Self-taught. - Calcutta, 1967.

Das Gupta B.B., Karmacharaya M.L. Nepali Self-taught. - Calcutta, 1969.

Deambi Kaul, B.K. Corpus of Sharada Inscriptions of Kashmir - Delhi, 1982. - Section I: Origin and Development of the Sharada Script.

Deambi Kaul, B.K. History and Culture of Ancient Gandhara and Western Himalayas. - New Delhi, 1985.

Dulai N.K., Koul O.N. Punjabi Phonetic Reader. - Maysore, 1985.

Fynn Crystoher Newars Language and Script // <http://malaiya.tripod.com/ranjana/>

Jha S. The Formation of the Maithili Language. - London, 1958.

Sharma J.C. Language and Script in India: Some Challenges // Language in India. - 2001. - Vol. 1. - № 5.

Tiwari U.N. The Origin and Development of Bhojpuri. - Calcutta, 1960.

अर्गवाल र.प. बुन्देलि का भाषाशास्त्रिय अध्ययन. - लखनौ, १९६३.

गुरु कामतापसाद । हिन्दी व्याकरण. - काशी, २००९ (१९५५).

Наші автори

Бабій Олена Федорівна - аспірантка кафедри української мови ОНУ

Бардіна Наталія Василівна - доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики ОНУ

Бондар Олександр Іванович - доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови ОНУ

Бронікова Світлана Анатоліївна - аспірантка кафедри української мови ОНУ

Войцева Олена Андріївна - кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри загального та слов'янського мовознавства ОНУ

Дарієнко Наталія Борисівна - аспірантка кафедри української мови ОНУ

Дербаль Оксана Юріївна - аспірантка кафедри української мови УжНУ

Ковалевська Тетяна Юріївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ОНУ

Корнодудова Наталія Миколаївна - викладач кафедри українознавства ОДМА

Кутуза Наталія Валеріївна - здобувач кафедри української мови ОНУ

Мамич Мирослава Володимирівна - старший викладач кафедри юридичної психології та педагогіки ОНЮА

Маньковська Тетяна Олександрівна - аспірантка кафедри української мови Тернопільського ДПУ

Морозова Олена Анатоліївна - аспірантка кафедри російської мови ОНУ

Орлов Віталій Володимирович - викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів ОНУ

Панскіна Тетяна Іванівна - аспірантка кафедри української мови ОНУ

Плотницька Світлана Василівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов ОНУ

Рерго Ніко - директор Одеської обласної вечірньої Ромської школи

Сапригіна Ніна Вадимівна - кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри загальної та суспільної психології ОНУ

Семененко Лариса Анатоліївна - кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови ОНУ

Сімонок Валентина Петрівна - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов №1 Національної ЮА (Харків)

Фіногіна Людмила Миколаївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів ОНУ

Цапок Олена Миколаївна - аспірантка кафедри української мови Черкаського ДУ

Яковлева Ольга Василівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства ОНУ

Подано до складання 12.02.02. Підписано до друку 14.04.02
Формат 60x84/16. Наклад 300 прим. Умовн. друк. арк. 9,52. Обл.-вид. арк. 8,1.

ЛАТСТАР, 65059 Одеса, вул. Краснова, 6. АС 424, тел. (0482) 250-44

Бондар О. І. З історії становлення лінгвістичної екології	3
Ковалевська Т.Ю. Моделювання емпації: лексикографічний аспект	17
Семененко Л.А. Конотативне значення лексичних одиниць як об'єкт вивчення лінгвостилістики і конотативне значення словоформ як об'єкт вивчення морфостилістики	23
Бабій О. Ф. До специфіки вираження категорій суб'єкта та об'єкта в логіці та граматичних теоріях	29
Дарієнко Н.Б. Когнітивний підхід до вивчення оказіоналізмів: проблеми та завдання	39
Кутуза Н. В. Конотоніми як символи в рекламі	46
Дербаль О. Мовні проблеми у сфері освіти міжвоєнного Закарпаття (на матеріалі часопису "Учительський голос" (Мукачеве, 1930-1938))	50
Сапригіна Н.В. Метатекстові опозиції "близький / далекій", "вищий / нижчий"	57
Орлов В.В. Прагматика кольорових позначень у перекладознавчому аспекті	65
Сімонок В.П. Джерела збагачення лексичного складу мови	74
Плотницькая С.В. Когнітивна стратегія обучения студентів-журналістів	79
Маньковська Т.О. Українознавчі студії В. Ягича	86
Бронікова С.А. Засоби вираження функції нумеральності та функціонально-семагичного поля квантитативності сучасній українській мові	91
Цапок О.М. Етимологія знакових репрезентантів концепта краса в українській мові	100
Панькіна Т.І. Лексема море в українських прислів'ях та приказках: особливості національного стереотипу	106
Войцева О.А. Універсальне та ідіоетнічне у спеціальній морській картині світу (за даними польської мариністичної літератури)	110
Морозова О.А. Роль наукової особистості у збереженні та розвитку національно-культурних традицій	120
Мамич М.В. Риторична парадигма абстрактів "правда-неправда"	127
Корнодудова Н.М. До питання вторинної номінації в морській термінології	134
Финогіна Л.Н. Конструкции с аппозицией в некоторых типах традиционно безличных предложений	141
Яковлева О.В. Слово "міф" і термін "міф"	145
Рерго Н. Індійське письмо для Романі	151
Наші автори	158